

Holland

Holland, regionaal-historisch tijdschrift

Holland is een tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. *Holland* en de *Hollandse Studiën* worden kosteloos aan de leden toegezonden.

Redactie

M. van Bussel-Eijlander, R. Huybrecht, Th. M. Koorwinder-Wijntjes, E. N. Palmboom, M. S. Polak, J. H. Rombach, T. N. Schelhaas, H. Schoorl, C. H. Slechte, B. C. Sliggers, H. Suurmond-van Leeuwen.

Vaste medewerkers

J. Alleblas (bibliografie), P. J. Woltering (archeologie), W. M. van der Mast (musea).

Kopij (getypt) voor *Holland* alsmede te bespreken publikaties te zenden aan de redactiesecretaris van *Holland*, mevr. H. Suurmond-van Leeuwen, Plantsoen 75, 2311 KK Leiden, telefoon (071) 123766.

Kopij (getypt) voor de *Hollandse Studiën* te zenden aan de redactie-secretaris van de *Hollandse Studiën*, mevr. drs. M. van Bussel-Eijlander, Oostdijk 15, 1461 DR Z.O. Beemster, telefoon (02998) 1259.

Opgave van publikaties op het gebied van de geschiedenis van Holland, die door hun wijze van uitgave gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen, gaarne aan de vaste medewerker voor de bibliografie, J. Alleblas, Gemeentearchief Dordrecht, Postbus 742, 3300 AS Dordrecht, telefoon (078) 14 11 88.

Opgave van mededelingen bestemd voor de rubriek Actualiteiten, gaarne aan mr. J. H. Rombach, Gemeentearchief, Oudegracht 247, 1811 CG Alkmaar, telefoon (072) 119349.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: Mevrouw M. B. Lohmann-de Roever, p/a Gemeentelijke Archiefdienst, Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam, telefoon (020) 76 31 31.

Ledenadministratie: I. Kuyper, Kamperfoelieaan 15, 3233 CG Oostvoorne, telefoon (01815) 3189.

Contributie: f 40,— per jaar voor gewone leden (personen), f 45,— per jaar voor buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Oostvoorne. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*, evenwel niet de reeds verschenen delen van de *Hollandse Studiën*.

Losse nummers: f 5,—, dubbele nummers f 10,—, vermeerderd met f 2,50 administratiekosten voor een enkel nummer, f 5,— voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3593767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publikaties te 's-Gravenhage, onder vermelding van het gewenste.

Apparaat: nummers van het Apparaat kunnen op dezelfde wijze besteld worden als losse nummers van *Holland*. Gegevens over het Apparaat zijn te vinden in de catalogus, die ieder jaar aan de leden wordt toegestuurd.

II Zuid-Holland

Herbert Sarfatij

Prehistorie

Spijkensisse: Hekelingen (afb. 13-16) De archeologische consequenties van de enorme nieuwbouwplannen van de gemeente Spijkensisse werden pas goed duidelijk door een brandbrief van de heer J. de Baan, de plaatselijke kenner van geschiedenis en archeologie, d.d. 8 augustus 1979. De gehele polder Vriesland, waar Modderman in 1950 onderzoek deed op een woonplaats van de Vlaardingen-cultuur (Modderman 1953) en waar ook later, in 1967 en 1970, vondsten waren gedaan (Boomert 1974), zou worden vol gebouwd. 'Hekelingen I' had sedert 1974 gelukkig de status van wettelijk beschermd archeologisch monument en was tussen de voorziene nieuwbouw gespaard, maar alles wat – nog onbekend – in de bodem verborgen zat, zou verloren gaan. De ervaring van de laatste 10 à 20 jaar had geleerd dat de kans op meerdere Vlaardingen-woonplaatsen langs de oude getijdengeul in de polder Vriesland niet denkbeeldig was.

Na onderling overleg tussen diverse instellingen werd het 'project Spijkensisse' in februari 1980 door het Rijksmuseum van Oudheden geadopteerd. Dankzij royale subsidies uit het opgravingsfonds van de provincie Zuid-Holland en van de gemeente Spijkensisse, die in de loop van het jaar werden verleend, kon het tot een goed einde worden gebracht. De dagelijkse wetenschappelijke leiding werd in handen gegeven van dr. P. van de Velde, die daartoe tijdelijk bij het museum werd aangesteld. De technische leiding berustte bij L. B. M. Verhart, opgravingstechnicus van het museum (zie ook Louwe Kooijmans/Van de Velde 1980).

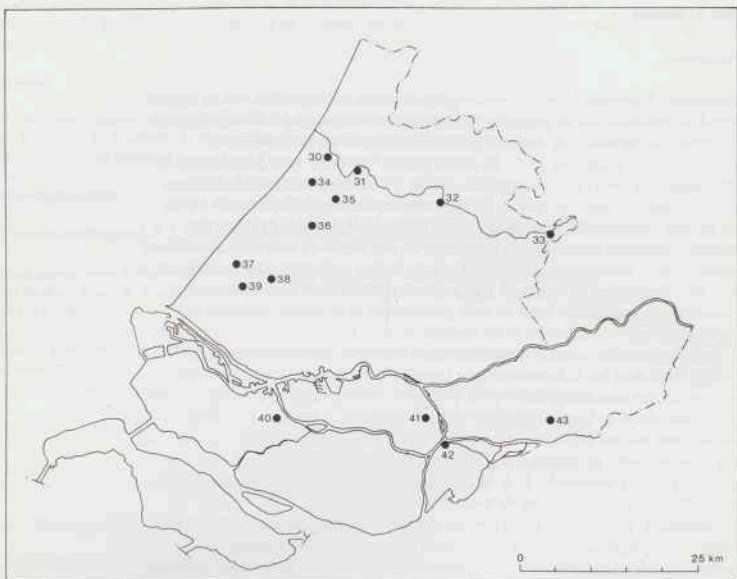
Het onderzoek startte op 17 maart met een intensieve verkenning door middel van proefkuilen op beide oeverwallen van de grote getijdenkreek in het zuiden van de polder, waarlangs beide bekende vindplaatsen waren gelegen en die bekend was sedert de kartering van Bennema in 1949. Ook de opvullingen van kleine zijkreken werden op dezelfde wijze verkend. Spoedig was duidelijk dat de Neolithische bewoningsresten zich tot 100 m ten westen en tot 300 m ten oosten van het monument uitstrekten, in welke laatste richting zij tot aan de bestaande bebouwing konden worden getraceerd. Een deel van dit oostelijke vondstgebied, dat 'Hekelingen III' werd genoemd, kon nog onder de monumentenbescherming worden gebracht, maar een circa 200 m lang traject moest worden opgegraven, omdat de bouwplannen ter plaatse reeds in een te gevorderd stadium waren.

De opgraving vond plaats tussen 8 april en 2 oktober. In een groot aantal werkputten van 4 m breedte, loodrecht op de geuloever of evenwijdig daaraan, werd het gehele bedreigde terrein onderzocht. De bovengrond werd machinaal verwijderd, uit de vondstlagen werd het archeologische materiaal met de hand verzameld en per m² gescheiden gehouden, er werd een groot aantal doorsneden getekend en één of meer vlakken aan de basis van de vondstlagen. Vanwege het noodzakelijke tempo en de zware klei werd er niet systematisch, doch slechts incidenteel grond gezeefd.

Er werden in totaal 14 vondst-concentraties aangetroffen, daterend uit verschillende fasen van de Vlaardingen-cultuur en uit het begin van de Bronstijd. De ouderdomsverschillen waren duidelijk door de stratigrafische positie van de woonplaatsen binnen de natuurlijke Holocene sedimentatie en uit de kenmerken van het aardewerk van de diverse vondstgroepen.

De landschaps- en bewoningsgeschiedenis is als volgt samen te vatten:

1. In de ondergrond bevindt zich een horizontaal gelaagde afzetting, bestaande uit een afwisseling van dunne zand- en kleilaagjes. Het is een gorsafzetting, die gezien de diepteligging (top op -3,70 m NAP) stamt uit de transgressieve fase Calais III. Hierop ligt een humeuze klei, te correleren met het regressieve interval Calais III/Calais IVa.
2. Vervolgens heeft zich een grote getijdengeul ingesneden in de hierboven genoemde

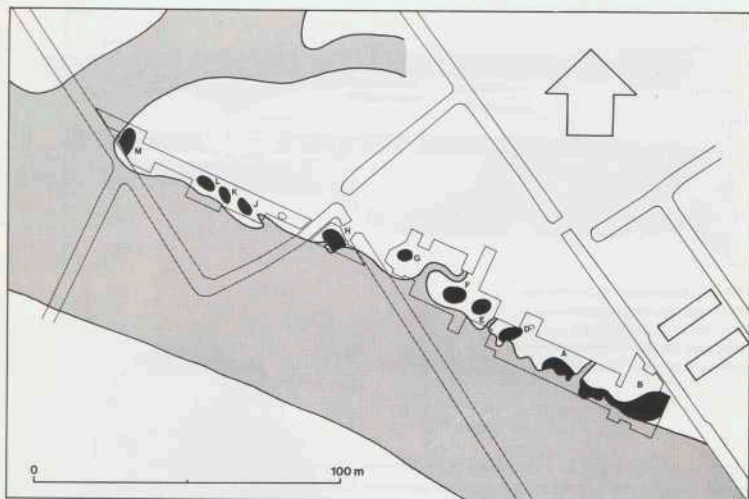
Afb. 12. Overzicht van vindplaatsen in Zuid-Holland in 1980. Tek. ROB.

Alphen a.d. Rijn	32 (R)	p. 264	Leiden	31 (IJ, R, LM)	p. 262, 265 274
Dordrecht	42 (LM)	p. 270	Leidschendam	36 (LM)	p. 274
Giessenburg	43 (R, LM)	p. 270	Loosduinen	37 (R, LM)	p. 265
Hekelingen	40 (N, B)	p. 257	Rijswijk	38 (LM, NT)	p. 275
Hendrik Ido Ambacht	41 (LM)	p. 274	Valkenburg	30 (R, LM)	p. 266
Kwintsheul	39 (R)	p. 265	Voorschoten	35 (N)	p. 262
			Wassenaar	34 (B, IJ, LM)	p. 263, 279
			Woerden	33 (R)	p. 268

sedimenten. Langs de noordelijke oever is op de humeuze klei een zandige oeverwal afgezet van 30 à 40 m breedte en maximaal 1 m dikte. Deze oeverwal is bewoond in de fase Vlaardingen-1b (circa 2500-2300 v.C.). De woonplaatsen A, B, J en M bevinden zich op deze diepte in het profiel en zijn ook op typo- en technologische gronden in deze fase van de Vlaardingen-cultuur te plaatsen. Een kleiëge afzetting langs de geuloever is niet precies te dateren maar hoort globaal in deze fase thuis, welke Calais IVa1 genoemd kan worden.

3. In een erosiefase, gelijktijdig te stellen met Calais IVa2, worden oeverwal, woonplaatsen en de kleiëge geulafzetting aangetast. Er ontstaat een grillig verloopende, steile oever met inbochtelingen, diepe kolkaten en scherp ingesneden geultjes, waartussen naar voren uitstekende delen als een soort kapen zijn gespaard.

4. Na deze periode van aantasting vindt wederom sedimentatie plaats: allereerst in de vorm van een verhoging van de oeverwal, voorts als een soort strand-afzettingen langs de geuloever. Er is daar sprake van een snelle sedimentatie, die herhaaldelijk door kleinschalige erosie wordt onderbroken. Alleen woonplaats B schijnt in deze tijd gebruikt te zijn geweest. Woonplaats H kan op grond van de diepteligging uit deze tijd

Afb. 13 Hekelingen.

Overzichtskaart met de ligging van de opgravingsspuiten en de daarin aangetroffen vondstenconcentraties

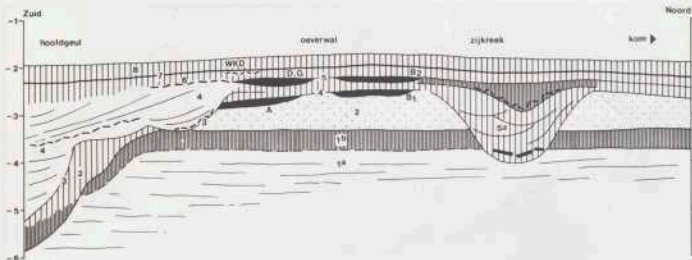
van de Vlaardingen-cultuur ten opzichte van de opvulling van de getijdengeul (grijs) en de kavelsloten. Tek. RMO.

stammen. Houten structuren in een kleine zijkreek werden in de erosiefase uiteen gespoeld en vervolgens overdekt.

5. Op de hoogste punten van de nieuwe oeverwal werden 6 kleine woonplaatsen aangetroffen: D, E, F, G, K en L. Hun positie wordt duidelijk door de grillige oeverlijn bepaald. Het aardewerk is niet met kwarts, maar met scherfgruis verschaald en vertoont ook de vormen en alle kenmerken van dat van de late Vlaardingen-cultuur. Het ontbreken van bekerscherven maakt deze woonplaatsen iets ouder dan de laat-Vlaardingen-bewoning van de Hazendonk: VI-2a.

6. Het gehele complex van geulvulling, oeverwallen en laat-Vlaardingen-woonplaatsen wordt afgedekt door een 20-40 cm dikke kleilaag, die – blijkens de grondboringen – moet zijn afgezet vanuit een restkreek in de opvulling van de grote getijdengeul. Twee zeer arme, kleine vondstgroepen met Wickeldraadbeaker- en Potbekerscherven (D' en M') dateren deze klei als Calais-IVb.

7. Na de vroege Bronstijd-bewoning raakt het gehele gebied met veen bedekt. De hiervoor summier beschreven opeenvolging van gebeurtenissen betekent een nadere precisering van hetgeen door Modderman in 1950 te 'Hekelingen-I' was geconstateerd. Ook het karakter van de bewoning is door de schaal van het onderzoek in 1980 veel duidelijker geworden. Het blijkt te gaan om kleine, duidelijk van elkaar gescheiden vondstconcentraties, die elk – naar we aannemen – een 'woonplaats' weerspiegelen. Geen der woonplaatsen is gelijk: er zijn verschillen in vondstdichtheid en formaat, maar ook in materiaal. Zo werd te D en E veel vuursteen aangetroffen (enkele bijlen, bijlfragmenten en veel grote afslagen) en op woonplaats L een groot aantal brokstukken van ruw gevormde lemen (net)verzwaringen. De late woonplaatsen zijn relatief klein (circa 8 m in doorsnede) en tekenen zich in de bodem af door

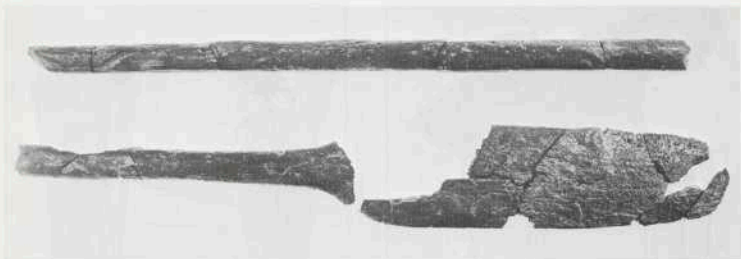
Afb. 14 Hekelingen. Schematische doorsnede over de noordelijke oeverwal en de geulvulling daarnaast. De cijfers corresponderen met die in de tekst. Tek. RMO.

verspreide houtskoolbrokjes. De oudere woonplaatsen zijn wat groter en bezitten alle enkele haardplaatsen op speciaal daartoe aangebrachte kleilenzen, in totaal 18 stuks. Vooral woonplaats A, tezamen met B1 als één geheel op te vatten, valt op door zijn lengte van meer dan 45 m.

Er zijn weinig structuren gevonden, die ons iets over een eventuele behuizing vertellen. Nergens konden delen van huisplattegronden worden aangetoond. Een configuratie van dunne paaltjes op woonplaats F is misschien op te vatten als de resten van een of meer na elkaar gebouwde ronde hutten. Iets soortgelijks werd op woonplaats E gevonden. Te A en L werd een rij palen gevonden en in M een aantal zeer zware paalstompen. De gunstige conserveringsomstandigheden en het feit dat er wél kleine paaltjes werden gevonden, maken dat we mogen concluderen, dat er géén normale huizen ter plaatse hebben gestaan. De huidige gegevens maken de interpretatie van de woonplaatsen niet als (semi-)permanente verblijfplaatsen van een kleine gemeenschap, maar als vrij kortstondig gebruikte kampplaatsen voor jacht en visserij (op steur!) meer voor de hand liggend. Daarbij zou er telkens slechts één terreintje tegelijkertijd in gebruik geweest kunnen zijn. Dit is een beeld, dat aanmerkelijk verschilt van hetgeen tot heden van Hekelingen-I en het zeer vergelijkbare Vlaardingen is gepresenteerd. De nadere uitwerking der gegevens en met name de studie van het botmateriaal dat in grote hoeveelheid en goede kwaliteit beschikbaar is, zal mogelijk leren in hoeverre de nieuwe opvatting houdbaar is.

Twee bijzondere vondstgroepen verdienen teslotte nog vermelding. Ten eerste een tweetal concentraties van menselijke crematieresten op het oppervlak van de Calais IVa2-oeverwal, dus uit de fase laat-Vlaardingen. Het zijn de eerste 'bijzettingen' van deze cultuur, die ons meteen demonstreren dat het ontbreken daarvan te wijten moet zijn aan het zeer kwetsbare karakter daarvan. Ten tweede enkele spectaculaire houten artefacten uit de vulling van de kleine geul: een 154 cm lange peddel en de helft van een manshoge fraai gevormde boog.

De opgraving van 'Hekelingen-III' heeft ons geleerd dat nederzettingstypen die wij kennen uit het Mesolithicum en, duidelijker, uit het Vroege Neolithicum van het deltagebied (te Swifterbant met name) tot in de Vlaardingen-cultuur en mogelijk zelfs de Vroege Bronstijd in gebruik blijven. Jacht en visserij werden blijkbaar op een speciale manier gecombineerd met het boerenbedrijf en beoefend vanuit speciale

Afb. 15 Hekelingen. Houten peddel, Vlaardingen -1b- Lengte 154 cm. Foto RMO.

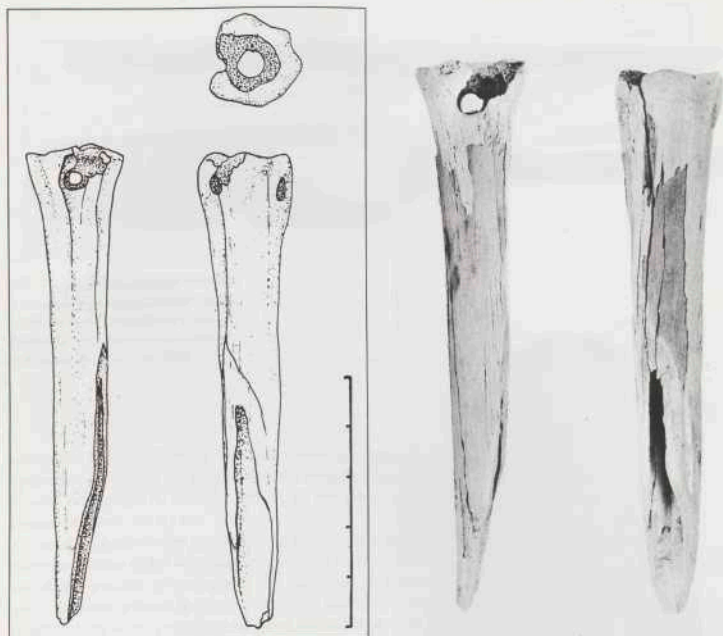

Afb. 16 Hekelingen. Vuurstenen bijkling, woonplaats E. Lengte 143 mm. Foto RMO.

kampplaatsen, die tijdelijk in een gunstige tijd van het jaar daartoe werden gebruikt. Waar de bewoners van Hekelingen-III hun vaste woonplaats hadden, is niet met zekerheid te zeggen. De oude duinen, het donkengebied of zelfs westelijk Noord-Brabant komen daarvoor in aanmerking.

RMO, Leiden

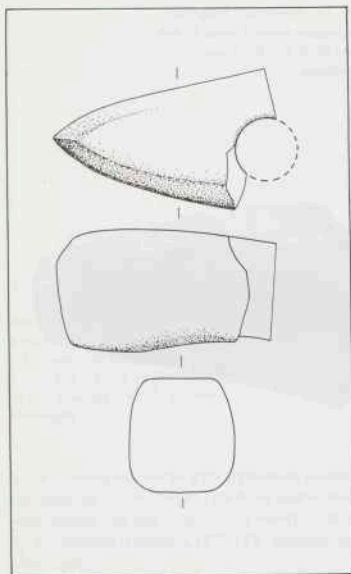
L. P. Louwe Kooijmans

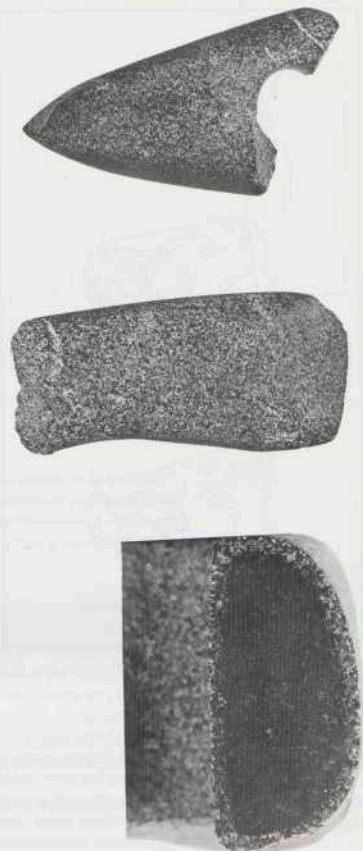
Afb. 17 Leiden. Benen priem.
Lengte 195 mm. Foto RMO, tek.
R. M. van Heeringen.

Leiden (afb. 17) Bij het bouwrijp maken van grond voor woning- en flatbouw aan de Brahm slaan is in 1970 door M. W. P. van Dam uit Leiden een benen priem gevonden. Het voorwerp is 195 mm lang en heeft een grootste diameter van 19 mm. Het oppervlak is lichtgrijs en enigszins verweerd, vermoedelijk door een lang verblijf aan de oppervlakte. De punt is ontstaan door het schuin afsnijden van het pijpbeen en vertoont hoogglans. In het brede gewrichtsuitende bevinden zich drie doorboringen: twee tapse gaatjes met maximale diameter van 5 mm in elkaars verlengde en het derde met een diameter van 9 mm op de kopse kant van het bot. De vindplaats ligt op de westelijke rand van de strandwal, waarop ook Voorschoten ligt. Het voorwerp, dat zonder verdere archeologische samenhang is gevonden, laat zich moeilijk dateren: wellicht voor-Romeinse IJzertijd, of eerder. De vondst werd in 1980 gemeld en door R. M. van Heeringen beschreven.

Voorschoten (afb. 18) Tijdens het ompspitten van land nabij de kloostertuin van Huize Bijdorp vond C. Blom uit Voorschoten een fragment van een strijdhamer. Het is een SVB (= standvoetbeker) strijdhamer van het type H (determ. M. Addink-Samplonius; zie ook Brandt 1967, Taf. 9:8 en Addink-Samplonius 1968, 222, fig. 10). De lengte en de grootste omvang zijn onbepaalbaar; vanaf de punt tot aan het middelpunt van het

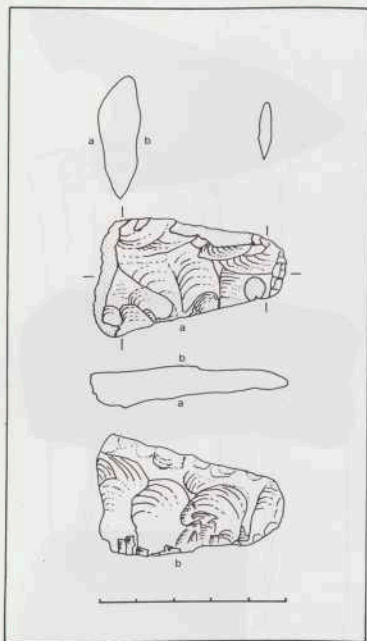

Afb. 18 Voorschoten. Fragment van stenen strijdhamer. Lengte van punt tot middelpunt steelgat 75 mm. Foto en tek. ROB.

steelgat meet de halve bijl 75 mm, de grootste hoogte bij de snede bedraagt 42,5 mm en bij het steelgat 35 mm; diam. steelgat 20,5 mm. De steensoort is een doleriet van een samenstelling, die veelvuldig voorkomt in het Baltische Schild. De bijl zal vervaardigd zijn uit een hier te lande aangetroffen zwerfsteen. Op de doorsnede is te zien dat zich rond de kern van grijszwarte verse steen een 2 mm dikke verweringslaag bevindt (steendeterm. door H. Kars). De bijl dateert uit ca 3000 v.Chr. De vondst is gemeld door C. van der Doef, correspondent ROB te Kwintsheul.

Wassenaar (afb. 19) In de tuin van de ouderlijke woning aan de Laan van Rust en Vreugde vond mej. A. Hulshoff Pol in losse grond een fragment van een vuurstenen sikkel. De vuursteen is van noordelijke herkomst, verloopt van honingkleurig transparant tot grijs ondoorzichtig met scherp begrensde opake en witte vlekken. De

Afb. 19 Wassenaar. Fragment vuurstenen sikkel. Lengte 50 mm. Foto ROB, tek. R. M. van Heeringen.

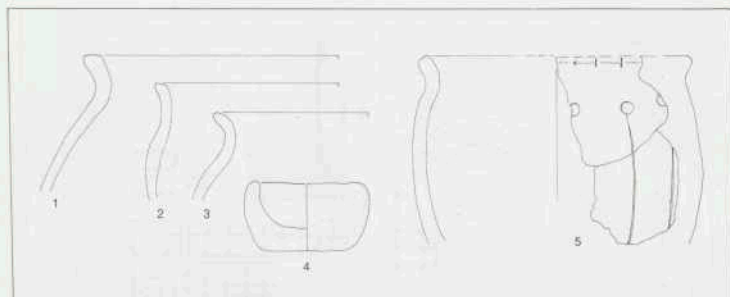
sikkelpunt vertoont een sterke hoogglans, die doorloopt over de snede en deze nogal heeft afgerond. Aan een lange zijde zijn secundaire afslagen te zien, bedoeld ter verkrijging van een nieuwe snede; secundaire afslagen op het dwarse breukvlak kunnen wijzen op een hergebruik als krabber. De maten van het fragment zijn: lengte 50 mm, breedte 17-30 mm en dikte 4-11 mm. Vuurstenen sikkels dateren uit de Late Bronstijd of Vroege IJzertijd.

De vondst is gemeld door de heer en mevrouw R. M. van Heeringen te Alphen a.d. Rijn.

Wassenaar zie p. 279.

Romeinse Tijd

Alphen a.d. Rijn In een bouwput die gelegen was ten westen van de Gouwe en ten noorden van de spoorlijn Bodegraven-Alphen is een baan met verharding waargenomen die over een afstand van 125 m te volgen was. De baan bevond zich op 0,60 m onder het maaiveld, onder een laag bruingle klei op de overgang naar grijze klei. De richting was zuidoost-noordwest, onder een hoek van 21° met de noord-richting. De verharding bestond uit grind en brokken natuursteen en was onweerlegbaar kunstmatig van aanleg. Scherven van import en inheems aardewerk tussen de stenen dateerden de aanleg in de Romeinse Tijd, vermoedelijk 2e eeuw. Van een weg is hier naar alle waarschijnlijkheid geen sprake, eerder van een soort van

Afb. 20 Loosduinen. Inbeems aardewerk uit de Romeinse tijd: 1-3 randen van kookpotten, 4 bakje, 5 rand van pot met vingerdrukken en lijnversiering. Tek. R. M. van Heeringen.

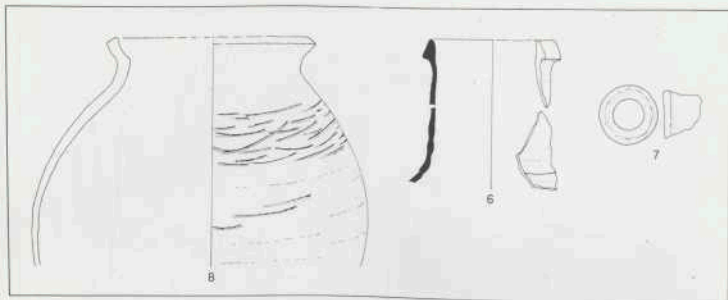
oeverversterking van de Rijn. Zekerheid hieromtrent is echter in de beperkte waarneming niet verkregen. De baan met verharding herinnert aan een eerdere waarneming van een vergelijkbaar verschijnsel nabij het Romeinse fort van Zwammerdam (Haalebos 1976). De waarneming in Alphen is verricht door R. M. van Heeringen.

Giessenburg zie p. 270.

Wateringen: Kwintshul Bij grondwerkzaamheden in de Oude Broekpolder heeft C. van der Doef uit Kwintshul, correspondent van de ROB, een woonniveau uit de Romeinse Tijd waargenomen. De vindplaats bevindt zich bij het uiteinde van de Hartevelddaan, even ten noorden van de Zwet, in een gebied van een verland geulsysteem van de Duinkerke-I transgressiefase. De bovenzijde van de afzetting bevindt zich gemiddeld op - 1,60 m NAP, waarop de cultuurlaag met Romeinse vondsten (max. 0,20 m dik). De cultuurlaag wordt afgedekt door een jongere klei-afzetting (0,30 tot 0,60 m dik). Van de vondsten bestaat meer dan de helft uit inbeems aardewerk; bij de importen overheerst het blauw-grijze aardewerk. Ook vroeger reeds zijn in dit gebied door C. van der Doef vergelijkbare vondsten gedaan. Het totale vondstengebied strekt zich nu uit over enige honderden meters in de oost-west richting. Hieruit mag men afleiden dat het om een uitgebreide nederzetting gaat, waarvan er verschillende in het Westland bekend zijn. De waarneming kon mede geschieden door de assistentie van R. M. van Heeringen.

Leiden Uit de losse grond van het zogenaamde Witte Singelplan is door Karin Blansjaar te Leiden een randfragment van een Romeins *dolium* geborgen. De vindplaats sluit aan bij een reeks van Romeinse vondsten, o.a. een serie munten die afkomstig is uit of van nabij de zuidelijke en westelijke stadssingels en die bewaard wordt in het Rijksmuseum van Oudheden.

's-Gravenhage: Loosduinen (afb. 20-21) In de Uithofpolder ten westen van de Lozerlaan hebben leden van de afdeling Den Haag e.o. van de AWN bij grond-

Alf. 21 Loosduinen. Middeleeuws aardewerk; 6 rand en hals van kan van Andenne aardewerk, 7 fragment van holle steel van koekepan van

rood aardewerk, 8 fragment kogelpot met z.g.n. 'Besenstrichmuster' op de schouder. Tek. R. M. van Heeringen.

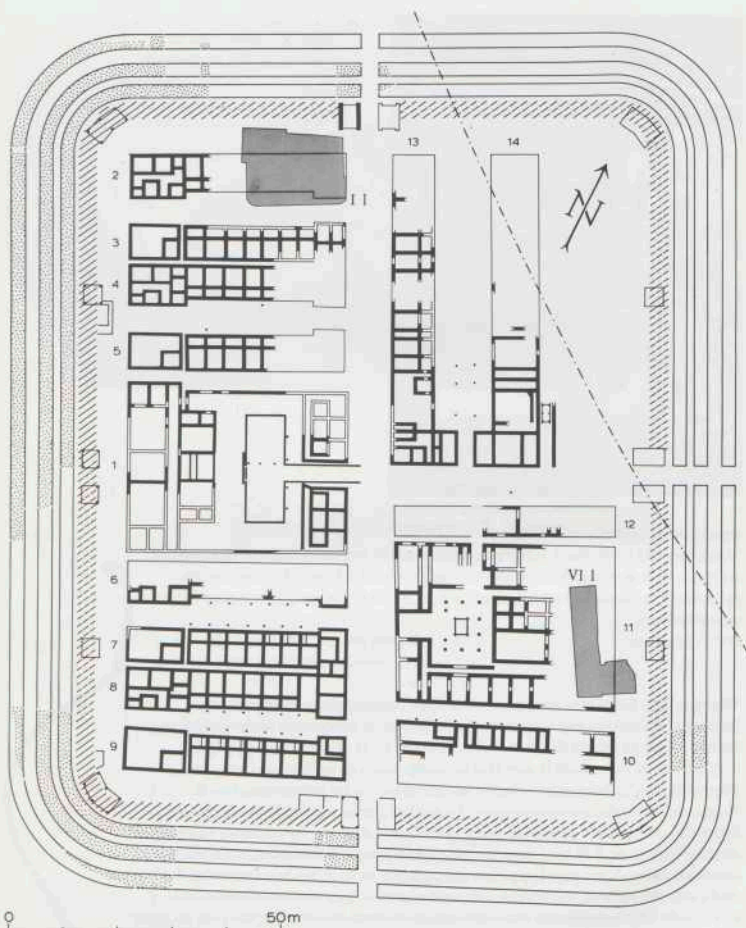
werkzaamheden een vindplaats uit de Romeinse Tijd ontdekt. De Romeinse cultuurlaag, 0,35 à 0,40 m dik, bevond zich direct onder de bouwvoor en op een geulafzetting van het Gantelsysteem. De weinige en ondiepe Romeinse grondsporen bleven geconcentreerd op een klein oppervlak. Vermoedelijk heeft hier slechts een enkele boerderij gestaan. De vondsten bestonden overwegend uit inheems aardewerk; de importen bleven beperkt tot een vijfde van het totaal.

Ook een groep Middeleeuwse greppels is onderzocht. Gezien de vondsten uit de vulling moeten zij uit de tweede helft van de 13e eeuw dateren en vertegenwoordigen zij de Middeleeuwse ontginningsactiviteiten op deze plek. Opvallend was de overeenkomstige richting van deze greppels en de sloten van de huidige verkaveling. De waarneming kon geschieden dankzij de medewerking van enige leden van de afdeling Den Haag e.o. van de AWN (de heren Bruin, Van Gorcum, Simonis, Van Son en Van der Valk), C. Boschma van de Plantsoendienst Den Haag en de assistent van de provinciale archeoloog R. M. van Heeringen.

Valkenburg (alf. 22-23) De 17e opgravingscampagne te Valkenburg Z.H. vond plaats van 23 september t/m 28 november en werd uitgevoerd door het Albert Egges van Giffen Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Universiteit van Amsterdam. Het onderzoek werd deels gefinancierd uit een subsidie van het Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland.

Onderzocht werd een terrein in het rechterdeel van de *praetentura*, gelegen tussen de Commandantswoning uit periode 1/1a en de wal (werkput VI I). Te verwachten was dat vooral de hoger gelegen lagen aangetast zouden zijn door erosie van de Oude Rijn. Gezien de variatie van de tot dan bekende gebouwen in dit deel van de *castella* - en derhalve de onzekerheid ten aanzien van de te verwachten sporen - was de opgraving absoluut noodzakelijk.

Gekozen werd voor een methode waarbij om de 10 cm een nieuw vlak gemaakt werd, in enkele gevallen met tussenvlakken ter plaatse van sterk veranderende grondsporen. Aangetroffen werden gebouwsporen van periode 1, 1a (beide met delen van het loopvlak) en 2/3 (loopvlak grotendeels verstoord door de hier zeer diepe funderingen van latere bebouwing). Van de jongere perioden werden restanten aangetroffen van tenminste drie *horrea* (met reparaties). Stratigrafische toewijzing was door verlegging

Afb. 22 Valkenburg. Plattegrond van het eerste *castellum* in de dorpsheuvel, waarop aangegeven de in 1980 ontgraven terreinen. Tek. IPP.

van de Rijnbedding niet mogelijk. Dendrochronologische datering van de funderingsbalken zal uitsluitend moeten geven.

Tevens werd aandacht besteed aan restanten van Middeleeuwse en subrecente bebouwing (o.a. fraaie vierkante houten put en een tonput, beide met veel *mobilia*

Afb. 23 Valkenburg. Overzicht van de opgraving; zichtbaar zijn de funderingsbalken van een *horreum*. Foto IPP.

waaronder Pingsdorfaardewerk).

Vooruitlopend op de bouw van een sporthal werd in het linkerdeel van de *retentura*, ter plekke van de oostelijke *contubernia* van gebouw 2 uit periode 1, een terrein opgegraven (werkput I 1) tot het niveau + 1,15 m NAP. Dit leverde nog geen leesbare grondsporen op.

IPP, Amsterdam

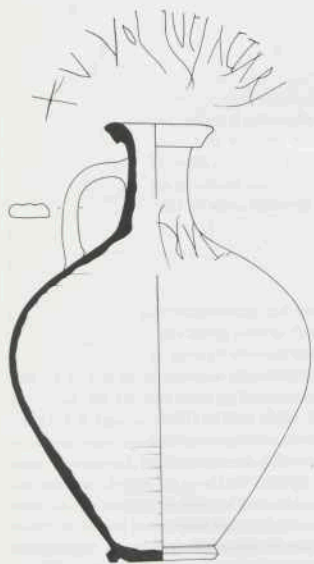
B. L. van Beek, C. van Driel-Murray,
W. Groenman-van Waateringe, J. Morel.

Woerden (afb. 24-25) Op twee plaatsen hebben opgravingen in de stad plaats gevonden, die nieuwe gegevens en aanvullingen op de voorgaande onderzoeken hebben verschaft (zie *Holland* 10, 1978, 304-306 en 11, 1979, 319-323). Op het kerkhof van de Petruskerk is een sleuf gegraven tussen de kerk en de Groendendaal. Hierin zijn drie opeenvolgende kaden aangetroffen, die ter versterking van de Rijnsoever ter plaatse zijn aangebracht. De aanleg dateert vermoedelijk uit omstreeks 80 na Chr. of iets later. De eerste beschoeiing bestond uit een rij ingeheide palen op de zandige Rijnsoever; 5 m voor deze bevond zich de tweede beschoeiing, eveneens een rij ingeheide palen. Voor deze laatste bevond zich een ca 10 m brede en meer dan 2,50 m dikke wal van rijshout, die horizontaal versterkt was door een aantal verankerde trekbalken. De voorzijde van deze wal vormde de derde beschoeiing, die naar de rivier toe sterk verzakt bleek.

Aan de westzijde langs de Molenstraat is een sleuf getrokken, die nieuwe gegevens voor de topografie in het zuidelijke gedeelte van de binnenstad heeft opgeleverd. Een rij palen werd gevonden, die hier wellicht al vóór 69/70 na Chr. (de Batavenopstand) is aangebracht. De vondst van een met klei opgevulde voor-Romeinse Rijnbedding wees uit, dat een eerder veronderstelde loop van de Linschoten in dit stadsdeel (zie *Holland* 6, 1976, 269) in werkelijkheid een meander van de Rijn moet zijn geweest. Het in dit gebied op verschillende plaatsen aangetroffen houtwerk kan men nu eerder opvatten als zijkantversterking van ophogingswerken binnen de meander, dan als oeverversterking van de veronderstelde, maar nog niet gevonden Linschoten.

Afb. 24 Woerden. Houten trekbalken met dwarshouten en verankeringspalen van de derde oeverversterking, tijdens de opgraving op het kerkhof van de Petruskerk; gezien vanuit het noordwesten. Foto J. K. Haalebos.

Afb. 25 Woerden. Gladwandig witte kruik met graffito op de schouder: XV VOL LVCI ACTARI (*cohors xv voluntariorum luci actarii* = van Lucus de *actarius* (schrijver in het leger) bij de afdeling *cohors 15 voluntariorum*). Opgegraven ten westen van de Molenstraat. Tek. E. J. Ponten.

In beide opgravingen is terra sigillata aardewerk gevonden, dat overwegend van Zuidgallische herkomst is. Er waren 28 stukken met pottebakkersstempel; bovendien waren er een stempel op een amfoor en enkele dakpanstempels. Uit de dakpanstempels en een graffito, aangetroffen op een kruik van gladwandig wit aardewerk, die uit ca 100 na Chr. dateert, blijkt eens te meer dat in Woerden de *Cohors XV*

Afb. 26 Dordrecht. Pelgrimsinsigne uit Rocamadour. Hoogte 64 mm. Foto ROB.

Voluntarium gelegerd was.

Tevens is nog een vondst bekend geworden, die vermoedelijk afkomstig is uit de opgraving van 1978 aan de Groenendaal. Het is een aardewerken kop van de Egyptische godheid Juppiter Ammon op een steel. Mogelijk is het voorwerp gebruikt voor het vervaardigen van vormen in een bronsgieterij. Dit zou kunnen wijzen op het bestaan van een bronsindustrie in Woerden aan het einde van de eerste eeuw na Chr. Bron: Bogaers/Haalebos 1981

Middeleeuwen en later

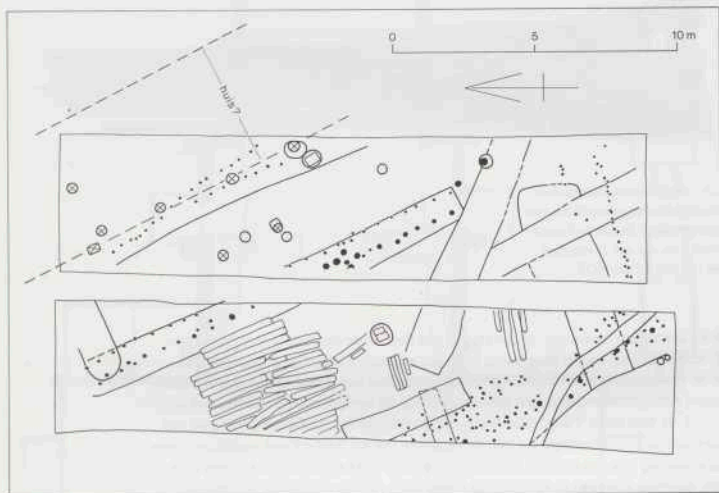
Dordrecht (afb. 26) M. Lahaye te Tilburg vond in het gebied van het reconstructieplan Bleyenhoek, dat is in het uiterste noordoosten van de binnenstad, in losse grond een Middeleeuws pelgrimsinsigne. Het insigne is vervaardigd van een lood-tin legering, is 64 mm lang en 39 mm breed; het is amandelvormig en aan de buitenzijde voorzien van 6 bevestigingsogen, waarvan een afgebroken is. De centrale voorstelling toont een tronende Maria met het Kind op de linker knie. Het randschrift luidt: + SIGILLVM: BEATE MARIE: DE ROCAMADOR' (zegel van de Zalige Maria van Rocamadour). Het insigne is afkomstig uit het bekende Zuidfranse bedevaartsoord Rocamadour (dép. Lot), gelegen op de westrand van Auvergne aan de Alzou, een zijrivier van de Dordogne. Het uiterlijk van het insigne is ontleend aan een zegel uit de 13e eeuw en ook het randschrift duidt hierop. De enigszins antiquiserende vorm kan zeer lang in gebruik geweest zijn bij het maken van deze insignes, om welke reden ons exemplaar moeilijk te dateren is. Een vergelijkbaar, maar zeker niet identiek exemplaar, eveneens ongedateerd, is afgebeeld bij Spencer 1968, pl. II, 7.

Giessenburg (afb. 27-29) Op de plaats van de gesloopte boerderij De Til aan de Dorpsstraat, waar in 1979 reeds een waarneming was gedaan (*Holland* 12, 1980, 282), is door de ROB van 30 september tot 30 oktober een nader onderzoek ingesteld. Er werden twee putten gegraven met een totaal oppervlak van ca 20 x 10 m² en een diepte

Afb. 27 Giessenburg. Situatie opgravingsputten op het terrein De Til. Tek. ROB.

Afb. 28 Giessenburg. Overzicht van de belangrijkste grondsporen in de huisterp uit de 12e eeuw. Tek. ROB.

van 2,5 m. Het terrein grensde noordelijk aan de Dorpsstraat en oostelijk aan de Breestraat. De Dorpsstraat volgt de linkeroever van de Giessen en gaat in oorsprong terug tot de lage oeverwal van deze rivier. Uit de opgraving is gebleken dat op de oeverwal, samengesteld uit een pakket van klei- en veenlagen op het pure veen van de vaste ondergrond, in vier fasen een huisterp is opgeworpen.

De basis van de terp lag op $\sim 2,25$ m NAP. De eerste ophoging bestond uit een laag veen- en kleiplaggen van 50 cm dikte. Deze is aangebracht in de eerste helft van de 12e eeuw. De hierbij behorende woonplaats moet buiten, dat wil zeggen iets ten noordoosten van de opgraving gezocht worden, dat is onder de Dorpsstraat. Sporen van deze bewoning binnen de opgraving bestonden uit enige greppels, en andere grondsporen, die in hun richting een opvallende afwijking vertonen van de recente bouwrichting, die direct aansluit bij de bestaande verkavelingsrichting. De eerste bouwrichting vertoonde een hoek van ca 30° naar het westen met deze laatste, die vrijwel noord-zuid is.

De tweede ophoging had een dikte van 50 à 60 cm en bestond uit humeuze klei en opgebracht veen met kleispitten. Deze ophoging dateert uit de tweede helft van de 12e

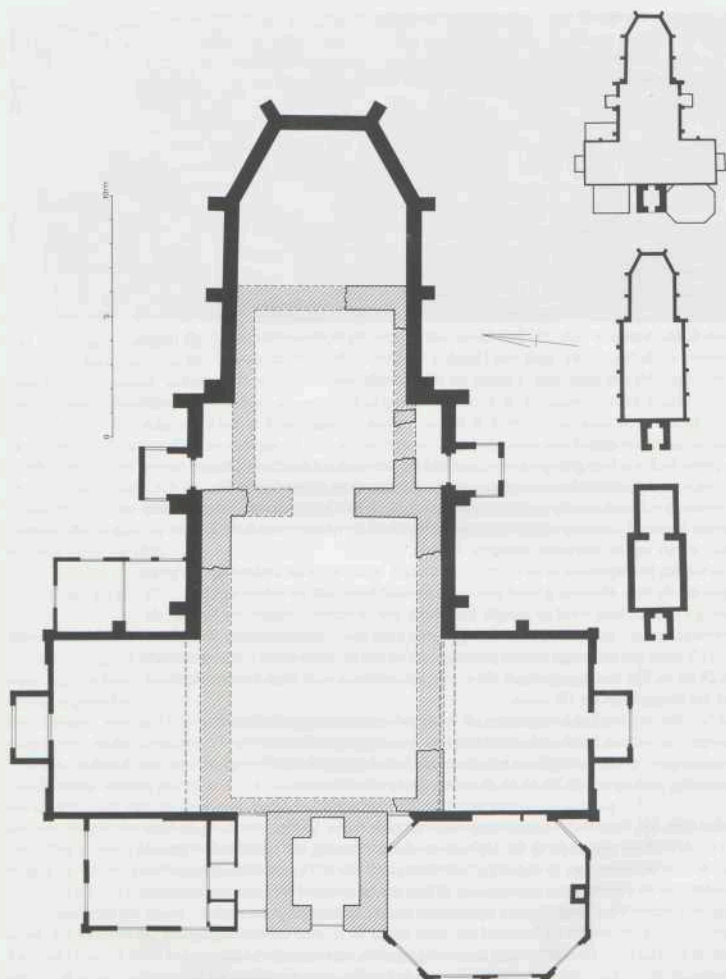
Afb. 29 Giessenburg. Benen fluit, vervaardigd van het scheenbeen van een schaap of geit (lengte 168 mm), en benen kam om wol te kaarden (lengte 134 mm). Foto ROB.

eeuw en kende een bewoning, waarvan wel een deel in de opgraving teruggevonden werd. Een rij zware, ingegraven palen in de noordoosthoek van de opgravingsput, tegen de Dorpsstraat aan, kan een rij middenstaanders van een drieschepige, houten boerderij vertegenwoordigen; een hieraan evenwijdig verlopende rij lichtere palen de wand van de boerderij. Vanaf deze wand liep in zuidwestelijke richting een pad van neergevljide boomstammetjes tot aan de rand van het erf. Het erf was omzoomd door een afscheiding van vlechtwerk. Hier buiten, aan de rand van de terp, bevond zich een gracht, waarvan nog juist in het uiterste zuidwesten van de opgraving een puntje geraakt is. De bouwrichting van deze bewoning sloot geheel aan bij die van de eerste bewoning.

De derde ophoging bestond uit een 90 cm dikke kleilaag, die te dateren valt in de 13e eeuw. In welke mate deze ophoging met een bepaalde bewoning samenhang, is bij het onderzoek niet duidelijk geworden. De mogelijkheid bestaat dat de houten boerderij een tweede bouw- en bewoningsfase heeft gehad, maar de gegevens daarvoor zijn te fragmentair gebleven.

De laatste, vierde ophoging van 50 cm dikte was wederom een kleipakket. Deze dateerde uit de late 13e eeuw, met een mogelijke uitloper tot in de 14e eeuw. Overblijfselen van een hierbij behorende woning zijn niet gevonden, wel enige grondsporen die aantonen dat de bouwrichting in deze tijd gewijzigd is in de richting van de huidige verkaveling. Van de bewoning uit de daaropvolgende eeuwen zijn aan de bovenzijde van deze ophoging verschillende restanten aangetroffen. Een bakstenen keldertje, opgebouwd uit brokken van 14e-eeuwse moppen (formaat 25,5/26 x 12/14 x 5,5/6 cm), heeft zelfs nog onderdeel uitgemaakt van de onlangs gesloopte boerderij De Til. Enige muurtjes, vloerresten en een ronde waterput (inhoud 18e eeuw) herinnerden aan het bestaan van deze boerderij.

De ceramiek vondsten uit de opeenvolgende ophogingslagen hebben een goed

Afb. 30 Hendrik Ido Ambacht. met de opeenvolgende bouw-
Plattegrond van de Ned. Herv. kerk; perioden. Tek. ROB.

spectrum te zien gegeven van de voorkomende soorten in de 12e en 13e eeuw. Zo wordt de eerste helft van de 12e eeuw gekenmerkt door Pingsdorf en Paffrath of Paffrath-achtig aardewerk. In de tweede helft van de 12e eeuw wordt dit aangevuld

met Andenne aardewerk. Het assortiment wordt in de eerste helft van de 13e eeuw uitgebreid met het eerste, aarzelande optreden van roodbakken en blauw-grijs aardewerk. De tweede helft van de 13e eeuw laat het verdwijnen van Pingsdorf en Paffrath zien en het optreden, voor het eerst, van het vroege steengoed; de overige soorten blijven in het assortiment.

Tot de bijzondere vondsten uit de eerste helft van de 12e eeuw zijn te rekenen: een benen fluitje en een ijzeren mesblad; uit de tweede helft van de 12e eeuw een benen glis; niet nader te bepalen uit de 12e eeuw een zogenaamde wolkaardekam en een halve ijzeren schapeschaar; uit een latere periode, te weten de tweede helft van de 14e tot eerste helft 15e eeuw, is een tweede benen glis afkomstig. Niet onvermeld mag blijven, dat uit de ophogingsgrond bovendien twee Romeinse scherfjes verzameld zijn. Deze passen in het patroon van de enkele verspreide Romeinse vondsten, die uit het centrale deel van de Alblasserwaard bekend zijn.

Uitvoering vanwege de ROB: M. J. A. de Haan en H. Sarfatij.

Hendrik Ido Ambacht (afb. 30) Een klein oudheidkundig bodemonderzoek heeft plaats gevonden in de Ned. Herv. kerk van Hendrik Ido Ambacht, oudtijds gewijd aan St. Nicolaas. Na het onderzoek kunnen nu drie hoofdbouwperiodes in deze kerk onderscheiden worden, waarvan de eerste thans nog in de toren, de tweede in het schip en het koor van de kerk, en de derde in de aanbouwen, voornamelijk in het westelijke gedeelte zichtbaar zijn.

De eerste kerk die hier gebouwd werd bestond uit een éénbeukig schip met een versmald, rechtgesloten koor en een uitgebouwde toren aan de westzijde. De binnenwerkse lengte van de kerkruimte bedroeg 20,50 m. Op grond van het gebruikte formaat baksteen (28/29 x 14/15 x 8 cm) kan de bouw van deze eerste kerk in het laatste kwart van de 13e eeuw geplaatst worden.

In de tweede bouwperiode is de toren gehandhaafd, maar werd de kerkruimte vergroot, zij het dat de kerk éénbeukig bleef met een versmald koor, dat nu echter een 5/8 sluiting kreeg. In feite werd de nieuwe kerk strak om de eerste heengebouwd, zodat de inwendige breedte van schip en koor slechts met twee muurdikten toenam. Zowel schip als koor werden enige meters verlengd, zodat een binnenwerkse lengte ontstond van 28,50 m. Het baksteenformaat (26 x 13,5 x 6 cm) wijst voor deze bouwperiode naar het midden van de 14e eeuw.

Met handhaving van het kerkgebouw uit de tweede periode zijn in de derde bouwperiode tal van aanbousels verschenen, waarvan twee 19e-eeuwse dwarsvleugels op het westelijke uiteinde van de kerk het meest opvallend zijn. Uitvoering vanwege de ROB: H. Halbertsma en A. van Pernis.

Leiden (afb. 31) Vanuit de Dienst Gemeentewerken is onder leiding van ir. H. H. Vos, met medewerking van de ROB (H. Halbertsma, A. van Pernis), een onderzoek ingesteld naar de overblijfselen van de in 1825 afgebroken Onze Lieve Vrouwekerk, gelegen ten noorden van de Haarlemmerstraat. Naast enig opgaand muurwerk, dat in de sindsdien bestaande bebouwing bleek te zijn opgenomen, waren de funderingen van de bakstenen kerk vrijwel intact bewaard gebleven onder de recente bebouwing op het verlaten kerkerrein. De driebeukige kerk met transept, inpandige toren en aaneengesloten zijkapellen aan weerszijden van het schip, zoals die sedert de 16e eeuw bekend was, bleek een meerasige bouwgeschiedenis te hebben, die begon in de eerste helft van de 14e eeuw. Een uitgebreid verslag van het historische en archeologische onderzoek is verschenen in het jaarverslag 1980 van de Archeologische Commissie van Leiden (De Boer/Vos 1981).

Leidschendam W. Roodenburg te Noordwijk aan Zee meldde de vondst van een steengoed kan van het type Jacobakan, die is opgebaggerd uit een sloot ter hoogte van

Afb. 31 Leiden, Overzicht van de uitgegraven funderingen van de Onze Lieve Vrouwekerk, gezien naar het oosten. Foto C. Baars.

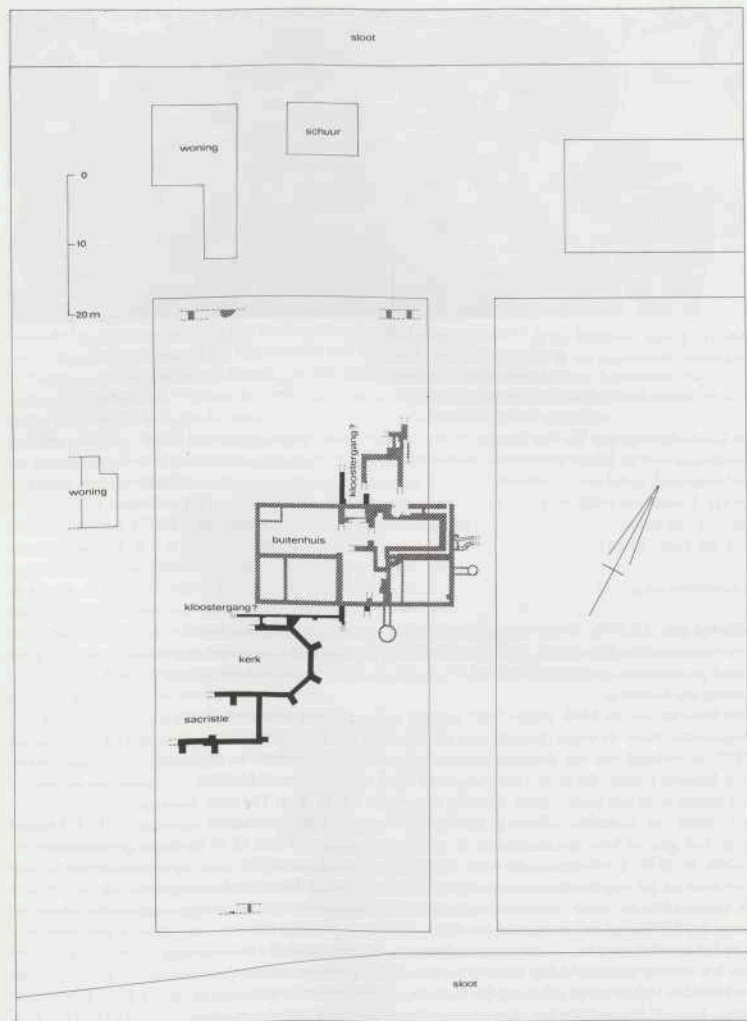
de Landscheidingsweg. De kan (hoogte 21 cm, diameter voet 7 cm) vertoont een lichte roodbrand over de gehele buitenzijde, heeft sterke deuken in de buik en een kneep in de bovenrand, zodat een snavelvormige tuit is ontstaan. De uitgeknepen voet is relatief zwaar. Sporen van munten aan de binnenzijde, die zouden kunnen wijzen op het gebruik van de kan als muntpot, waren niet aanwezig. Van het type Jacobakan is het een late vorm: ca 1425.

Loosduinen zie p. 265.

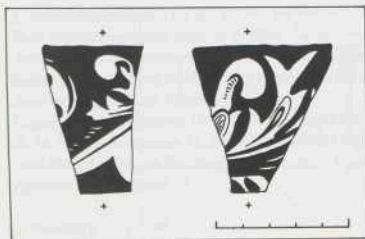
Rijswijk (afb. 32-34) In de uiterste zuidhoek van de gemeente Rijswijk ligt het tuinbouwcomplex Sion. In de 17e en 18e eeuw heeft hier een groot buiten gelegen. Dit stond op zijn beurt op de plaats van een 15e-eeuws klooster, dat in de Tachtigjarige Oorlog afgebroken is.

Het klooster was in 1433 vanuit Delft gesticht door reguliere kanunniken van Sint Augustinus onder de naam 'klooster van de H. Maria op de berg Sion'. Het werd in 1572, in verband met een dreigend Spaans beleg voor Delft, verlaten en afgebroken. Een Spaanse schans, die er in 1594 aangelegd werd, verdween weer datzelfde jaar en het terrein werd aan particulieren verkocht (Moerman 1979). In de 17e eeuw werd op het terrein een herenhuis gebouwd, dat bij een brand in 1660 grotendeels verloren ging. Een grootse her- of nieuwbouw, de gegevens hierover zijn niet al te duidelijk, volgde in 1679. Dit buiten werd vóór 1804 tot de grond toe afgebroken, op een koetshuis na dat nog steeds aanwezig is (Van Adrichem 1972). Grondwerkzaamheden in verband met de bouw van nieuwe warenhuizen brachten tal van funderingen van zowel het klooster als het buiten aan het licht.

Van het klooster werd het oostelijke uiteinde van de kapel gevonden. Het vertoonde een 5/8 sluiting met overhoekse steunberen, terwijl ook steunberen tegen de kerkwanden bleken te zijn gebouwd. De binnenwerkse kerkbreedte bedroeg 9 m, de lengte kon niet bepaald worden. Aan de zuidzijde bevond zich een rechthoekige aanbouw van 6 m breed, mogelijk de sacristie. Vermoedelijk is deze in een tweede bouwfase tegen de kapel gezet. Dit kan evenwel onmiddellijk na elkaar zijn gebeurd, want de formaten van de in beide gebruikte bonte baksteen zijn gelijk: 23 x 11 x 5 cm. Het 15e-eeuwse loopniveau buiten de kapel moet op ongeveer 0 NAP gelegen hebben; thans is de maaiveldhoogte er ca + 1,25 m NAP.

Afb. 32 Rijswijk. Overzicht van de gevonden funderingen op het terrein Sion. Tek. R. M. van Heeringen.

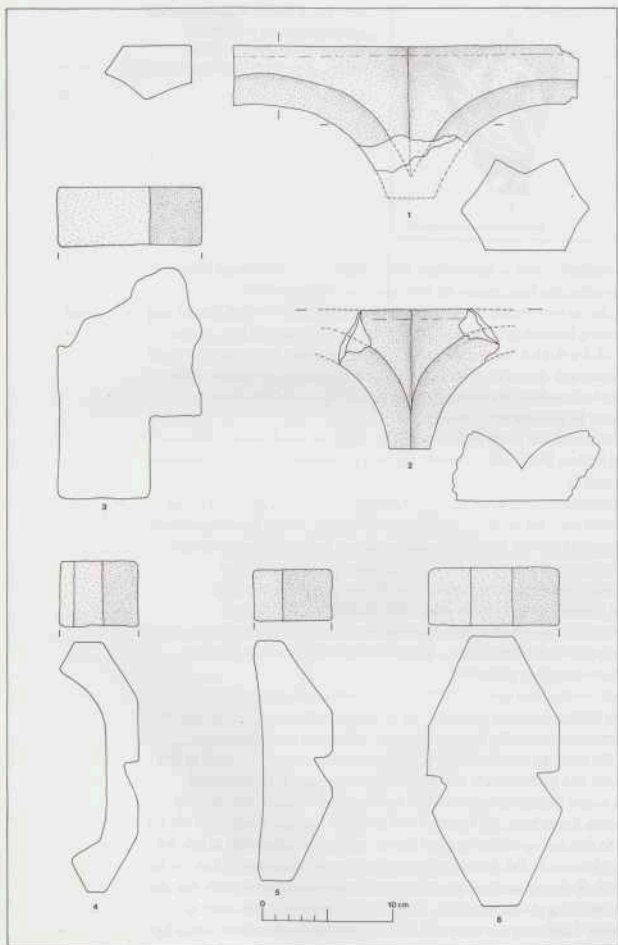
Afb. 33 Rijswijk. Fragmenten van gebrandschilderd glas van het klooster Sion. Grootste lengte 55 mm. Tek. R. M. van Heeringen.

Van de overige kloostergebouwen is nauwelijks iets overgebleven. Een lange muur evenwijdig aan de noordelijke kapelmuur en twee korte muurfragmenten (tussenafstand 3 m), die in een rechte hoek naar het noorden gaan, kunnen samen een deel van de kloostergang hebben gevormd. Deze muren waren opgetrokken uit een veel kleinere steen: 19,5 x 9/10 x 5 cm. Bouwtechnisch gezien lijkt het er echter op of deze muren vooraf gaan aan de kapel. Ook hier kan de tijdsruimte minimaal geweest zijn. Dit moet dan wel inhouden, dat beide uiteenlopende baksteenformaten gelijktijdig naast elkaar in gebruik zijn geweest.

De overblijfselen van Sion doen sterk denken aan het nabijgelegen Kartuizerklooster St. Bartholomeusdal buiten Delft, dat in 1469 ontstond en eveneens in 1572 verdund (Vos 1975). Naast vorm en afmetingen van de kapel zijn ook de toegepaste steenformaten overeenkomstig, echter met een opvallend verschil in gebruik: in het Kartuizerklooster vindt men het grote formaat alleen toegepast in het keukegebouw, terwijl de kapel is opgetrokken uit stenen van het kleine en nog kleinere formaten. Mobiele vondsten die samenhangen met het kloosterbestaan, zijn er op Sion nauwelijks. Het betreft alleen bouwfragmenten, die in een grote concentratie aangetroffen werden buiten de kapel in de hoek met de sacristie. Gebakken profielstenen van verschillende vorm zijn hier gevonden, bovendien enige natuursteenfragmenten en stukjes gebrandschilderd glas. Elders op het terrein is nog een zeer eenvoudige zandstenen sarcofaag gevonden.

Het meest opvallende overblijfsel van de buitenplaats is een grote rechthoekige fundering (28x15 m), blootgelegd ten noorden van de kapel, dat is ter plaatse van de veronderstelde kloostergebouwen. De lengte van de rechthoek is nagenoeg noord-zuid gericht. De weinige begeleidende vondsten duiden voor de aanleg op een datering in het midden van de 17e eeuw. De fundering zou aldus het overblijfsel kunnen zijn van het eerste herenhuis dat in 1660 verbrand is. Volgens 18e-eeuwse gravures van het tweede herenhuis, dat tussen 1679 en 1804 bestaan heeft, lijkt dit een kwart slag gedraaid te zijn ten opzichte van het eerste; ook is niet duidelijk of het wel op dezelfde plaats herbouwd is. Dit probleem maakt het vooralsnog moeilijk de rechthoekige fundering met de daarin aanwezige muur- en kelderresten van andere dan de primaire bouw fase eenduidig te interpreteren. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor de eigenaardige U-vormige fundering ten noorden van de rechthoek, die echter zeker bij de buitenplaats behoort heeft.

Door de vondst van kapel en herenhuis is de indeling van het terrein van Sion in grote lijnen duidelijk geworden. Voor het klooster houdt dit in dat de huidige omgrenzing met sloten tot de 15e eeuw terug zou kunnen gaan. De kapel heeft dan op het zuidwestelijke gedeelte van het omgrachte terrein gelegen en het eigenlijke klooster noordelijk aansluitend. Dit maakt tevens de vraag opnieuw actueel in hoeverre het paneel uit ca 1500 van de Meester van Spes Nostra, dat zeker van Sion afkomstig is en waarop een kloosterhof met links een kerk en rechts kloostergebouwen zijn afgebeeld (Schulte Nordholt 1963), de werkelijkheid op Sion weergeeft. De afgebeelde

Afb. 34 Rijswijk. Profielstenen van het klooster Sion. Tek. R. M. van Heeringen.

gebouwen vormen dan in ieder geval het westelijke deel van het kloostercomplex. Hiervan zijn geen sporen teruggevonden. De enige bevestiging vormt de bakstenen kerkmuur met steunberen. Aan de westzijde is de kloosterhof volgens het schilderij afgesloten door een muur. De vondst van muurfragmenten bij eerdere

grondwerkzaamheden op het terrein ten noorden en ten zuiden van de kapel zou op deze omheiningmuur kunnen duiden. Aangezien echter geen datering voor de muurfragmenten voorhanden is, kunnen zij ook geheel of gedeeltelijk tot de buitenplaats behoord hebben. Het noodonderzoek van 1980 heeft zich niet meer met deze terreingedeelten kunnen bezighouden.

Opgraving: 27 december 1979 tot 17 januari 1980; uitvoering vanwege de ROB: R. M. van Heeringen en H. Sarfatij; medewerking door leden van de Vereniging Oud-Schipluiden, de Stichting Altana (Delft) en A. C. Lekkerkerk, de voormalige eigenaar van de grond.

Valkenburg zie p. 266.

Wassenaar het onderzoek op het terrein van Huis ter Weer door leden van de Historische Vereniging Oud Wassenaer onder leiding van M. P. Roest en A. Bakels werd ook in 1980 voortgezet. Directe overblijfselen van het kasteel bleken, zoals gebruikelijk op dit terrein, maar zelden bewaard gebleven. Wel zijn veel gebruiksvoorwerpen of resten daarvan geborgen; zij bestrijken een periode van de 13e tot de 17e eeuw. Ook zijn weer enige aardewerkscherven uit de IJzertijd gevonden.

Literatuur

- Addink-Samplonius, M., 1968: 'Neolithische stenen strijdhamers uit Midden-Nederland'. *Helinium* 8, p. 209-240.
- Adrichem, M. C. M. van, 1972: 'Sion als buitenplaats'. *Jaarverslag 1972 Stichting Tuinbouwhistorie*, p. 18-27.
- Boer, D. E. H. de/Vos, H. H., 1981: 'Van Vrouwekapel tot Vrouwekerk'. *Bodemonderzoek in Leiden*. Leiden, p. 67-89.
- Boogaers, J. E./Haalebos, J. K., 1981: 'Woerden'. *BKNOB* 80, p. 106-111.
- Bomert, A., 1974: 'Hekelingen II'. *Helinium* 14, p. 218-225.
- Brandt, K. H., 1967: *Studien über steinerne Äxte und Beile der jüngeren Steinzeit und der Stein-Kupferzeit Nordwestdeutschlands*. Hildesheim, Münstersche Beiträge zur Vorgeschichtsforschung, Veröffentlichungen des Seminars für Vor- und Frühgeschichte der Universität. Bd 2.
- Haalebos, J. K., 1976: 'Het einde van de weg'. *Westerheem* 25, p. 24-29.
- Louwe Kooijmans, L. P./Velde, P. van de, 1980: *De opgraving Hekelingen III, gemeente Spijkenisse, voorjaar en zomer 1980*. Leiden (cyclostyle uitgave van het RMO).
- Modderman, P. J. R., 1953: 'Een neolithische woonplaats in de polder Vriesland onder Hekelingen (eiland Putten) (Zuid-Holland)'. *BROB* 4, 1-26.
- Moerman, J. W., 1979: 'Het klooster Sion', *De stad Delft, cultuur en maatschappij tot 1572*. Delft, p. 64-67.
- Schulte Nordholt, H., 1963: 'Meester van Spes Nostra, Allegorie op de vergankelijkheid.' *Openbaar Kunstbezit* 7, pl. 35.
- Spencer, B. W., 1968: 'Medieval pilgrim badges; Some general observations illustrated mainly from English sources'. *Rotterdam Papers* I. Rotterdam, 137-153.
- Vos, H. H., 1975: 'Archeologisch onderzoek naar het voormalig Kartuijzer klooster buiten Delft'. *De Kartuijzers en hun Delftse klooster*. Delft, 17-36.

Voor een archeologische tijdschaal en een lijst van afkortingen zij verwezen naar deel I van de kroniek, aflevering 5 van deze jaargang *Holland*, p. 201.

Drs H. Sarfatij is in 1981 als provinciaal archeoloog van Zuid-Holland opgevolgd door drs D. P. Hallewas. Adres: Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Kleine Haag 2, 3811 HE Amersfoort; telefoon (033) 12648.

Verbouwingsplannen voor de Delftse Anatomie in de achttiende eeuw

H.L. Houtzager

Wanneer in 1656 de chirurgijns hun plaats van samenkomst verleggen van de Oude Kerk te Delft naar het voor dit doel verbouwde Maria Magdalena Convent, heeft dit klooster al een eerbiedwaardige historie achter de rug¹. Aanvankelijk nonnenklooster, vervolgens sedert 1567 pesthuis, werd het in 1656 grondig verbouwd en ingericht als onderkomen voor het chirurgijns-gilde. Op de begane grond kwam men via een voorportaal in de zg. grote kamer waar de gildenbijeenkomsten plaatsvonden en ook de leerling zijn examens deed om de graad van meester-chirurgijn te behalen. Verder waren er een ruimte voor de bibliotheek en een keuken, waar de gildemaaltijden werden bereid².

Boven de grote kamer was op de eerste etage van het anatomiegebouw het 'Schouwtoneel' of *theatrum anatomicum* ingericht, waar elke woensdagmiddag les werd gegeven en waar in de wintermaanden zo nu en dan een menselijk lichaam werd ontleed: *om alle genees- ende heel-meesters dezer stadt door een sientlijke demonstratie duydelijke kennisse van 's menschenlichaam te doen hebben en onderhouden*.

Aan de voorzijde en aan de achterzijde van het theater was een ruimte vrijgelaten en *met rariteiten voorsien*³.

Zoals gezegd betrokken de chirurgijns in 1656 het grondig gerestaureerd en verbouwd Maria Magdalena Convent. Thans is er van dit gebouwtje helaas niets meer overgebleven; in 1958 vielen de laatste resten van het gebouw onder de slopershamer zonder dat er zelfs een poging werd aangewend om deze unieke historische plek van Delfts medisch verleden voor het nageslacht te bewaren of te herstellen.

Reden te meer om thans aandacht te besteden aan de renovatieplannen die er waren om het uiterlijk van dit gebouw aan te passen aan de bouwkundige inzichten van de 18e eeuw.

Was er in ons land in de eerste helft van de 18e eeuw veel gebouwd door rijke particulieren, die in de vorige eeuw door de handel in goeden doen waren geraakt; de overheid had als opdrachtgever van bouwwerken toen minder te betekenen.

Ook in Delft zien we dat er in deze periode weinig opzienbarends over de stadsgebouwen valt te vermelden. In de tweede helft van de 18e eeuw echter heeft de overheid, voor zover de financiële middelen hiertoe voorhanden waren, belangrijke opdrachten op bouwkundig gebied verstrekt. Ook het Delftse stadsbestuur heeft in deze activiteiten ontplooid, waarbij in de eerste plaats het stadhuis en de verschillende stadspoorten voor renovatie in aanmerking kwamen.

Doch juist in de tweede helft van de 18e eeuw was er reeds een regressie merkbaar in de economie van de Noordelijke Nederlanden. Daar ten gevolge van het mercantilisme der omringende landen de afzetmogelijkheden voor industrieproducten verminderden, werden de tekenen van een op handen zijnde economische crisis steeds duidelijker.

Ook in Delft is deze economische achteruitgang duidelijk te bespeuren. Zo zijn er van de talrijke platteelbakkerijen die er in de 17e eeuw in Delft waren, in de 18e eeuw nog slechts tien over. Het Delftse bier, dat door zijn uitstekende kwaliteit een gewild uitvoerproduct was naar binnen- en buitenland, had door de concurrentie

- 1 D.P. Oosterbaan, 'Het St. Maria Magdalena Convent', in: *De Delftsche Courant* (1963) 20 juli en 27 juli.
- 2 H.L. Houtzager, *Medicyns, Vroedwyfs en Chirurgyns, schets van de gezondheidszorg in Delft en beschrijving van het theatrum anatomicum aldaar in de 16e en 17e eeuw*. Amsterdam 1979, p. 60 e.v.
- 3 D. van Bleyswijk, *Beschryvinge der Stadt Delft etc.* Delft 1667, p. 580.

uit Duitsland en België als uitvoerproduct duidelijk aan betekenis ingeboet. De 200 bierbrouwerijen die aanvankelijk in Delft floreerden, waren in de 18e eeuw tot zegge en schrijve twee gereduceerd, terwijl ook de lakenhandel en -industrie vanuit o.a. Engeland sterk werden beconcurrerd. Niet alleen werd de kloof tussen arm en rijk groter en nam de verpaupering toe mede door het wegwijnen van de industrie, maar ook namen de financiële middelen van de stad hierdoor beduidend af, waardoor o.a. het aantal bouwkundige vernieuwingen drastisch moest worden beperkt. Dit is er dan ook de oorzaak van, dat de renovatie plannen van het Anatomiegebouw slechts op papier werden gerealiseerd, doch nimmer werden uitgevoerd.

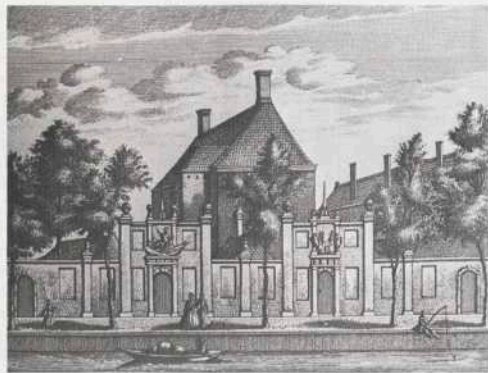
Van het exterieur van de 'Anatomie' zijn prenten in gedrukte vorm bewaard gebleven. De eerste is uit 1667, getekend en gegraveerd door respectievelijk C. Decker en P. Smith (afb.1). De tweede prent komt voor in Abraham Rademakers' *Alle de voornaamste gesigten van de weydberoemde Stad Delft* van 1736 (afb. 2).

Het exterieur van de Delfse Anatomie

Het anatomiegebouw, gelegen aan de Verwersdijk in Delft, was van de openbare weg gescheiden door een muur met een monumentale ingang. Boven deze ingangspoort waren in natuursteen uitgevoerd een liggend geraamte en een gevleugelde zandloper afgebeeld; zinnebeelden van het vergankelijk en kortstondig leven.

De voorbijganger kon boven de poort lezen: welke heeren burgemeesteren van den jare 1657 dit tonneel ofte schouw-burch tot gebruyck van burgers en vremdelingen/mitsgaders cieraed van de stadt hadden verzorght oock wie doen ter tijdt stads haven-meester/als

Afb. 1 Afbeelding van de Doele en de Anatomie te Delft, ets van C. Decker en P. Smith, 1667. (Gemeentelijke Archiefdienst Delft)

Alb. 2 Gezicht op de Anatomie.
Uit: Abraham Rademaker, *Alle de
voornaamste gesigten van de
weydberoemde Stad Delft* (1736).
(Gemeentelijke Archiefdienst Delft)

mede eerste stads medicijn en deken van 't chirurgijns gilde was/besluitende met een versje uyt Juvenalis dat de dood alleen bekent maect de geringheyt en ydele nietigheyt van 's menschen lichaem. (Mors sola fatetur quantula sint hominum corpuscula). Aldus Van Bleyswijck in zijn *Beschryvinge* van 1667⁴.

Boven de geveugelde zandloper stond een Griekse spreuk, die in vertaling luidt: *Het leven vleugels hebbende, vliegt gestadig weg.* Als verdere versiering boven de ingang zijn daar: *Sonnebloemen/roosen en andere alle te kennen gevende de vergankelijckheyt en ongestadigheyt van 's menschen leven.* Het geheel werd bekroond door het wapen van Delft met daarop geplaatst een pinakel met het opschrift: *Descrescit dum crescit*, te vertalen als, *het wordt kleiner naarmate het groeit.* Aan de achterzijde van deze pinakel de bekende orakelspreuk uit Delphi: *Kent U zelve*⁵.

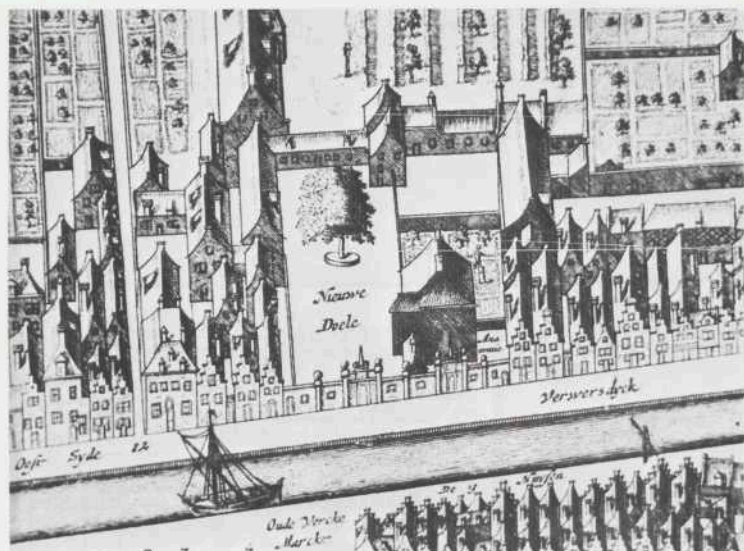
Op de uiteinden van de beeldhouwde pui boven de poort prijken twee met lauriertakken gekroonde doodshoofden.

De beeldhouwwerken en de spreuken zijn vol symboliek en gericht op de vergankelijkheid van het leven en op de dood waarmee de anatomiekamer en de leden van het chirurgijns-gilde regelmatig geconfronteerd werden. De hierboven beschreven afsluiting tussen de anatomiekamer en de openbare weg, liep aan de ene zijde door en vormde zo tevens de afgrenzing tussen het doelencomplex, naast de anatomie gelegen, en de Verwersdijk.

Het anatomiegebouw zelf bestond uit twee verdiepingen, terwijl zich links aan de voorzijde als uitbouw een vijfhoekig bouwwerk bevond, waarin het trappenhuis naar de tweede verdieping. Het gebouw lag aan een aan alle zijden afgesloten plaats, terwijl aan de voorzijde nog een klein gebouwtje aanwezig was, gelegen tussen het hoofdgebouw en de hierboven beschreven muur. Dit gebouwtje was waarschijnlijk een onderdeel van het gebouwencomplex de doelen. Het plein was enerzijds begrensd door de zijgevel van het naast het anatomie-complex aan de Verwersdijk gelegen huis, anderzijds werd deze open ruimte afgesloten door een lage muur, waarachter de bij het anatomiegebouw behorende kruidentuin lag. De zijgevel van het anatomiegebouw vormde gedeeltelijk de begrenzing van het doelen-

4 D. van Bleyswijck, p. 573

5 D. van Bleyswijck, p. 574.

Afb. 3 Vergroot detail van de Kaart Figuratief (1675-1678), voorstellende de Nieuwe Doelen met

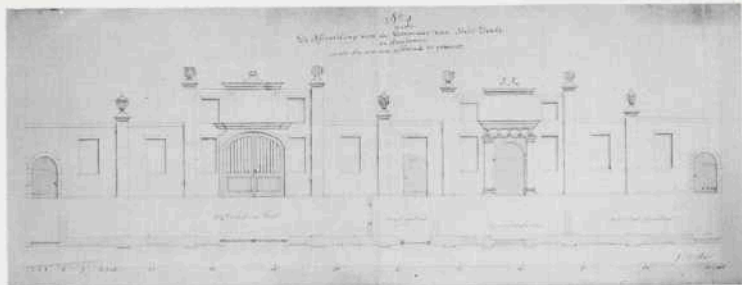
rechts daarvan gelegen de Anatomie aan de Verwersdijk te Delft. (Gemeentelijke Archiefdienst Delft)

complex (afb. 3). Op het afgesloten plein stonden verschillende beelden o.a. een beeld van Mercurius: *hebbende een sabel inde rechter hand/en het hoofd van Argus onder de voet/zijnde op 't pedestel uyt gehouwen tot devijs Homo bulla* (= de mens is als een zeepbel⁶) en een beeld van de Griekse godin Venus met op het voetstuk de woorden *pulvis et umbra* (= stof en schaduw). Aan de muren rond deze plaats hingen een schedel, de schouderbladen, de werwellichamen en de ribben van een walvis. Op de binnenzijde van de poort was een schilderij van Apollo, terwijl op de hier tegenover liggende deur, die toegang gaf tot het anatomiegebouw, Esculapius was afgebeeld⁷. De beschildering op de deuren was in grisaille gehouden en van de hand van Antonie Palamedes Stevens⁸.

De Delftse stadsfabriek

In het kader van verbouwingen en vernieuwingen die in de tweede helft van de 18e eeuw in Delft werden uitgevoerd, passen ook de plannen die gemaakt werden om het exterieur van de Delftse Anatomie te wijzigen. Voor zo ver de financiële middelen dit toelieten, heeft de overheid in deze periode belangrijke opdrachten verstrekt op bouwkundig gebied. Deze bouwkundige projecten werden uitgevoerd door de stadsfabriek⁹. Deze werd in 1646 te Delft aangesteld¹⁰. Tot die tijd had men in Delft volstaan met een meester-

- 6 D. van Bleyswijk, p. 575.
- 7 H.L. Houtzager, p. 60.
- 8 Antonie Palamedes Stevens (1601-1673), geboren te Delft, sedert 1670 werkzaam te Amsterdam. Hij was lid van het St. Lucas Gilde en waarschijnlijk een leerling van Michael Jansz van Mierevelt te Delft.
- 9 C.A. van Swigchem, 'De stadsfabriek in de tweede helft van de achttiende eeuw', In: *Delftse Studiën, een bundel historische opstellen over de stad Delft geschreven voor Dr E.H. ter Kuile*. Assen 1967, p. 293 e.v.
- 10 Zie Thesauriersrekening 1646, f. 89v en Uijigeelboek 1646, f. 24.

Afb. 5 De afsluiting van de Doele en de Anatomie. Tekening: Van der Star, 1776. (Gemeentelijke Archiefdienst Delft)

timmerman en -metselaar. De eerste Delftse stadsfabriek was Reyer de Heyde, die vanaf 1646 tot zijn dood in 1660 deze functie bekleedde. In zijn ambtsperiode werd o.a. de toegangspoort tot de Anatomie gebouwd.

Gezien de moeilijke economische situatie waarin Delft in de tweede helft van de 18e eeuw verkeerde, werden er maatregelen door het gemeentebestuur genomen om de zaken van de stadsfabriek te saneren. Hiertoe werd op 15 september 1772 een *Collegie van commissarissen tot het werk der fabricage der stad Delft* geïnstalleerd. Deze bestond uit de havenmeester van Delft en Delfshaven en de twee stadssecretarissen, tevens werd er een *inspecteur der stadsfabricage* aangesteld in de figuur van Johannes van der Wall. Deze had tot taak de verschillende werken die door de stadsfabriek werden uitgevoerd te superviseren. Zijn taak bestond voornamelijk uit: . . . een wakend oog te houden op de executie van het reglement, de vergaderingen en besognes der heeren commissarissen gestadig bij te wonen en dezelve in alle voorkomende zaaken en van zijn consideratiën en advies te dienen¹¹.

Inspecteur Johannes van der Wall

Met het aanstellen van Van der Wall als inspecteur had het gemeentebestuur een goede keuze gemaakt.

Johannes van der Wall, die in 1772 38 jaar oud was, had aanvankelijk gestudeerd aan de Leidse Universiteit, waar hij op 1 juni 1754 was ingeschreven om er filosofie te studeren¹². Op 16 juni 1756 promoveerde hij er, zodat hij zich niet alleen *magister* in de *artes liberales* mocht noemen, doch ook *doctor philosophiae*¹³. Op 12 oktober 1756 had de stad hem aangesteld tot lector in de wis-natuur- en sterrekunde: *om de voorgeschreven kunsten en wetenschappen binnen deeze stad in openbare lessen te onderwijzen*¹⁴. In zekere zin is hij te vergelijken met de *lector anatomicus*, die, eveneens door de stad aangesteld, verplicht was openbaar onderwijs te geven in de anatomie in het *theatrum anatomicum*.

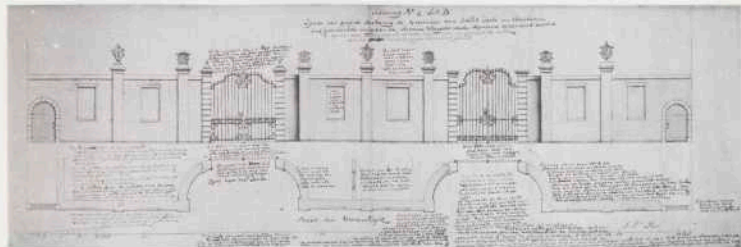
Van der Wall was tevens als docent verbonden aan de Fundatie van Renswoude, waaraan Delft de basis te danken heeft voor het onderwijs in de bouwkunde. De openbare lessen gaf Van der Wall,

11 Res. Burg. 15 september 1772.

12 *Album Studiosorum Acad. Lugduno Batavae (1575-1875)*, Den Haag 1875, kol. 1045.

13 Van der Wall promoveerde op een proefschrift dat handelde over de stuurmanskunst. *Joannes van der Wall, Delfts-Batavus, De Navigandi arte, Phil. Dr. et Liberales Artes Magister*. Zie P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidse Universiteit (1725-1765)*. Deel V. Den Haag 1921, p. 2904.

14 6e Lopend Memoriaal f. 321v.

die sedert 23 december vrijdom van alle stadsaccijnzen en imposten had verkregen¹⁵, in de St. Lucas Gildekamer¹⁶. Sedert 1764 trad Van der Wall tevens op als *examineur van schippers en stuurlieden van de O.I.C.*¹⁷.

Wat betreft zijn inspecteursfunctie van de stadsfabricage zij vermeld dat Van der Wall op diplomatieke wijze verschillende verbeteringen wist door te voeren zonder dat hij met de stadsarchitect Terburgh in conflict kwam. Niet alleen heeft hij de stadsfabriek, die door het beleid van Terburgh o.a. in financieel opzicht geruïneerd was, nieuw leven ingeblazen, doch ook heeft hij op tactvolle wijze geprofiteerd van de kundigheid van de stadstimmerman Izaäk van der Star, die sedert 1759 als tekenmeester les gaf aan de Fundatie van Renswoude.

Het maken van bouwkundige tekeningen voor de stad behoorde in feite niet tot de taak van Van der Star; toch heeft deze vele projecten die gebouwd of verbouwd dienden te worden, op voortreffelijke wijze op papier ontworpen. In 1773 en 1774 heeft hij aan het gemeentebestuur een financiële tegemoetkoming gevraagd voor het tekenwerk dat hij voor de stadsfabriek had gedaan¹⁸.

Van 1774 tot aan zijn pensionering in 1783 zien wij regelmatig kleine posten staan op de stadsrekening als vergoeding voor de verschillende tekeningen die Van der Star heeft gemaakt voor Delft.

De bouwtekeningen van Van der Star

Na het instellen van het permanente college van commissarissen in 1772 is er in Delft wat betreft het uitvoeren van bouwprojecten een zekere mate van teamwork. De ideeën komen meestal van de inspecteur of van de havenmeester; de bouwtekeningen worden gemaakt door Van der Star.

De Gemeentelijke Archiefdienst van Delft bezit in haar collectie prenten en tekeningen een groot aantal ontwerptekeningen van hem. Onder deze bevindt zich: *een project tekening van de anatomie zoo als ze zich vertoont zoude als de jegenswoordige voorpoort en ornament tegen de voorgevel zelve wierd geplaatst.*

De monumentale ingang gelegen tussen de openbare weg en het voorplein van het anatomiegebouw is op deze tekening tegen de gevel geplaatst. Tevens is in dit ontwerp een viertal ramen aangebracht in de voorgevel, twee op de begane grond en twee in de gevel van de bovenverdieping: *Die zeer veel ligt zoude geeven in de gang en op de bovenkamer waar door met de minst mogelijke*

Afb. 6 De Afsluiting van de Doelen en de Anatomie. Voorstel tot wijziging van de toegangen in de voormuur. Tekening: Van der Star, 1776. (Gemeentelijke Archiefdienst Delft)

15 6e Lopende Memoriaal f. 325v.

16 Vgl. 7e Lopende Memoriaal f. 245 en f. 305.

17 G. Morre, 'Een advies voor het beheer van Openbare Werken te Delft Anno 1785', in: *De Bouwwereld* XIX (7 april 1920).

18 Notulen van het Collegie van Commissarissen tot het werk der Fabrivan het Collegie van Commissarissen tot het werk der Fabricage, 2 september 1773 en 13 december 1774.

kosten dit gebouw een schoon aansien zou krijgen, mits de voorplaats tot een stoep met trappen wierden gemaakt, zoals vermeld op de tekening der platte grond die hierbij behoort.

De aanvullende beschrijving van de hand van Van der Wall vermeldt tevens, dat als de voorgevel der anatomie dus veranderd word moet de voormuurder voorplaats tegen de straat tussen de twee zymuuren van deze voorplaats geheel weggebrooken worden om van de straat direct deeze geheele voorgevel te kunnen zien.

Afb. 4 geeft het ontwerpplan hiervoor weer, waarbij de monumentale ingangspartij, vervaardigd door de stadssteenhouwer Pieter Rijckx verplaatst is naar de voorgevel van het anatomiegebouw¹⁹. In dit verbouwingsplan behoorde tevens de wijziging in de afsluiting van het gebouwencomplex van de Doelen en de Anatomie ten opzichte van de openbare weg, de Verwersdijk, waarop in de hierboven aangehaalde zinsnede van Van der Wall al op geduid is. Ook hiertoe werd door Van der Star in 1776 een projecttekening gemaakt. Afb. 5 geeft de oude situatie weer, zoals deze in 1657 werd gebouwd²⁰. Een muur geleed door pilasters en nissen en voorzien van twee toegangspoorten, de linker geleidende naar het Doelencomplex, terwijl de rechter toegang gaf tot de binnenplaats waaraan het anatomiegebouw lag. Op deze tekening van Van der Star uit 1776 zijn de gebeeldhouwde versieringen weggelaten.

Afb. 6 toont de ontwerptekeningen voor de nieuw op te trekken afscheidingsmuur waarin opgenomen de twee toegangspartijen, welke leiden naar de Doelen en de Anatomie. Ook hier zijn weer geleidingen door middel van pilasters en nissen aangebracht. Tevens is er sprake van een kromming in de muurlijn op die plaatsen, waar de opengewerkte ijzeren hekken zijn geplaatst.

Op de tekening zijn uitgebreide aantekeningen gemaakt, die van de hand zijn van de inspecteur Van der Wall. Onder andere is hij van oordeel: *dat de pylasters der hekken van Bentemer steen moeten zijn en zoo hoog, en niet zoo als kwalyck is getekent lager als de gemetselde pylasters der muren; en dat de potten en koolen van de pylasters der muur moeten worden afgenoomen, en daarop niet weder gestelt, maar dat de koolen moeten gestelt worden op de pijlsters der hekken.* Bij de toegangspoort tot de Anatomie schrijft hij: *Dit hek en deszelfs pylasters moet even eens gemaakt worden als hier nevens van dat van den Doele is gezegd. of nog beeter en min kostbaarder zoude het zijn dat hier geen hek gestelt wierde, maar dat voor het gebouw der anatomie een breede stoep wierd gelegd met trappen van vooren welke uitliepen tot teegens deeze pylasters waarop ook leeuwen met stadswapen of alleen tot verandering stadswapen zoude geplast worden.*

Ondanks alle fraaie plannen en suggesties voor verandering van de gevel van het anatomiegebouw is geen enkele daarvan gerealiseerd. Wel is in 1776 de oorspronkelijke scheidsmuur tussen Doelen-Anatomiecomplex en de Verwersdijk gesloopt, maar van een vervanging zoals voorgesteld door Van der Wall is geen sprake. De slechte financiële toestand waarin de stad Delft in deze periode verkeerde, zal er mede oorzaak van zijn geweest dat de fraaie ontwerpen van Van der Star niet zijn uitgevoerd. Slechts de archieftekeningen houden de herinnering levendig aan deze verbouwingsplannen van het exterieur der Delftse Anatomie.

19. Zie ter vergelijking afb. 1 en 2.

20. Zie ook afb. 1 en 2.

Boudijn van Zwieten, tesorier van Holland

F. J. W. van Kan

Aan de 15-eeuwse tesorier Boudijn van Zwieten is tot op heden weinig aandacht besteed, ofschoon hij jarenlang een invloedrijke positie had aan het grafelijke hof. Slechts in de context van de lokale geschiedenis kreeg hij belangstelling¹. In dit artikel wil ik Boudijns levensloop volgen. Als carrièremaker in grafelijke dienst is hij een interessant figuur. In hem zien we veranderingen die de adel in haar leefpatroon doormaakte, belichaamd. Om zichzelf te handhaven moest de adel naar nieuwe wegen zoeken. Haar militaire belang raakte op de achtergrond, andere bestaansmogelijkheden werden gezocht en gevonden met name in het vervullen van functies in het grafelijke bestuursapparaat. Tegen deze achtergrond zien we Boudijn van Zwieten opklimmen in de grafelijke tesorie. Hierbij dient zich overigens een heel andere kwestie aan, namelijk het probleem van enkele schrijvers, tot welke stand zij Boudijn moesten rekenen, tot die der gegoede burgerij, die via bekleding van ambten steeg op de maatschappelijke ladder en later opging in de adel², of tot de adel, die door een ambtelijke loopbaan haar positie trachtte te behouden. Ook op het gebied van de partijvorming kan aandacht voor Boudijn van Zwieten tot verduidelijking leiden, als man van zijn tijd was hij er voortdurend bij betrokken.

Afkomst en familie

Boudijn van Zwieten werd geboren tussen 1370 en 1373. In het necrologium van Mariënpool wordt bij zijn overlijden in 1454 vermeld dat hij toen de leeftijd van 83 jaar had bereikt, hij zou dan in 1370 of 1371 geboren moeten zijn³. Zelf zegt hij echter bij een getuigenis in 1446 73 jaren oud te zijn, daarmee komt het tijdstip van zijn geboorte in 1372 of 1373 te liggen⁴.

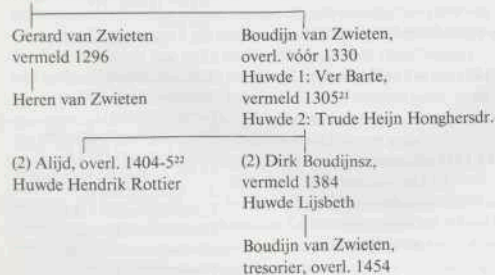
Over Boudijns afkomst bestaat in de literatuur tot op vandaag veel verwarring⁵. Gouthoeven geeft Boudijn tot ouders Dirk van Zwieten, vermeld in 1385, en Catharina van Rietwijk uit Alkmaar. Zijn grootvader zou Boudijn, zoon van Herman van Zwieten, geweest zijn. Herman op zijn beurt was een broer van heer Dirk van Zwieten; beiden sneuvelden in 1345 bij Warns⁶. Bijleveld die zich op de genealogie bij Gouthoeven baseerde, noemde in zijn artikel over Mariënpool als Boudijns vader heer Dirk van Zwieten, hoogheerraad van Rijnland, overleden in 1402, en wist bovendien te melden dat Boudijns grootvader, eveneens Boudijn geheten, gehuwd was met Florentia van Kijfhoek⁷. Later nam hij afstand van deze genealogische opvatting en meende hij dat Boudijn van Zwieten ten onrechte was 'vastgelijmd' aan het oude geslacht van Zwieten⁸. Te Leiden trad op 6 februari 1386 een Dirk Boudijns van Zwieten op, hij schonk op die datum de Heilige-Geestmeesters te Leiden een rente van 30 pond Hollands per jaar gevestigd op drie morgen land onder Oegstgeest, hiervoor bedong hij memoriediensten voor zichzelf⁹. Genoemde 3 morgen land verkocht zijn weduwe Lijsbeth op 22 februari 1414 samen met zijn zoon Boudijn van Zwieten aan de Heilige Geest¹⁰. Dirk Boudijnsz verkeerde op 24 december 1404 niet meer onder de levenden, zijn weduwe verkocht toen enkele renten¹¹. Op 10 oktober 1421 stichtte Boudijn Dirksz van Zwieten, op dat moment secretaris van Jan van Beieren genoemd en daarmee geïdentificeerd als de latere tesorier, een kapelanie in de St. Pieters-

- 1 W. J. J. C. Bijleveld, 'Het nonnenklooster Mariënpool en de stichter Boudijn van Zwieten', *Leidsch Jaarboekje* 2 (1905) 138-178.
- 2 Voorbeelden hiervan: de stamvader van het geslacht Croesinck, Cornelis Henricksz, die men *Woytkien* hiet, was werkzaam in de herberg van Jacobs van Beieren, waarschijnlijk als schenker (J. P. de Man, 'De stamvader van het geslacht Croesinck', *De Nederlandsche Leeuw* 60 (1942) kol. 193). Jan Ruijchroek dankte zijn aanzien aan zijn carrière onder Philips de Goede, zijn bijnaam werd tot geslachtsnaam (P. van Meurs, 'Geslacht Ruygrok van der Werve', *De Wapenheraut* 12 (1908) 50-55).
- 3 Archief van de gemeente Leiden (= G.A. Leiden), Kloosters 888, f. 13v.
- 4 A. Mattheaue, *De nobilitate*, 4 dl., Amsterdam-Leiden 1686, III 430-431. Origineel in Archief van de Duitse Orde, Utrecht, inv. nr. 1990 (Inventaris Hinsbergen).
- 5 O.a. in G.A. Lindeboom, 'Zur Genealogie von Gerard von Swieten', *Clio Medica* 19, nr. 1 (1974) 45, 46 en 48, en H. H. Schollens, *Inventaris van de papieren van het geslacht van Swieten*. Leiden 1975, 1-2.
- 6 W. van Gouthoeven, *d'Oude Chronijcke van Holland*. Den Haag 1636², 205.
- 7 Bijleveld, 'Mariënpool', 140.
- 8 W. J. J. C. Bijleveld, 'Bijdrage tot de geschiedenis van het Rijnlandsche geslacht van Swieten', *De Wapenheraut* 22 (1918) 11.
- 9 G.A. Leiden, Weeshuisarchief (waarin archief van de H.Geest), 1e Afd., B.2, f. 54.
- 10 *Ibidem* f. 116.
- 11 G.A. Leiden, Archief Kerkevoogdij Ned.-Herv. Kerk, Afd. C, pf. 1, 3e gedeelte, omslag III, stuk 1, doorstoken brief 6.

kerk te Leiden ter ere van St. Jan de Doper. Aan deze kapelanie schonk hij onder andere een huis bij het Dinghuis te Leiden, waarvan zijn moeder Lijsbeth het vruchtgebruik behield¹². De ouders van Boudijn van Zwieten zijn daarmee bekend, hoewel de afkomst van zijn moeder onzeker is. Mogelijk was zij een Heerman, daar Boudijn in zijn wapen behalve de 'Zwieten' violen ook een ankerkruis, het wapen der Heermans voerde. Boudijn zelf maakt er melding van dat hij broers en zusters had, namen noemt hij echter niet¹³.

Dan de relatie tussen Boudijn en de heren van slot Zwieten onder Zoeterwoude. Trude, weduwe van Boudijn van Zwieten, stichtte in 1359 in de St. Pancraskerk te Leiden de kapelanieën van St. Andries Apostel en St. Jan Evangelist¹⁴. Trude bepaalde bij deze stichting dat het bevestigingsrecht van deze kapelanieën zou komen aan haar dochter Alijd. Als collatrix komt zij inderdaad voor in 1400 en 1401; zij is dan weduwe van Hendrik Rottier¹⁵. Deze Alijd is een belangrijke schakel bij het vaststellen van het voorgeslacht van Boudijn van Zwieten en zijn vader. Zij schonk de Heilige Geest te Leiden op 21 april 1384 een rente van 35 pond Hollands per jaar, gevestigd op 6 morgen land onder Zoeterwoude. De Heilige Geest zou hiervoor *alle iair doen mester Andries iarichtijt, Heijn Hongher sijns vaders, Claren sinen moeder, Boudijns van Zwieten, vir Truden sijns wijfs, Heijnric Rottier, Alijt sijns wijfs ende Dire Boudijns soens hairs broeders in alle scijn als isheijlichs gheestsboec dair of inhoud*¹⁶. Vermelding dus van een Alijd van Zwieten, haar broer Dirk Boudijnsz en hun ouders Boudijn en Trude. De verwantschap tussen deze Zwietens en onze tesorier wordt bevestigd door een belening van 31 mei 1396, waarbij Boudijn van Zwieten, dan nog grafelijk klerk, als beloning voor zijn diensten, wordt beleend met 7 morgen Voorns leen onder Koudekerk, afkomstig van zijn oom Hendrik Rottier. Zijn tante Alijd zou haar toelage uit dit goed behouden¹⁷. Boudijn van Zwieten, echtgenoot van meer genoemde Trude en vader van Alijd en Dirk Boudijnsz, overleed vóór 20 februari 1330¹⁸. Hij was een broer van Gerard, stamvader van de heren van Zwieten, voor wie hij in 1296 borg stond¹⁹. Boudijn van Zwieten, de latere tesorier, trad ook op voor leden van de oudere Zwientak; in 1407 zegelde hij voor heer Dirk van Zwieten, die toen niet over een zegel beschikte en hem zijn neef noemde²⁰. Het onderstaande familieverband valt op te stellen:

N.N.

12. G.A. Leiden, Kerken 322, f. 30v. Bij de stichting van een tweede kapelanie door Boudijn op zijn altaar in de St. Pieterskerk (1427) wordt hij tesorier genoemd (Kerken 322 f. 32).
13. Boudijns wapen staat afgebeeld op de Memorietafel van Zwieten in het Stedelijk Museum 'De Lakenhal' te Leiden (S 250). Over zijn broers en zusters: G.A. Leiden, Kloosters 858 f. 7.
14. G.A. Leiden, Kerken 1038.
15. G.A. Leiden, Kerken 1038 en Gasthuizen 456 f. 182.
16. G.A. Leiden, Weeshuisarchief, 1e Afd., B 2 f. 51.
17. Rijksarchief in de provincie Zuid-Holland (derde afdeling Algemeen Rijksarchief = RAZH), Archief der Graven van Holland, waarin opgenomen het archief van de Hollandse Leenkamer (= Gr. v. Holl.) 228 f. 214.
18. RAZH, Gr. van Holl. 243 f. 84v.
19. J. de Fremery en Th. Morren, *Oorkondenboek van Holland en Zeeland. Supplement*. Den Haag 1901, 270. Door Dirk van Zwieten, zoon van Gerard, werd Boudijn in 1333 oom genoemd (RAZH, Gr. v. Holl. 243 f. 84v).
20. Maria Hüffer, *Bronnen voor de geschiedenis van de abdij Rijnsburg*. Rijks Geschiedkundige Publicatiën, Kleine Serie 31 en 32, 2 dln., Den Haag 1951, II, Regest 605.
21. RAZH, Archief Abdij Rijnsburg inv. nr. 379.
22. G.A. Leiden, Gasthuizen 334 (12e deel), f. 11.

Afb. 1 R. Roghman. Het slot te Zwieten. Uit: S. J. Fockema Andreae, J. G. N. Renaud en E.

Pelmeck, *Kastelen, ridderhofsteden en buitenplaatsen in Rijnland*, Leiden 1952, afb. 106.

Onze tesorier Boudijn van Zwieten huwde met Luitgard van Nijenrode uit het Nedersticht. Zij was een dochter van de vermogende edelman Otto van Nijenrode en Heilwich van Vianen²³. Luitgard overleed op 24 februari 1464²⁴. Uit hun huwelijk werden zes kinderen geboren:

- 1 Alijd, overleden in 1467, gehuwd met achtereenvolgens Claas van Diepenburch en Everhard van Beieren; de eerste behoorde via bastaardij tot de Avesnes, de tweede was een bastaardzoon van graaf Willem VI²⁵.
- 2 Margriet, overleden in 1447; zij huwde Jan van Poelgeest, schout van Leiden in de jaren 1447-53²⁶.
- 3 Dirk, overleden in 1451, betrokken bij de Leidse magistraat onder meer als schout in 1433-34²⁷.
- 4 Gijsbrecht, schout van Leiden van 1434 tot in 1440, gestorven in 1456²⁸.
- 5 Catharina, sedert 1459 priorin van Mariënpool, overleden in 1495²⁹.
- 6 Jan, schout van Leiden in het tijdvak 1454-79, gestorven in 1485³⁰.

Tenslotte had Boudijn nog een bastaard, Willem, die evenals zijn vader in grafelijke dienst trad. Hij bekleedde het ambt van procureur-generaal van Holland (1456-63 en 1467-76) en van griffier (1463-67)³¹.

- 23 E. B. F. F. Wittert van Hoogland, 'Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche Ridderhofsteden en Heerlijkheden', *Genealogische en Heraldische Bladen* 3 (1908) 434. Otto van Nijenrode diende in 1398 de Hollandse graaf met 25 man tegen de Friezen (J. J. de Geer, 'Proeve eener Geschiedenis van het Geslacht van Nijenrode', *Berigten Historisch Genootschap* 4 (1851) 28).
- 24 Memorietafel van Zwieten; datum bevestigd in G.A. Leiden, Bibliotheek 6632 pf. Aantekeningen van W. J. J. C. Bijleveld betreffende het geslacht van Zwieten, daar in een transcriptie van een handschrift, toen berustend op slot Zuijlen, waarin Luitgards overlijdensdatum gemeld wordt.
- 25 A. W. E. Dek, *Genealogie der Graven van Holland*. Zaltbommel 1969^a, 42 en 68-69.
- 26 G.A. Leiden, Kloosters 888 f. 29v, meldt haar overlijden. Voor Jan van Poelgeest volgde men: *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek* VII. Leiden 1927, kol. 1002, s.v. 'Jan van Poelgeest'.
- 27 Zijn overlijden G.A. Leiden 889 f. 3. Over de aanslag op hem als schout: RAZH, Hof van Holland 1, f. 178.
- 28 G.A. Leiden, Kloosters 883 f. 45. *Oudheden en Gestichten van Rhijnland en voornamelijk van de stad Leiden*. Leiden 1719. Voorreden.
- 29 G.A. Leiden, Kloosters 888 f. 22.
- 30 *Oudheden Rhijnland*, Voorreden; G. A. Leiden, Kloosters 889 f. 11.
- 31 RAZH, Grafelijke rekenkamer, Registers 490 f. 94. RAZH, Inventaris 143: *Naamen naar uijtwijsen van de Memorialen van den Hove, van Ruwaards, Steedehouders... over Holland, Zeeland en Vrieland* 76.

Carrière in grafelijke dienst

Zijn afstamming zal Boudijn van Zwieten bij het bouwen aan zijn toekomst weinig hebben geholpen; onder de goederen die zijn vader hem naliet, waren zeker geen grafelijke leengoederen; ik heb Boudijn tenminste nergens als zijn vaders leenvolger aangetroffen. Of de positie van zijn vader hem tot steun was, is moeilijk te bepalen. Dirk Boudijnsz van Zwieten wordt in de (schaarse) Leidse bronnen nauwelijks genoemd en ook in de omgeving van de graaf treffen we hem niet aan³². Als vele andere leden van adellijke geslachten heeft Boudijn voordeel gezien in een carrière aan het hof, die goede mogelijkheden bood tot het ophouden van zijn stand in een tijd waarin de oude adellijke leef- en bestaanswijze steeds meer op de helling raakte. De opkomst van stedelijke milities en huurotroepen en de fixering van de opbrengst van landerijen in vaste bedragen, gevoegd bij de slechte economische situatie in de 14e en 15e eeuw, maakten het leven voor de adel steeds moeilijker³³. Het is te Leiden dat voor het eerst melding wordt gemaakt van Boudijn van Zwieten, en wel op 26 juli 1393. Hij treedt dan op als voogd voor zijn tante Alijd, weduwe van Hendrik Rottier³⁴. Een jaar later, op 13 juli 1394, komt hij voor in de omgeving van de graaf; op dat moment is hij betrokken bij kanselarij- en geldzaken³⁵. In eenzelfde context wordt hij op 11 november 1395 klerk van de kamer genoemd³⁶. Geen loopbaan dus in Leidse contreien, maar een eerste stap op weg naar een carrière bij de grafelijkheid. Hoewel Boudijn, zoals we nog zullen zien, te Leiden woonde, was hij nooit direct betrokken bij het Leidse stadsbestuur. Wel was hij enkele malen bemiddelaar bij onenigheden; op 9 februari 1405 trad hij op met Pieter Gael, Gillis van Cralingen, IJsbrant van der Laen en het Leidse gerecht als overman in een geschil³⁷. Hij was in 1434 betrokken bij het tegengaan van bedriegelijke praktijken in de lakennijverheid³⁸. Dat Boudijn van Zwieten schout van Leiden zou zijn geweest, is een grove misvatting van Blok. Hij schrijft in zijn *Geschiedenis eener Hollandsche stad*: 'Zoo moest de stad in 1434 den schout Boudijn van Zwieten, die toen in verband met het nieuwe privilege over de hooge jurisdictie aftrad, en andere recht-hebbenden afkopen voor wat de stad schuldig was op horen dienst'³⁹. Dat Boudijn renten van de stad kocht is juist⁴⁰, schout was hij niet. Wel trad in het tijdvak 1433-34 Boudijns zoon Dirk op als schout van Leiden⁴¹. Ook Jansen, in zijn *Hoekse en Kabeljauwse twisten*, noemt Boudijn schout van Leiden, als opvolger in 1444 van Floris van Boschuijsen⁴². Hij verwart daarbij Boudijn met Simon Frederik Willemz, ook wel Van Zwieten genaamd. Deze behoort niet aantoonbaar tot Boudijns familie, al voerde hij het Zwieten-wapen⁴³. De enige functie die Boudijn te Leiden vervuld heeft, is die van eerste gasthuismeester van St. Catharina in het jaar 1440⁴⁴. Toch kon Boudijn doordat hij in de nabijheid van de graaf verkeerde, wel invloed uitoefenen op Leidse zaken. Daarvan profiteerde in 1445 zijn zoon Gijsbrecht. Deze had in 1443 als schepen een keur betreffende de lakennijverheid geschrapt zonder toestemming van zijn medeschepenen. Daarvoor werd hij op 10 januari 1444 door het Leidse gerecht veroordeeld tot een bedevaart naar Eindhoven. Philips verleende hem op verzoek van zijn vader op

-
- 32 Alleen op 20 februari 1330 komt hij voor in de grafelijke leenregisters als graaf Willem III hem en zijn zuster Alijd het voorrecht geeft dat als hij zonder wettige zoon zou sterven, zijn zuster Alijd zijn leengoederen zou erven (RAZH, Gr. v. Holl. 709 Nh. f. 2).
- 33 H. P. H. Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse Twisten*. Bussum 1966, 7-8.
- 34 G.A. Leiden, Gasthuizen 793.
- 35 Th. van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij van de Graven van Holland en Zeeland*. Den Haag 1908, 197.
- 36 Van Riemsdijk, *Tresorie*, 195.
- 37 G.A. Leiden, Oud-Rechterlijk Archief 2B, f. 144.
- 38 G.A. Leiden, Oud-Rechterlijk Archief 4A, f. 19.
- 39 P. J. Blok, *Geschiedenis eener Hollandsche Stad*, 3 dln., Den Haag 1910-1918, II 255.
- 40 G.A. Leiden, Secretarie (Oud) 84, f. 143 e.v.; daar is geen sprake van afkoop van rechten, slechts van renten gevestigd op de stedelijke dienst.
- 41 RAZH, Hof van Holland 1, f. 178.
- 42 Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse Twisten* 85.
- 43 *Oudheden Rhijnland*. Voorreden. Wapen: O.a. G.A. Leiden, Kerken 42.
- 44 G.A. Leiden, Bibliotheek 6632 pf. Aantekeningen Bijleveld.

12 juli 1445 gratie, hij mocht volstaan met een bedevaart naar Onze Lieve Vrouwe te Halle⁴⁵.

Ten tijde van de grafelijke tesorier heer Willem Garbrandsz (1394-99) was Boudijn van Zwieten voortdurend voor deze werkzaam. Nadat de tesorier op 10 oktober 1399 gestorven was, maakte Boudijn voor diens erfgenamen zijn laatste rekening op⁴⁶. Hij functioneerde vanaf augustus 1400 als grafelijk secretaris, zoals blijkt uit de grafelijke brieven die hij sedertdien ondertekende; als zodanig komt hij tot in februari 1401 voor⁴⁷. Gedurende het tesorierschap van heer Garbrand van der Couster (ingegaan op 22 juli 1403) werkte Boudijn van Zwieten niet meer in de grafelijke klerkenkamer maar kwam hij als rekenplichtig klerk in dienst van de gravin, hij bleef dit tot in 1410⁴⁸. Op 18 juni 1410 was hij als rentmeester van Voorne in dienst van Jan van Beieren, die als apanage Voorne, Woerden en Gooiland bezat⁴⁹. Hij behoorde op 13 mei 1412 tot diens raden en dienaren; toen ontvingen hij, Gillis van Armemuiden, Lourijs van Overvest en Gerijt Hoehstraat als vergoeding voor financiële bijstand, een uitgiftebrief tot bedijking van de gorzen en slikken geheten de Naters, tot korenlanden⁵⁰. De hier op volgende jaren zal hij in dienst van Jan van Beieren gebleven zijn. Na het in 1419 gesloten verdrag van Woudrichem waarbij Jan van Brabant en Jan van Beieren overeenkwamen Holland en Zeeland voor vijf jaar gemeenschappelijk te besturen, was hij weer bij de tesorie werkzaam. Met ingang van 1 maart 1419 werd hem een pandgeld van 1 Franse kroon daags toegekend voor onderhoud en reiskosten⁵¹. Tot aan de regering van Philips van Bourgondië was het gewoonte dat de grafelijke beampten hun kost genoten in de grafelijke herberg, alleen bij afwezigheid van de graaf werden pandgelden uitgekeerd. Daar Jan van Brabant en Jacoba van Beieren aldoor elders verblijf hielden, ontvingen tesorier, klerken en raden een zo geheten pandgeld voor hun onderhoud⁵². Boudijn voerde tijdens het tesorierschap van Hendrik Nothaft het geldelijk beheer voor deze; op 20 augustus 1420 machtigde Jan van Beieren hem om van dit beheer aan hemzelf rekening en verantwoording te doen. Ook na het aftreden van Nothaft (ná september 1420) behield Boudijn de zorg over de tesorie en wel tot 8 oktober 1420 toen Gerijt van Heemskerck tot tesorier werd aangesteld⁵³. Nadien vinden we Boudijn vermeld als secretaris van Jan van Beieren op 10 oktober 1421⁵⁴. Hij genoot in diens dienst vanaf 1422 een pandgeld, Van Riemsdijk meent als klerk, maar gezien de hiervoor genoemde vermelding veronderstel ik dat dit pandgeld met zijn secretarisambt verbonden was⁵⁵. In de periode 11 maart 1423 tot 28 mei 1424 bedroeg Boudijns pandgeld 2½ kroon daags⁵⁶. Boudijn werd op 26 mei 1424 met het tesorierschap van Holland en Zeeland bekleed als opvolger van Hendrik Nothaft⁵⁷. Een pandgeld ontving hij niet; hij zal in de grafelijke herberg zijn onderhouden⁵⁸. Na de dood van Jan van Beieren bleef Boudijn van Zwieten nog een maand in functie, totdat op 9 februari 1425 Willem van Egmond in zijn plaats benoemd werd⁵⁹. Vermoedelijk heeft Boudijn verschillende malen uit eigen vermogen uitgaven ten behoeve van Jan van Beieren gedaan, in 1427 kwam namelijk Philips van Bourgondië met Jans weduwe, Elisabeth van Görliitz, hertogin van Luxemburg, overeen om voor haar aan Boudijn 6000

45 G.A. Leiden, Oud-Rechterlijk Archief 4A f. 152 en Secretarie (Oud) 1536. Al eerder had een zoon van Boudijn voordeel gehad van zijn vaders positie, 16 okt. 1427 werd Dirk van Zwieten wegens zijn vaders diensten beleend met het veer tussen Dordrecht en Zwijndrecht (RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 225v).

46 Van Riemsdijk, *Tresorie* 197.

47 Ibidem 197 en 189.

48 Ibidem 198 en 253. Hij maakt hier zelf melding van in de door Philips van Bourgondië geconfirmeerde stichtingsbrief van Mariënpool, waar hij bepaalt dat voor de vorsten en vorstinnen die hij gediend heeft, gebeden moet worden (G.A. Leiden, Kloosters 858, f. 6).

49 Van Riemsdijk, *Tresorie* 253.

50 RAZH, Gr. v. Holl. 117 f. 18 (XII). Naters: Gelegen op Voorne nabij Brielle.

51 Van Riemsdijk, *Tresorie* 252-3.

52 Ibidem 252.

53 Ibidem 269-70.

54 G.A. Leiden, Kerken 322 f. 30v.

55 Van Riemsdijk, *Tresorie* 272.

56 Ibidem 279.

57 Ibidem 272. Deze bekleedde toen dit ambt voor de derde maal.

58 Ibidem 281.

59 Ibidem 298.

Wilhelmusschilden te betalen, hij zou dit doen uit de gelden die de Kennemers nog schuldig waren van de bede van 1425⁶⁰. Jan van Brabant droeg in juli 1425 het bestuur van Holland en Zeeland op aan Philips van Bourgondië. Kort nadien had Boudijn in dienst van Philips zijn getreden als secretaris. Hij wedde daarmee op het goede paard, de ruwaard benoemde hem op 28 oktober 1425 tot tesorier in de plaats van de afgetreden Willem van Egmond. Als tesorier genoot hij een wedde van 1000 Hollandse schilden per jaar voor zijn eigen onderhoud, dat van zijn gevolg en drie boden⁶¹. Ook andere grafelijke beambten ontvingen een vaste wedde. Aan de oude regeling, dat de ambtenaren voor zover mogelijk hun onderhoud genoten in het grafelijk gevolg, kwam hiermee een einde⁶². Ook in dienst van Philips van Bourgondië sprak Boudijn zijn eigen beurs aan. Het zal niet voor niets zijn dat deze hem op 9 maart 1426 de erfpacht van de Rijntienden bij Leiden, groot 40 schilden per jaar, kwijtschold⁶³ en dat hij met de raden Gillis van Cralingen en Jan van der Bouchorst op 22 januari 1428 vrijdom van accijns ontving in het rentmeesterschap van Noord-Holland voor zich en de zijnen⁶⁴.

De functie van tesorier ten tijde van Philips de Goede was van minder gewicht dan voorheen. Het tesoriersambt was ontstaan onder Albrecht van Beieren. De tesorier was belast met het algemeen beheer over de grafelijke inkomsten en uitgaven in Holland en Zeeland. Tevens had de tesorier de leiding over de grafelijke kanselarij en trad hij bij afwezigheid van de graaf als stadhouder op⁶⁵. Philips de Goede perkte de bevoegdheden van dit invloedrijke ambt in. Het geldelijk beheer bleef onder de hoede van de tesorier en in minder belangrijke kwesties overlegde hij met hem en zijn raden. Bij zaken van groot gewicht was de tesorier echter niet meer betrokken maar overlegde de hertog met de raden die zich in zijn omgeving bevonden. Bij afwezigheid liet de hertog zich vertegenwoordigen door een stadhouder, die in tegenstelling tot voorheen een ander dan de tesorier diende te zijn. Bovendien verminderde ook de invloed van de tesorier op financieel gebied; vroeger deed de tesorier na mondelinge opdracht buitengewone uitgaven en had hij zekere vrijheid van handelen. Nu werd het doen van deze uitgaven bij grafelijke brief aan hem opgedragen⁶⁶.

Na de Zoen van Delft van 3 juli 1428 tussen Philips van Bourgondië en Jacoba van Beieren behoorde Boudijn op aanwijzen van Philips tot de Negenen, de negen raden die op 13 augustus 1428 belast werden met het bestuur van Holland en Zeeland. Behalve Boudijn behoorden tot de Negenen Johan, burggraaf van Montfoort, heer Johan van Vianen en Gerijt van der Zijl, ridders, gekozen door gravin Jacoba en heer Jacob van Gaesbeek, Hendrik van Borssele, heer van Veere, Willem van Egmond, Roeland van Uutkerke en Colaert van Comene namens de hertog⁶⁷. Het is begrijpelijk dat Boudijn van Zwieten, de tesorier, deel uit maakte van de raad; hij werd belast met het rekenplichtig beheer⁶⁸. Bij de aanstelling van de negen raden wordt Boudijn ook apart van de overige raden genoemd. Na de opsomming van de hoger genoemde acht heren meldt de oorkonde dat dezen zijn aangesteld *om mitsgaders Boudwijn van Zwieten te verstaan ende te voirzien ten saicken die anroeren mogen den ... landen*⁶⁹. Het instellen van het bewind er

60 RAZH, Gr. v. Holl. 215 f. 116v.

61 Van Riemsdijk, *Tresorie* 324.

62 Ibidem 323.

63 RAZH, Gr. v. Holl. 232 f. 86v.

64 Van Riemsdijk, *Tresorie* 315.

Noord-Holland omvatte Rijnland, Delfland en Schieland.

65 Van Riemsdijk, *Tresorie* 313.M. P. van der Linden, *De Burggraven van Montfoort in de geschiedenis van het Sticht Utrecht en het Graafschap Holland*. Assen 1957, 94.66 Van Riemsdijk, *Tresorie* 320.

67 Ibidem 332-333.

68 Ibidem 338.

69 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer Rekeningen 130 f. 1.

Negenen betekende voor Boudijn een uitbreiding van zijn bevoegdheden. Toch kwam het, gezien de aan hem toevertrouwde taken, vooral neer op een continuatie van zijn tresoriersambt. Als wedde ontvingen de raden 1200 schilden per jaar. Alleen Boudijn van Zwieten en Gerijt van der Zijl moesten met 1000 schilden genoegen nemen, Boudijn bleef daarmee op zijn oude wedde staan⁷⁰.

Daarnaast ontving hij evenals Roeland van Uutkerke gedurende de winter van 1428-29 100 kronen voor winterkleding⁷¹.

Aan het bestuur van de Negenen kwam op 15 april 1429 een einde. Philips droeg de regering nu op aan Roeland van Uutkerke als gouverneur, terwijl naast hem Boudijn van Zwieten als tresorier in functie bleef, ieder met behoud van de wedde die zij als Negenen genoten⁷². Toen zij met financiële tekorten te kampen kregen, gaf Philips het bestuur in handen van de vermogende edelman Frank van Borssele, heer van Zuijlen en Sint-Maartensdijk en diens neven Philips en Floris van Borssele (25 oktober 1430)⁷³. Ook nu weer betekende dit geen grote verandering voor Boudijn: hij werd in zijn functie van tresorier gehandhaafd⁷⁴. De Borsseles zullen aan hem, als man met een lange ervaring, het geldelijk beheer hebben opgedragen. Zijn wedde bedroeg 1200 schilden, evenveel als Floris van Borssele ontving⁷⁵. Hij reisde in 1431 en 1432 enkele malen met de Borsseles naar de hertog in Brussel in verband met financiële kwesties⁷⁶. In 1432 schonk de hertog Boudijn met Frank en Floris van Borssele het grafelijk aandeel in de leengoederen van wijlen Philips van Borssele, als vergoeding voor het nadeel dat zij geleden hadden door het op zich nemen van de rekenplichtigheid voor het bewind van Holland en Zeeland en voor het verlies dat zij leden als gevolg van een lening van 15.000 schilden die zij ten behoeve van de hertog in Brugge waren aangegaan⁷⁷.

Philips van Bourgondië wijzigde op 16 nov. 1432 het landsbestuur. Godschalk Oem stelde hij aan tot rentmeester-generaal van Holland en Zeeland, naast hem functioneerden Floris van den Abeele, heer Gerijt van den Zijl, Floris van Borssele, Boudijn van Zwieten en mr. Hendrik uten Hove als raden⁷⁸. Als tresorier trad Boudijn niet meer op, de zorg voor het financiële beheer ging over op de rentmeester-generaal⁷⁹. Als wedde ontvingen Boudijn van Zwieten en mr. Hendrik uten Hove 400 schilden per jaar, 100 schilden minder dan de som die aan de andere raden werd uitgekeerd⁸⁰. Dit was voor Jansma reden om het volgende op te merken: 'Floris van den Abeele, Gerijt van den Zijl en Floris van Borssele zijn edelen; Boudewijn van Zwieten is gedurende zijn gehele ambtelijke carrière nooit met deze categorie gelijk gekomen. Mr. Henric Uutenhove is een Vlaming, gelegitimeerd zoon van een priester, die blijkens zijn wedde tot denzelfden stand werd gerekend als Boudewijn⁸¹. Jansma komt op grond van dit verschil in wedde tot een foutieve conclusie. Boudijn van Zwieten behoorde wel degelijk tot de adel. Dat hij tot de ridderschap werd gerekend blijkt uit het feit dat hij zo'n 25 jaar tevoren met de ridderschap ten strijde werd geroepen om de graaf te dienen met twee man (12 oktober 1407)⁸². Wij zagen reeds dat Boudijn stamde uit het adellijke geslacht van Zwieten. Voortgaande in deze foutieve redenering rekent Jansma ook Dirk van Zwieten, neef van Boudijn en bewaarder van de grafelijke registerkamer, tot de in 1460 functionerende niet-adellijke raden⁸³. Natuurlijk blijft het

70 Van Riemsdijk, *Tresorie* 332.

71 Ibidem 334.

72 Ibidem 336-337.

73 Ibidem 340.

74 Ibidem 342.

75 Ibidem 345.

76 Ibidem 344.

77 Ibidem 345.

78 Ibidem 347.

79 Ibidem 347 en 350.

80 T. S. Jansma, *Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië*. Utrecht 1932, 80.

81 Ibidem 80-81.

82 F. van Mieris, *Groot-Charterboek der Graaven van Holland*. 4 dln., Leiden 1753-1756, IV 84.

83 Jansma, *Raad en Rekenkamer* 107.

een vreemde zaak dat Boudijn als raad aldoor op een wedde van 400 schilden werd gesteld. Hij bleef tot en met 12 januari 1447 deel uit maken van de raads kern; aan zijn dienst kwam toen een einde *overmits dat hij op dien dach tot zijnen versoucke vanden selven dienst verlaten wert ende Dirck van Zwieten zijn zone in zijne stede gestelt*⁸⁴. In het zelfde jaar 1447 deed hij ook afstand van zijn ambt van hoogheemraad van Rijnland, dit ten behoeve van zijn schoonzoon Jan van Poelgeest. Hij had deze functie sedert 24 februari 1438 bekleed⁸⁵.

Boudijn van Zwieten en de partijenschappen

Boudijn van Zwieten behoorde tot de Kabeljauwse partij. Hij was, zoals we eerder zagen, in het gevolg van Jan van Beieren te vinden en ging na diens dood over in Bourgondische dienst. Of hij vanwege Kabeljauwse sympathieën in diens dienst was getreden is mij niet duidelijk. In ieder geval had Jan van Beieren zich op dat moment nog niet ontpopt als Kabeljauw. Pas in 1417, na het overlijden van graaf Willem VI, trad hij als Kabeljauws leider naar voren⁸⁶. Eigen ambtelijke carrière kan bij de keuze voor een ambtsvervulling bij Jan van Beieren dus evengoed de doorslag hebben gegeven; keuze voor de Kabeljauwse partij was dan geen oorzaak maar gevolg. Toch is er wel een aanwijzing voor Boudijns Kabeljauwse gezindheid al op een vroeg tijdstip. Hij behoorde namelijk tot de verwanten van Willem Heijnez, die in 1396 in opdracht van Albrecht van Beieren de Leidse Hoek Floris van Rijsoirde om het leven hadden gebracht⁸⁷. Toen 26 maart 1415 ten tijde van graaf Willem VI een late verzoening tot stand kwam, werd Boudijn genoemd als een van Willem Heijnez' magen⁸⁸. Zeker is dat Boudijn als Kabeljauw in het voetspoor van zijn 14-eeuwse familieleden trad, die al in 1350 bij de moord op Claas van Zwieten de Kabeljauwse partij waren toegedaan en door de moord op Willem Cuser, zwager van Claas, in deze keuze alleen maar werden bevestigd⁸⁹.

Hoewel Boudijns werkterrein het landsbestuur was, betekende dat niet, dat hij daarmee los kwam van plaatselijke twisten. De partijstrijd waarin Boudijn van Zwieten een aandeel had, speelde zich vooral op plaatselijk niveau te Leiden af, waar de geslachten Van Zwieten en Van Boschuijzen met hun aanhang tegenover elkaar stonden. Floris van Boschuijzen eiste in 1431 van Boudijn van Zwieten dat hij de huwelijksvoorwaarden van Hildegonde Bruningxdochter, Floris' vrouw en dochter van Boudijns' zwager Bruninc Spruit van Abcoude, zou voldoen, daar hij zich daartoe had verbonden. Het Leidse gerecht deed in deze zaak 12 december 1431 uitspraak. Floris zou Hildegondes inboedel behouden en aan Boudijn werd opgedragen om Floris vóór 22 februari 1432 175 gouden Gelderse Arnoldusgulden te geven⁹⁰. Nog een voorval, dat kort daarna plaats vond, verslechterde de verhouding Zwieten-Boschuijzen. Dirk, oudste zoon van Boudijn van Zwieten, werd in het begin van 1434 als schout van Leiden ernstig verwond door Hendrik Hendriksz, met diens bastaardoom Hendrik Willem Hermansz. Op 12 september 1434 deed de grafelijke raad met de graaf van Oostervant uitspraak in het proces dat Boudijn en Dirk van Zwieten tegen de laatsten hadden aangespannen. In deze kwestie

84 RAZH, Grafelijkheidsrekenkamer Rekeningen 148 f. 78v.

85 G.A. Leiden, Bibliotheek 6632 pf., Aantekeningen Bijleveld; S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata ofte Oud-Bataviën*. 2 dln., Den Haag 1685, I 1503.

86 Jansen, *Hoekse en Kabeljauwse Twisten* 58.

87 Van Mieris, *Charterboek III* 652 en Blok, *Hollandsche Stad I* 315-6.

88 Van Mieris, *Charterboek IV* 326.

89 S. W. A. Drossaers, *Het Archief van den Nassause Domeinraad*. 2 dln., Den Haag 1948-1955, I Regest 474.

90 G.A. Leiden, Secretarie (Oud) 84 f. 120. Over Bruninc Spruijt: G.A. Leiden 888 f. 4 en Bijleveld, 'Mariënpoe' 67.

traden toen onder anderen Willem Cuser van Boschuijsen en Claas en Floris van Boschuijsen als borgen op voor de aangeklaagden⁹¹. Belangrijkste oorzaak van de tegenstelling tussen de Van Zwietens en de Van Boschuijsens was echter een slepend conflict tussen Boudijn van Zwieten en Floris van Boschuijsen over het slot te Zwieten en de Zwietengraven in de St. Pieterskerk te Leiden, die in handen van Boudijn waren gekomen. Toen Floris van Boschuijsen in 1442 verscheen voor de grafelijke raad met het verzoek om hem aan te stellen tot schout van Leiden, maakte Boudijn van de gelegenheid gebruik om Floris te vragen wat deze toch tegen hem had, dat hij aldoor aantijgingen aan Boudijns adres richtte. Na enige aarzelingen had Floris van Boschuijsen geantwoord dat hij Boudijn verweet dat deze zijn belofte om Zwieten aan hem te verkopen, niet was nagekomen. Boudijn bracht hier tegen in dat *als hij die goede eerst cofte, wair ijement vander maechtel van Zwieten naer dan hij was die goede te hebben ende se begeerde over te hebben hij soudse him geerne over geven binnen den eersten jare indien dat men him sijn gelt gave*. Dat jaar was nu al lang verlopen. Verder meende Floris recht te hebben op een kapelanie en graf in de Leidse St. Pieterskerk *dair hij him mede an te cort dede*. Volgens Boudijn kon hij hiervoor geen bewijzen aanvoeren. Floris zal door zijn afkomst tot zijn aanspraken zijn gekomen; zijn moeder, Beatrix van Zwieten, was een zuster van heer Dirk van Zwieten. 16 juli 1442 bepaalde het Hof van Holland dat beide heren een minnelijke dag moesten houden met hun verwanten om zo tot overeenstemming te komen⁹². Of de geschiedenis werkelijk in der minne werd geschikt, is de vraag, want in 1444 lagen Boudijn en Floris weer met elkaar overhoop; het Leidse gerecht maande hen toen om als goede vrienden met elkaar om te gaan (27 juli 1444)⁹³. Dit leidde niet tot een langdurige vrede, begin 1445 diende voor het Hof van Holland een zaak tussen Boudijn van Zwieten en Floris en Willem van Boschuijsen, die op 25 januari 1445 werd uitgesteld⁹⁴. In dezelfde periode kwam het in Leiden tot gewelddadigheden tussen Hoeken en Kabeljauwen, die zich ter plaatse tooiden met de namen Van Zwieten en Van Poelgeest. In 1444 was namelijk de Hoekse schout Floris van Boschuijsen, die wij hoger als tegenstander van Boudijn ontmoetten, afgezet, nadat hij in conflict was geraakt met de rentmeester van Noord-Holland. Hij werd door de Kabeljauw Simon Frederik Willemsz van Zwieten vervangen⁹⁵. Floris beruste echter niet in zijn afzetting en het kwam te Leiden tot strijd tussen de partijen waarbij Simon Frederik met Pinksteren (17 mei) 1445 bijna het leven liet, door toedoen van een aantal Leidenaars onder wie, om de verwarring te vergroten, Hendrik van Zwieten Hendriksz, die echter niet tot Boudijns familie behoorde, maar langs de vrouwelijke lijn uit de hoofdtek de Zwietens stamde⁹⁶. Pas een fel straatgevecht beëindigde de onlusten⁹⁷. In deze onenigheden speelde niet alleen de afzetting van Floris van Boschuijsen een rol, ook de nog steeds slepende kwestie rond de Zwietengraven behoorde tot de oorzaken. Ruim een jaar na de twisten van 1445 deed het Leidse gerecht uitspraak in dit geschil tussen Boudijn enerzijds en Willem en Willem Cuser van Boschuijsen anderzijds. Willem Cuser had zijn kind in een van deze graven laten bijzetten buiten medeweten van Boudijn en in aanwezigheid van Willem van Boschuijsen. Het

91 RAZH, Hof van Holland I f. 178.

92 RAZH, Hof van Holland II f. 35. Over Floris' moeder Beatrix van Zwieten: W. J. J. C. Bijleveld, 'Oude genealogische gegevens omtrent het geslacht van Boschuijsen in Rijnland', *De Nederlandsche Leeuw* 43 (1925) kol. 12.

93 G.A. Leiden, Oud-Rechterlijk Archief 2C f. 25v.

94 RAZH, Hof van Holl. 12 f. 115.

95 Blok, *Hollandsche Stad* II 76.

96 RAZH, Hof van Holl. 12, f. 134. Hendrik van Zwieten was waarschijnlijk een nakomeling van IJde van Zwieten, zuster van heer Dirk van Zwieten, en gehuwd met Pieter Hugenx; over dit echtpaar volgde men: G.A. Leiden, *Gasthuizen* 456 f. 181 en *Kloosters* 973.

97 Blok, *Hollandsche Stad* II 76.

gerecht wees het graf op 15 december 1446 aan Boudijn van Zwieten toe⁹⁸.

In latere jaren zal het tot een verzoening tussen de Zwietens en de Boschuijsens zijn gekomen; omstreeks 1457 huwde Boudijns kleinzoon Hugo van Zwieten met Luitgard van Boschuijsen, een dochter van Claas, broer van Floris van Boschuijsen⁹⁹. Oorzaak van de bovengenoemde tegenstellingen te Leiden waren ordinare familietwisten, waarbij de partijen zich tooiden met de etiketten Hoeks en Kabeljauws. Oorspronkelijk zullen de Boschuijsens gezien hun verwantschap met de hoofdstam der Zwietens tot de Kabeljauwse partij hebben behoord. Een aanwijzing hiervoor is ook de benoeming van Willem van Boschuijsen, broer van Floris, tot rentmeester van zekere geconfisqueerde goederen in Rijnland, Delfland en Schieland door Jan van Beieren (3 augustus 1420)¹⁰⁰. Op 4 februari 1421 ontving Willem bovendien commissie van Jan tot het rentmeesterschap van Noord-Holland¹⁰¹. Een andere broer van Floris, Claas, wordt in 1424 Van Boschuijsen van Zwieten genoemd, een naam die aldoor een Kabeljauwse klank had¹⁰².

Boudijn als vroom middeleeuwer

Bij alle wereldse politieke verwickelingen verloor Boudijn zijn zieleheil niet uit het oog. Verschillende religieuze instellingen mochten zich in zijn goedgeefsheid verheugen. In 1407 was dat de St. Pieterskerk te Leiden, waarvoor hij de helft van het hout betaalde dat de kerk te Kostverloren had aangekocht voor nieuwbouw¹⁰³. In de St. Pieterskerk zal Boudijn vele malen ter kerke zijn gegaan, hij woonde waarschijnlijk tegenover de kerk¹⁰⁴ en ook als heer van Zwieten behoorde hij tot de parochie van St. Pieter. In een geschil tussen de heren van de Duitse Orde en die van St. Jan over hun jurisdictie getuigde hij in 1446 dat *sijn Hofstede van Swieten ende de landen daer toe behorende, gelegen is in den ambochte van Soeterwoude, ende alhoewel dat het so is, so en weet hij noch en kent niet anders, noch en heeft van sijnen voorvaderen, die besitters van den goeden te Swieten gewest en hebben, niet anders gehoord, dan dat hij ende die gene die op de Hofstede gewoont en hebben tot desen dage toe behooren in den parochie tot Sinte Pieterskerk tot Leijden ende tot Leijderdorp, daer oock vele van die van Swieten begraven leggen bij der Duijtscher Heeren haer consent en oerlof*¹⁰⁵. 31 juli 1436 was Boudijn een der scheidsrechters die uitspraak deed in de onenigheden die waren gerezen over de verdeling van de memoriegelden van de St. Pieterskerk tussen de kapelaans en vicekapelaans enerzijds, en de kerkmeesters, gasthuismeesters en Heilige Geestmeesters anderzijds¹⁰⁶. In deze kerk stichtte Boudijn op 10 oktober 1421 bij akte verleden voor de Leidse notaris Heinric Haghensoen, een kapelanie ter ere van St. Jan de Doper op het door hem gestichte altaar in de omgang aan de noordzijde van het nieuwe koor van de kerk. De kapelaan die deze zou bedienen behoorde drie maal per week een mis te lezen en, na Boudijns dood, zou hij diens graf moeten bezoeken en er een *Miserere mei Domine* en een *De profundis* lezen; verder diende hij twee collecten voor de doden te houden. De kapelanie vergunde Boudijn aan zijn neef Pieter van Schoten. Zijn stichting bedacht hij

98 Van Gouthoeven, *Chronijcke* 463; G.A. Leiden, Oud-Rechterlijk Archief 41B f. 17.

99 RAZH, Gr. v. Holl. 716 Nb. f. 63v.

100 Van Mieris, *Charterboek* IV 550.

101 RAZH, Gr. v. Holl. 894 f. 108.

102 Th. van Riemsdijk, *De Rechtspraak van den graaf van Holland*, uitgegeven door J. Ph. de Monté ver Loren. Werken der Vereniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsch Recht, 3e Reeks nr. 2, 4 en 5, 3 dln., Utrecht 1932-1934, 1 155.

103 J. C. Overvoorde, 'Rekeningen uit de Bouwperiode van de St.-Pieterskerk', *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 30 (1906) 107.

104 G.A. Leiden, Kloosters 858 f. 22.

105 A. Matthaeus, *Nobilitate* III 430-31.

106 G.A. Leiden, Kerken 7 f. 6.

met 18 morgen land te Maasland en met een huis te Leiden bij de vierschaar¹⁰⁷. Ook een tweede kapelanie verbond hij aan dit altaar. Bij notariële akte van 2 augustus 1427 funderde hij een kapelanie ter ere van St. Stefanus, St. Agnes en St. Martinus. Enkele renten te Voorburg en Leiden en 3 3/8 morgen land op de Mersche onder Oegstgeest schonk hij hier aan¹⁰⁸. Bij testament van 1 juni 1443 bepaalde hij dat de goederen van beide kapelanieën zouden komen aan de zangmeesters van de St. Pieterskerk, die er op dienden toe te zien dat de zeven getijden werden gezongen door zeven priesters, twee koorknepen en de koster, en op heilige dagen bovendien door de schoolmeester en de kinderen, en dat de zeven priesters dagelijks de mis zouden lezen aan Boudijns altaar en vervolgens grafgang zouden houden. Tevens regelde Boudijn in dit testament de jaarlijkse benoeming van drie zangmeesters. Het voortbestaan van het college van zangmeesters, in het leven geroepen om de kerkzang op een goed peil terug te brengen en te houden, werd hierdoor verzekerd¹⁰⁹.

Overigens beschikte Boudijn van Zwieten ook op zijn slot Zwieten over een kapel¹¹⁰. Een opmerkelijk feit verdient vermelding. Jordanus, bisschop van Alba (Lombardije), vergunde op 28 januari 1418 het Boudijn en zijn vrouw een eigen biechtvader te kiezen¹¹¹. Dit zelfde privilege stond paus Martinus V hen op 11 november 1421 toe¹¹². Boudijn en zijn vrouw werden hiermee ontheven van de plicht te biechten in hun parochiekerk, de St. Pieterskerk, en mochten naar eigen goeddunken een geestelijke tot biechtvader kiezen.

Boudijn had niet alleen oog voor de St. Pieterskerk. Samen met de priester Dirk van Muijden stichtte hij op 11 oktober 1432 een officie voor de leprozen in de Anthoniskapel buiten Leiden. Hij gaf hieraan een rente van 8 Philippusschilden. Boudijn en zijn leenvolgers zouden collatoren van dit officie zijn. Als het ziekenhuis voor de leprozen ooit op hield te bestaan, zo bepaalden de stichters, zouden de priesters de missen elders in Rijnland moeten lezen¹¹³.

Waarschijnlijk in de periode dat zijn dochter Catharina non in het Klooster der Elfduizend Maagden te Warmond was, gaf hij dit convent 100 schilden om te beleggen. Hiervan mochten de zusters, tot een aantal van 60 toe, ieder een halve pint wijn drinken met Kerstmis, Onze Lieve Vrouw in de Vasten, op Boudijns sterfdag, met O.L.V. Hemelvaart en O.L.V. Ontvangenis. Op deze dagen dienden de zusters een *Pater noster* en een *Ave Maria* te bidden in de refter voor Boudijn van Zwieten en zijn kinderen¹¹⁴.

Het meest bekend van Boudijns stichtingen is echter het klooster Mariënpool te Oegstgeest geworden. Bijleveld schrijft in zijn artikel over Mariënpool dat al sedert 1 maart 1420 nonnen uit Oudewater te Leiden verbleven, waar zij liefderijk door Boudijn zouden zijn opgenomen¹¹⁵. Lezing van het memorieboek van het klooster bracht echter aan het licht dat deze verhuizing niet in 1420 maar pas acht jaar later plaats vond, op 1 maart 1428¹¹⁶. In de bronnen over Mariënpool heb ik nergens ook maar een aanwijzing aangetroffen dat de zusters in eerste instantie onderdak bij Boudijn vonden. Ten behoeve van de stichting van Mariënpool kocht Boudijn op 18 augustus 1428 de hofstad Podikempoel te Oegstgeest met 28 morgen land daarbij, van Hendrik van Wassenaar¹¹⁷. De stichting van

107 Ibidem 322 f. 30v.

108 Ibidem 322 f. 32.

109 Ibidem 210. Zeven getijden: de van oorsprong monastieke gebedstijden, metten, primen, terts, sext, nonen, vespers en completen.

110 Bij de koop van Zwieten was ingesloten het recht tot het vieren van missen in een eigen kapel, als vanouds (Van Leeuwen, *Batavia Illustrata* 1272).

111 G.A. Leiden, Kloosters 1119.

112 Ibidem 1120.

113 G.A. Leiden, Gasthuizen 1346. Over deze kapel en het leproos-huis: C. Ligtenberg, *De armezorg te Leiden tot het einde van de zestiende eeuw*. Den Haag 1908, 129.

114 G.A. Leiden, Huisarchief Warmond 479 f. 58.

115 Bijleveld, 'Mariënpool' 144.

116 G.A. Leiden, Kloosters 889 f. 3.

117 Ibidem 858 f. 12v.

Mariënpool was op 2 februari 1431 een feit¹¹⁸. Boudijn van Zwieten schonk aan Mariënpool behalve de hofstad met 28 morgen land, 3000 Philippusgulden ter belegging in renten en landerijen. Hij bleef dit bedrag nog lang schuldig; pas op 31 maart 1450 kwam hij zijn in de fundatiebrief gedane toezeggingen na, toen gaf hij het convent de helft van de Hogencamp achter het klooster, groot 3½ morgen, enkele renten te Leiderdorp, 200 Beierse gulden die Jan Ruijchrock in zijn naam uitkeerde, een zate land met een huis te Wassenaar en 45 morgen land te Abcoude, tezamen 428 pond, 13 sch. 4 penn. waard¹¹⁹. In zijn fundatiebrief bepaalde Boudijn dat hij te Mariënpool begraven diende te worden en wel op dat die . . . nonnen te meer oersaecks hebben te bidden voir mijn ziele¹²⁰. Hier blijkt overduidelijk dat Boudijn als begunstiger van religieuze instellingen een kind van zijn tijd was; behalve medeleven met de naaste en zorg voor de kerk speelde eigen belang een even grote rol, hoewel Boudijn in de stichtingsbrief van Mariënpool verklaart want ic gode des te getuge neme dat ic in enich noch in genen der punten voirsz. ijert anders meijne dan die eere Gods te vorderen¹²¹. Het is alsof hij eventuele beschuldigingen op voorhand tracht te ontzenuwen. Of Boudijn van Zwieten met zijn stichtingen in vroomheid boven zijn tijdgenoten uitstak, is maar de vraag. De zusters van Mariënpool zagen in hem een groot weldoener voir welkes ziel wi grote scult hebben voir te bidden tot ewighen daghen voir allen anderen menschen want hi ons . . . menichfoudighe weldaet aemissen ende minne bewyst heeft¹²². Deze mededeling zegt echter niet zo veel; natuurlijk prezen de bewoonders van het convent hun stichter. In ieder geval beschikte Boudijn van Zwieten over voldoende financiële middelen om als weldoener op te treden.

Goederenbezit

In de stad Leiden bezat Boudijn van Zwieten verschillende huizen. Hij woonde in die stad, vermoedelijk aan het Pieterskerkhof. Dit valt op te maken uit een oorkonde van 18 februari 1431¹²³. Op die datum kocht hij van schout, schepenen en raad van Leiden voor 500 Bourgondische schilden de Oude School, gelegen achter zijn erf, tussen de gracht, de steeg en de straat die men totten Hove gaat, met de gang daarbij die door Boudijns muur begrensd werd. Als men weet dat de Oude School stond tegenover de vierschaar tussen het Gravensteen en het grafelijk huis (later Lokhorst)¹²⁴, is het zeer

Afb. 2 Memorietafel van het geslacht Van Zwieten; olie/doek; 129,5 x 385 cm; Stedelijk Museum 'De Lakenhal' Leiden. (Foto A. Dingjan).

118 Ibidem 860. Voor het klooster Mariënpool volgde men het artikel van Bijleveld (a.w.) en M. J. Castenmiller, *Mariënpool*, niet uitgegeven doctoraal scriptie Universiteit Leiden, subf. Geschiedenis 1980, gedeponeerd in G.A. Leiden.

119 G.A. Leiden, Kloosters 858 f. 3.

120 Ibidem 858 f. 6.

121 Ibidem 858 f. 6v.

122 Ibidem 889 f. 3.

123 Ibidem 858 f. 22.

124 H. A. van Oerle, *Leiden binnen en buiten de Stadsvesten*. Leiden 1975, Beschrijving 77.

waarschijnlijk dat Boudijn aan het Pieterskerkhof zijn woning betrad. Ook Boudijns tante Alijd, Hendrik Rottiers weduwe, bezat in deze omgeving een huis; zij schonk op 28 juni 1400 de St. Pieterskerk dit huis met erf ter uitbreiding van het kerkhof¹²⁵. Boudijns huis was jaren na zijn dood onderwerp van geschil tussen Willem van der Does en Adriaan van Poelgeest, als nabestaanden van Jan van Poelgeest, die gehuwd was met Margriet van Zwieten. Het wordt dan omschreven als huis staande aan het Pieterskerkhof¹²⁶. Dit huis was na het overlijden van Boudijn van Zwieten weduwe Luitgard van Nijenrode in 1464, in handen van Boudijns schoonzoon Jan van Poelgeest gekomen. Het Leidse gerecht wees het huis op 14 december 1484 aan Adriaan van Poelgeest, zoon van Jan, toe¹²⁷.

In de omgeving van het Pieterskerkhof bezat Boudijn nog andere huizen. Op 10 december 1397 verkocht hij aan Gerijt Willemsz, koster, een woning aan het 's-Gravenhof, door een steeg van de vierschaar gescheiden en zich uitstrekkend tot aan de Verkensteeg (de huidige Schoolstraat)¹²⁸. Naast de vierschaar bewoonde Boudijns moeder een huis dat hij in 1421 overdroeg op de door hem gefundeerde kapelanie van St. Jan de Doper in de St. Pieterskerk¹²⁹. Dan was hij eigenaar van de helft van een huis aan de Pieterskerksteeg, dat hij op 23 augustus 1447 verkocht aan Dirck Aernstz en diens broer Jan¹³⁰. Ten slotte, zo meldt mej. Lichtenberg in haar *Armezorg*, zou Boudijn twee huisjes met erven aan de Papegracht bij de Voldersgracht bezeten hebben, die al in 1458 de *aelmishuizen van Zwieten* heetten¹³¹. Zij werden echter pas op 14 juni 1458 door Boudijns zoon Jan gekocht van Jacob Claasz, hij deed ze over aan zijn neef Hugo van Zwieten. Daarmee gingen zij deel uitmaken van het door mej. Lichtenberg beschreven gasthuis Sion, in 1480 door Hugo gesticht¹³².

Zowel te Leiden als elders bezat Boudijn van Zwieten renten, gevestigd op huizen en land. We zijn hier echter slechts over ingelicht voor zover Boudijn of zijn nageslacht ze schonken aan religieuze en charitatieve instellingen. Hetzelfde geldt voor Boudijns eigen goederen; we kennen ze vrijwel alleen in bovengenoemd verband, of als goederen die van leen in vrij eigen goed werden omgezet. Onder dit vrije grondbezit treft men nauwelijks goed aan dat van Boudijns ouders afkomstig was. Alleen 3 morgen land te Oegstgeest, die hij samen met zijn moeder op 22 februari 1414 aan de Leidse Heilige-Geestmeesters verkocht, behoorden tot de nalatenschap van zijn vader¹³³. Voorouderlijke leengoederen vindt men onder Boudijns bezittingen maar weinig, 7 morgen Voorns leen te Koudekerk waren van zijn oom Hendrik Rottier afkomstig (verkrijging ten vrij eigen op 31 mei 1396) en Claas van Voorburchs woning (22 en 6 morgen land onder Voorburg gelegen) verkreeg Boudijn op 13 december 1404 in leen na afstand door zijn verre verwant Jacob van der Hant Philipsz¹³⁴.

GEDURENDE zijn carrière in grafelijke dienst bouwde Boudijn een uitgebreid landbezit op. Boudijns landen waren ruwweg gelegen in het baljuwschap Rijnland en wel in de omgeving van Leiden, en in het Hollands-Utrechts grensgebied met als kern Loenersloot (voor een chronologisch overzicht volgde men de bijlage). Boudijn heeft eraan gewerkt om de goederen die aan de hoofdtak

125 G.A. Leiden, Kerken 1038.

126 G.A. Leiden, Oud-Rechterlijk Archief 41D f. 201v.-203v.

127 Ibidem.

128 G.A. Leiden, Secretarie (Oud) 868.

129 G.A. Leiden, Kerken 322 f. 31.

130 G.A. Leiden, Gasthuizen 571 (transfix).

131 Ligtberg, *Armezorg* 256.

132 G. A. Leiden, Hofjes 6 f. 6;

Ligtberg, *Armezorg* 256.

133 Zie noot 9.

134 RAZH, Gr. v. Holl. 228 f. 214 en 201; 229 f. 67.

van de Zwietens toebehoorden, in handen te krijgen. Deze hoofdstam van het Zwietengeslacht was in 1413 uitgestorven. In dat jaar overleed Dirk, heer van Zwieten, en zijn beide zoons stierven omtrent dezelfde tijd¹³⁵. Het huis te Zwieten kwam toen in handen van Meijne van Zwieten, dochter van heer Dirk¹³⁶.

Het slot Zwieten was gelegen onder Zoeterwoude, aan de linker Rijnsoever, daar waar het water de Zwiet (Sweth) in de Rijn stroomt. Het was op dat moment een Naaldwijks leen, behorend tot de hofstad Teijlingen¹³⁷. Na Meijnes dood in 1417, kwam Zwieten aan haar zoon Willem van Montfoort van Zwieten¹³⁸. Hij verkocht Zwieten op 11 januari 1424 aan Boudijn van Zwieten, nadat hij het goed in 1423 ten vrij eigen had gekregen van heer Hendrik van Naaldwijk¹³⁹. Boudijn droeg Zwieten op 12 december 1435 *uijt pure minne* op aan Frank van Borssele, heer van Zuïjlen, om het als Zuïjls leen terug te ontvangen¹⁴⁰. Waarschijnlijk verfraaide Boudijn het kasteel¹⁴¹.

Behalve het stamslot verwierf Boudijn nog andere oude Zwieten-goederen. Gillis van Cralingen had, als (tweede) echtgenoot van Meijne van Zwieten, op 14 juni 1413 het kasteel Rijnegom in vrije eigendom gekregen van graaf Willem VI¹⁴². Dit kasteel was gelegen aan de linker Rijnsoever, op korte afstand van Zwieten en al enkele generaties in handen van de heren van Zwieten¹⁴³. Gillis verkocht Rijnegom op 9 september 1427 aan Boudijn van Zwieten¹⁴⁴. Door aankoop van de verschillende erfgenamen van Meijne van Zwieten kwam Boudijn ook in het bezit van de Rijntienden, die Claas van Zwieten, zoon van heer Dirk, in erfpacht had gehouden van de graaf. De erfpacht, groot 40 schilden, werd hem in 1426 kwijtgescholden door Philips van Bourgondië en op 12 augustus 1428 ontving hij de tienden als leengoed van de graaf¹⁴⁵. Met de aan de Rijntienden grenzende Rodenburger tiende werd Boudijn op 12 juli 1428 door de abt van Egmond beleend; deze tiende had aan heer Dirk van Zwieten behoord¹⁴⁶. Een jaar later, op 2 mei 1429, droeg Willem van Montfoort van Zwieten de graven en zerken in de St. Pieterskerk te Leiden, die vanouds in handen waren geweest van de Zwietens, over aan Boudijn¹⁴⁷.

In het grensgebied van Holland en Utrecht wordt Boudijn al in 1394 vermeld als Stichts leenman voor 3 akkers te Kortenhoef¹⁴⁸. Aldaar hield hij met zijn vrouw Luitgard van Nijenrode de koren- en smaltienden van Dorsschenveen in pacht, deze ontvingen in 1400 in leen van de Hollandse graaf, met kwijtschelding van de erfpacht. Deze tienden en hoger genoemde akkers zijn hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit de familie van Boudijns vrouw; te Kortenhoef waren de Van Nijenrodes goedge¹⁴⁹. Of het bezit van deze Nijenrode-goederen voor Boudijn reden was tot goederenaankoop in het Utrechtse, zoals het slot Loenersloot, is mogelijk, bewijzen ervoor heb ik niet. Later verwierf hij in het Sticht de tienden, tijns en gericht van Maarssenbroek (1409), die hij om onbekende redenen dat zelfde jaar nog van de hand deed¹⁵⁰. De bisschop van Utrecht beleende Boudijn op 13 april 1435 met huis en goederen van Loenersloot. Dit kasteel had hij gekocht van Elsabe van Loenersloot, haar man Willem van Isendoorn en haar zoon Jacob. Al vóór 1429 had Boudijn de toestemming voor deze koop aan Rudolf van Diepholt gevraagd. Pas op 23 oktober 1429 verleende de bisschop

- 135 Heer Dirk overleed in 1413 tussen 2 januari en 14 juni; A. Meerkamp van Embden, *Stadsrekeningen van Leiden* (1390-1434), Werken van het Historisch Genootschap 3e Serie 32 en 34, 2 dln., Amsterdam 1913-1914, I 247; RAZH, Gr. v. Holl. 237 f. 120. Zijn beide zoons waren 14 juni 1413 overleden, Dirks dochter Meijne wordt dan als zijn enige erfgename genoemd: RAZH, 237 f. 120.
- 136 Rijksarchief Utrecht, Rechterlijk Archief 1875 II f. 189v.
- 137 RAZH, Hof v. Holl. 3, f. 152.
- 138 Drossaers, *Nassause Domeinraad*, I Leen 531: zij overleed vóór 15 maart 1417.
- 139 Van Leeuwen, *Batavia Illustrata* 1272; C. Hoek, 'Repertorium op de lenen van de hofstad Made bij Delft', *Ons Voorgeslacht* 21 (1966) 370.
- 140 RAZH, Gr. v. Holl. 91 f. 43v.
- 141 S. J. Fockema Andreae, *Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland*. Leiden 1952, 50.
- 142 RAZH, Gr. v. Holl. 237 f. 120.
- 143 Van Oerle, *Leiden*, Beschrijving 18.
- 144 Rijksarchief Utrecht, Rechterlijk Archief (= R.A.) 1875 II f. 140v.
- 145 G.H. Leiden, *Stadsheerlijkheden*, Zoeterwoude 309; Rijksarchief Utrecht, R.A. 1875 II f. 140v; RAZH, Gr. v. Holl. 232 f. 86v; RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 102.
- 146 P. A. Meilink, *Het Archief van de Abdij van Egmond*. Den Haag 1951, Regest 458.
- 147 Rijksarchief Utrecht, Rechterlijk Archief 1875 II f. 140.
- 148 A. Joh. Maris, *Repertorium op de Stichte Leenprotocollen uit het Landsheerlijk Tijdvak. Deel I. De Nederstichte Leenen* (1394-1581). Den Haag 1956, 163.
- 149 RAZH, Gr. v. Holl. 228 f. 396. J. J. de Geer, 'Nalezing op Proeve eener Geschiedenis van het geslacht van Nijenrode', *Berigten Historisch Genootschap* 5 (1852) 200.
- 150 Maris, *Leenprotocollen* 320.

hem die¹⁵⁴. Dat de Utrechtse bisschop niet zo ingenomen was met Boudijns aankoop van Loenersloot en hem het bezit ervan alleen wilde toestaan op voorwaarde dat Loenersloot eventueel geslecht mocht worden, is begrijpelijk. In dit tijdvak streed Rudolf van Diepholt tegen de Bourgondische kandidaat voor het bisschopsambt, Zweder van Culemborg. De aanwezigheid in zijn grensgebied van Boudijn van Zwieten, een machtig partijganger van Philips van Bourgondië, zal hem dan ook niet hebben aangestaan. Nadat de bisschop hem toestemming gegeven had, verzochten Willem van Isendoorn en zijn vrouw de bisschop op 13 november 1429 om tot belening over te gaan¹⁵². Deze volgde echter pas in 1435; ondertussen was in 1430 de vrede tussen Rudolf van Diepholt en Philips de Goede getekend. Reden voor dit uitstel zullen we dan ook niet aan de kant van de bisschop moeten zoeken, maar bij Boudijn: de voorwaarde van mogelijke slechting zal bij hem tot aarzeling hebben geleid. Nadien verwierf Boudijn van Zwieten in deze omgeving nog 13½ morgen onder Loenen (1437) en 75 morgen Gelders leen eveneens aldaar (1442)¹⁵³. De woning 'Ten Velde' te Loenen met 20 morgen en de Cortemade aldaar, groot 4 morgen, hield hij al sedert respectievelijk 25 juli 1431 en 27 februari 1432 van de Hollandse grafelijkheid in leen¹⁵⁴. Boudijns goederen kwamen na zijn dood voor het grootste deel in handen van zijn kinderen en kleinkinderen. Hij maakte verschillende malen testamentaire beschikkingen; 1 oktober 1428 beloofden zijn kinderen om Boudijns testament te eerbiedigen en 21 augustus 1439 confirmeerde Philips de Goede de overeenkomst (van 1428?) die Boudijn met zijn kinderen over zijn nalatenschap had gemaakt. Ook op 26 mei 1449 sloot Boudijn met zijn kinderen een overeenkomst betreffende zijn nalatenschap¹⁵⁵.

Slot

Tot op hoge leeftijd bleef Boudijn een werkzaam man. Pas in 1447 – hij was al een bejaarde zeventiger – legde hij zijn ambt van grafelijk raad neer. Ook nadien trad hij nog handelend op, laatstelijk in 1452 toen het Hof van Holland aan baljuw en dijkgraaf van Delfland verbod om Boudijn voor de vierschaar van Vlaardingen of Delfland te dagen, voordat de raad de niet nader genoemde zaak van Boudijn voor het Hof beëindigd zou hebben¹⁵⁶. Nadien vernemen we niets meer van Boudijn tot zijn dood op 17 mei 1454. Hij werd begraven in de kapel van het door hem gestichte klooster Mariënpoel. Ook zijn echtgenote Luitgard van Nijenrode werd daar bijgezet¹⁵⁷. Kijken we terug op Boudijns levensloop dan zien we een man van de nieuwe tijd: hoewel zoon van adellijke ouders, moest hij, om zijn stand te handhaven, op eigen kracht iets zien te bereiken. Voorrechten op grond van geboorte waren niet langer voldoende. Voor het oude ridderbeeld kunnen we niet terecht bij Boudijn, wel bij leden van de Zwietenstam uit de 14e eeuw, die als strijdbare militairen de graaf op zijn krijgstochten ter zijde stonden¹⁵⁸. Boudijn van Zwieten, we zagen het reeds, zocht zijn heil in een ambtelijke carrière. We mogen hem zeker een geslaagd man noemen; begonnen omstreeks 1394 als klerk, klom hij op tot tesorier en had in de periode 1429-30 samen met Roeland van Uutkerke het bestuur van

151 Wittert van Hoogland, 'Ridderhofsteden' 433; P. A. H. Martini Buys, 'Schets van de Geschiedenis van Loenersloot', *Nijfurlake* 25 (1937) 17; S. Muller Fz., *Regesten van het Archiefschap der Bisschoppen van Utrecht*, 3 dln., Utrecht 1917-1919, II Regest 2616.

152 Wittert, 'Ridderhofsteden' 144.

153 RAZH, Gr. v. Holl. 713 f. 74; J. J. S. baron Sloet, J. S. van Veen en A. H. Martens van Sevenhoven, *Register op de Leenaktenboeken van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen*, 4 dln., Arnhem 1912-1924, Lenen buiten Gelderland 32.

154 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 148v en 156v.

155 G.A. Leiden, Kloosters 858 f. 9; RAZH, Gr. v. Holl. 713 f. 142v; G.A. Leiden, Kloosters 1122. Genoemde overeenkomsten leverden geen nieuwe informatie betreffende Boudijns goederen.

156 RAZH, Hof v. Holl. 18 f. 65v.

157 G.A. Leiden, Kloosters 888 f. 13v.

158 Herman en Dirk van Zwieten sneuvelen in 1345 met de graaf te Warns (Matthaeus, *Nobilitate* III 233). Dirk, heer van Zwieten, en zijn beide zoons Floris en Claas waren betrokken bij de Friese oorlogen onder graaf Albrecht en zijn zoon Willem (o.a. E. Verwijs, *De Oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw*. Werken Historisch Genootschap Nieuwe Serie VI, Utrecht 1869, o.a. 5, 233-34 en 356-57).

Holland en Zeeland in handen. Hoewel het landsbestuur regelmatig veranderingen doormaakte en tijdens Boudijns leven meerdere graven elkaar opvolgden, zag Boudijn zich aldoor in zijn positie gehandhaafd, zijn financiële kwaliteiten zullen daar in grote mate toe hebben bijgedragen. Tot op hoge leeftijd bleef hij de graaf als raad ter zijde staan. Dat meerdere schrijvers Boudijn tot de burgerstand rekenden, is begrijpelijk. Van zijn voorouders is aldoor weinig bekend geweest en zijn positie had hij vooral aan zijn ambtelijke carrière te danken. Het beeld van een parvenu te zijn is dan, zij het ten onrechte, snel gevormd.

Overzicht van Boudijn van Zwietens goederen

Bronnen voor dit overzicht waren de grafelijke leenregisters, die van het Sticht en het hertogdom Gelre, alsmede het Leidse Gemeente-archief. De huizen waarvan Boudijn van Zwieten eigenaar was en de renten die hij bezat, treft men niet aan in dit overzicht.

3 akkers te Kortenhoeft, vermelding als Stichts leenman op 7 februari 1394¹⁵⁹.

7 morgen Voorns leen te Koudekerk, 31 mei 1396 ten vrij eigen gekregen van de graaf van Holland¹⁶⁰.

Een hoet tarwe per jaar uit de hof te Krabbendijke, leen van het convent van van der Does te Vlaanderen, op 10 oktober 1397 vermelding als leenbezitter¹⁶¹.

Een boomgaard c.a. te Goes, op 26 januari 1398 belening door de graaf¹⁶².

De heergewaden van St. Jan te Haarlem, op 11 maart 1400 belening door de commandeur¹⁶³.

Koren- en smaltienden van Dorsschenveen, onder Kortenhoeft, belening op 28 augustus 1400 samen met zijn vrouw door de graaf, met kwijschelding van de pacht¹⁶⁴.

3 morgen onder Oegstgeest, eigen goed. Verkocht door Boudijn met zijn moeder Lijsbeth aan de Heilige Geestmeesters te Leiden op 22 februari 1414¹⁶⁵.

Claas van Voorburchs woning onder Voorburg (22 en 6 morgen met woningen), in leen verkregen van de graaf, na afstand van rechten door Jacob van der Hant Philipsz, op 13 december 1404. Hij gaf zijn vrouw het vruchtgebruik van de mindere helft¹⁶⁶.

De tienden, tijns en gerecht van Maarssenbroek, belening door de bisschop van Utrecht op 1 maart 1409, na opdracht door Jacob van Zuijnen; opdracht door Boudijn t.b.v. Johan van der Meer (11 juli 1409)¹⁶⁷.

De tienden van Heijencoppe, de Bloke en Rosweijde, belening door de graaf op 22 februari 1410 na opdracht door Dirk van der Weijde¹⁶⁸.

Een hofstad met 5 morgen aan de Vecht; verkrijging in huur op 2 juli 1411 van Splinter, bastaard van Nijenrode¹⁶⁹.

1/4 van de gorzen en slikken van de Naters. Op 13 mei 1412 verkrijging van een uitgiftebrief tot bedijking van de Naters tot korenlanden, samen met Gillis van Arnemuiden, Louijs van Overvest en Gerijt Hoehcstraat; opdracht door Boudijn op 16 maart 1420 t.b.v. Hendrik de Kock van Driel en Adriaan van der Horne Gijsbrechts¹⁷⁰.

159 Maris, *Leenprotocollen* 163.

160 RAZH, Gr. v. Holl. 228 f. 214.

161 RAZH, Gr. v. Holl. 200 f. 16v.

162 RAZH, Gr. v. Holl. 400 f. 8v.

163 *Regestenlijst der archieven van Kloosters en van de Rentmeester der geestelijke goederen berustend in het archiefdepot van de gemeente Haarlem*. Typoscript Gemeente Archief Haarlem, 1 Regest 600.

164 RAZH, Gr. v. Holl. 228 f. 396.

165 G.A. Leiden, Weeshuisarchief 1e Afdeling, B 2 f. 54.

166 RAZH, Gr. v. Holl. 229 f. 67 en 228 f. 201.

167 Maris, *Leenprotocollen* 320.

168 RAZH, Gr. v. Holl. 230 Nh. f. 62.

169 J. J. de Geer, 'Nalezing Geschiedenis Nijenrode' 191.

170 RAZH, Gr. v. Holl. 117 f. 18 (XII) en 712 f. 11-12.

De veertigste penning van 1/6 van het uitgors geheten Dirixland buitendijks, met Duvenweert, Grijsort en Breemscat; vermelding als bezitter op 31 oktober 1413¹⁷¹.

Met de goederen die hij op 28 december 1420 van de grafelijkheid in leen hield, beleende Jan van Beieren hem op die datum¹⁷².

1/80 van Dirksland, ca 20 morgen 1/2 hond te Maasland en 22, 16 en 29 morgen aldaar. Ontvangst ten vrij eigen op 18 maart 1421 van Jan van Beieren. Van de 22 morgen schonk hij er 18 op 10 oktober 1421 aan de door hem gestichte kapelanie in de Leidse St. Pieterskerk¹⁷³.

Het huis te Zwieten met geboomte, boomgaarden, houtgewas, kapelaniegift, enz. Aankoop als vrij eigen goed, van Willem van Montfoort (op 11 januari 1424). Grafelijke toestemming voor de transactie werd op 21 februari 1441 gegeven. Boudijn droeg Zwieten op 12 december 1435 op aan Frank van Borssele, heer van Zuijlen, om het als Zuijlens leen terug te ontvangen¹⁷⁴.

De ambachtsheerlijkheid Calslagen c.a., belening op 24 september 1424 om gedane en nog te verrichten diensten door Jan van Beieren¹⁷⁵.

Een aandeel in 12 morgen in de Lage Waard bij Leiden, in de helft van de Rijntienden, in 1/3 van de Molencamp bij Zwieten; aangekocht op 10 april 1425 van Dirk van Assendelft en Kerstine van Cralingen, dochter van Meijne van Zwieten¹⁷⁶.

Het aandeel van Frank van Cralingen in de Rijntienden, gekocht op 28 maart 1427¹⁷⁷.

3 3/8 morgen op de Merssche te Oegstgeest, door Boudijn 2 augustus 1427 geschonken aan een door hem gefundeerde kapelanie in de St. Pieterskerk¹⁷⁸.

De hofstad Rijnegom met 32 morgen, Bredeweer en Coppertweer, aankoop van Gillis van Cralingen op 9 september 1427¹⁷⁹.

De Rodenburger tiende bij Leiden, ontvangen in leen van de abt van Egmond op 12 juli 1428, a.

De Rodenburger tiende bij Leiden, ontvangen in leen van de abt van Egmond op 12 juli 1428, afkomstig van heer Dirk van Zwieten¹⁸⁰.

1/6 van 12 morgen en de renten daarop in de Lage Waard bij Leiden, 1/6 van de helft van de Rijntienden en 1/6 van de Molencamp bij Zwieten, aankoop op 8 augustus 1428 van Willem van Montfoort¹⁸¹.

Met de Rijntienden werd Boudijn op 12 augustus 1428 beleend door Philips de Goede, nadat hem op 9 maart 1426 reeds de erfpacht van 40 schilden die Boudijn en voor hem de Zwietenersnamen hadden betaald, was kwijtgescholden. Op 10 augustus 1431 kocht hij de helft van de Rijntienden, die Gillis van Cralingen nog bezat. Mechteld van Cralingen, diens dochter, deed op 1 maart 1448 afstand van haar aanspraken op de Rijntienden¹⁸².

De hofstad Podikenpoel met 38 morgen te Oegstgeest, aankoop als vrij eigen goed van Hendrik van Wassenaar (18 augustus 1428). Diens broers gaven 22 augustus 1428 toestemming tot de verkoop. Overdracht door Boudijn op het klooster Mariënpoel op 2 februari 1431¹⁸³.

Tienden te Grooten Rietvelt, Cleijn Rietveld, Tornoijsveld, Oudelant en Bredevelt in het Land van Woerden; belening voor 1/4 door Philips de Goede in september 1429¹⁸⁴.

171 A. A. Arkenbout, 'Bronnen tot de geschiedenis van het Regulierenklooster van St.-Elisabeth te Ruggie bij Brielle', *Ons Voorgeslacht* 20 (1965) 290.

172 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 17.

173 RAZH, Gr. v. Holl. 232 f. 9v.; G.A. Leiden, Kerken 322 f. 31.

174 Van Leeuwen, *Batavia Illustrata* 1272; RAZH, Hof v. Holl. 3 f. 152; RAZH, Gr. v. Holl. 713 f. 142v.

175 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 56v.

176 G.A. Leiden, Stadsheerlijkheden, Zoeterwoude 309.

177 Rijksarchief Utrecht, Rechterlijk Archief 1875 II f. 140v.

178 G.A. Leiden, Kerken 322 f. 32.

179 Rijksarchief Utrecht, R.A. 1875 II f. 140v.

180 Meilink, *Abdij Egmond* Regest 458.

181 G.A. Leiden, Stadsheerlijkheden, Zoeterwoude 309.

182 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 102; 232 f. 86v; G.A. Leiden, Stadsheerlijkheden, Zoeterwoude 309.

183 G.A. Leiden, Kloosters 858 f. 12v. en inv. nr. 860.

184 Rijksarchief Utrecht, Handschriften 332-2 (Van Buchell) f. 136v.

De woning Ten Velde te Loenen met 20 morgen. Ontvangst in leen van Jacoba van Beieren op 25 juli 1431, na opdracht door Jan van der Meer Frederiksz¹⁸⁵.

Ca 20 gemeten tienden op Zuid-Beveland onder 's-Heer Aarnoutskerke, op Heinkesand en in de polders rondom gelegen. Belening na aankoop van Jacoba van Beieren op 26 juli 1431. Opdracht, na verkoop, t.b.v. Jan Ruijchrock van de Werve op 12 mei 1434¹⁸⁶.

Huis Cleijn Santwijck onder Wassenaar, op 23 augustus gekocht van Baertraet, weduwe van Albrecht van den Bosch e.s., met behoud van vruchtgebruik voor Baertraet. Door Boudijn verkocht aan Mariënpoel op 31 januari 1439¹⁸⁷.

De Cortemade te Loenen, op 27 februari 1432 belening door Jacoba van Beieren¹⁸⁸.

Het Blockhuijsland, aan de westzijde van het Gein onder Abcoude (10½ morgen), gekocht van Jacob van Gaasbeek op 24 maart 1432 (overdracht op 21 augustus 1432). Boudijn droeg dit goed met meer land aldaar (totaal ca 45 morgen) op 31 maart 1450 over aan het klooster Mariënpoel¹⁸⁹.

4 pond Hollands per jaar eeuwige rente op de hoeven binnen Leiden gevestigd, 30 sch. Hollands per jaar renten op het Clockhuijs te Leiden aan het Rapenburg, 40 sch. Hollands per jaar uit bedde en schot van Voorhout en ca 13 morgen te Hazerswoude. Belening door gravin Jacoba op 7 april 1432 (m.u.v. het laatste afkomstig van Jacob van Rijssoirde). Deze lenen droeg hij op 21 maart 1435 uitgezonderd het land te Hazerswoude, op t.b.v. Jan Rose¹⁹⁰. Koren- en smaltienden gelegen vóór Borgersdijk in Maasland, belening na opdracht door Claas van Diepenburch (7 mei 1432); opdracht door Boudijn op 8 mei 1432 t.b.v. zijn dochter Alijd, gehuwd met Claas van Diepenburch¹⁹¹.

2 percelen land, elk van 5 morgen, voor Vredeland, in het gerecht van Nigtevecht, tussen Vecht en Indijck, op 27 april 1433 gekocht van Jacob de Voecht van Rijnveldt met vrouw, Peter Ruijsche met vrouw, kind en behuwdkinderen¹⁹².

Haestenborch in het Land van Stein, ontvangen in leen op 23 april 1434 van Philips de Goede, na opdracht door Dirk van Zuijlen¹⁹³. Huis en goederen van Loenersloot en gerecht van Oudenkoop e.a., belening door de bisschop van Utrecht op 13 april 1435 (opnieuw op 26 januari 1436), na opdracht door Elsabe van Loenersloot e.s. op 23 okt. 1429¹⁹⁴.

13½ morgen onder Loenen, op 15 november 1437, belening door Philips de Goede na opdracht door Hendrik van Cronenburch¹⁹⁵. 75 morgen onder Loenen, in 1442 in leen ontvangen van de hertog van Geldre na opdracht door Brumink Spruijt¹⁹⁶.

Ook hield Boudijn een rente van 10 pond Hollands per jaar in leen uit de zwijgsbede van de stad Weesp en Weesperkerspel, hiermee werd op 19 september 1455 zijn kleindochter Adriana van Zwieten beleend¹⁹⁷.

185 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 148v.

186 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 153v. en 89 f. 13v.

187 G.A. Leiden, Kloosters 858 f. 21v en 912 f. 46v-47.

188 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 156v.

189 G.A. Leiden, Kloosters 912 f. 64v, 65 en 3.

190 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 162 en 713 f. 31v.

191 RAZH, Gr. v. Holl. 712 f. 162v.

192 H. A. Poelman en D. P. M. Graswinckel, 'Het Archief van het Huis Duivenvoorde', *Verslagen van 's-Rijks Oude Archieven* 43 (1920) 1 222.

193 RAZH, Gr. v. Holl. 713 f. 23.

194 Wittert, 'Ridderhofsteden' 433; Muller, *Regesten Bisschoppen van Utrecht*, I Regest 2616; Maris, *Leenprotocollen* 205.

195 RAZH, Gr. v. Holl. 713 f. 74.

196 Sloet, *Leenaktenboeken*, Lenen buiten Gelderland 32.

197 RAZH, Gr. v. Holl. 716 Amsteland f. 11v.

Museum Oud Rijnsburg

Michiel van der Mast en Herbert Sarfatij

Het in 1979 geopende museum Oud Rijnsburg is om verschillende redenen de aandacht waard. Het museum is geen op zichzelf staand geheel, maar onderdeel van een organisatie – het Genootschap Oud Rijnsburg – die zich op de meest uiteenlopende manieren bezighoudt met de plaatselijke historie. In een vraaggesprek dat Michiel van der Mast had met de secretaris van het Genootschap, de heer M. Vink, wordt hierop nader ingegaan. Hoewel in de vaste opstelling van het museum aandacht wordt besteed aan het recente verleden, ligt het zwaartepunt toch heel duidelijk op de middeleeuwen. Het hoe en waarom, en het belang hiervan wordt beschreven door Herbert Sarfatij – tot voor kort provinciaal archeoloog van Zuid-Holland – die indertijd heeft meegewerkt aan de totstandkoming van dit deel van de vaste opstelling.

Vraaggesprek met M. Vink, secretaris van het Genootschap Oud Rijnsburg

W.M. van der Mast

V=Vraag

A=Antwoord

V: Meneer Vink, waarom een museum in Rijnsburg?

A: De directe aanleiding hiervoor was het feit dat er op de zolder van het kantoorgebouw van Gemeentewerken een verzameling archeologische en andere voorwerpen lag opgeslagen, die een beter lot verdiende. Rijnsburg is een heel oude plaats, er is al heel veel over geschreven, met name natuurlijk over de abdij; wij vonden dat het ook mogelijk moest zijn door middel van realia de geschiedenis van Rijnsburg te laten zien. Er waren vóór de plannenmakerij voor een museum al enige malen tentoonstellingen georganiseerd, waarvoor grote belangstelling bestond. Ook dat was een reden om de verzameling van zolder te krijgen en voor iedereen toegankelijk te maken.

V: Waar kwam die verzameling vandaan?

A: Daarvoor moeten we terug naar het begin van de jaren zestig. Drie Rijnsburgers, de amateur-archeoloog S.C.H. Leenheer en twee jongens, G.C. Hovingh en H.J.F. Kampman, hadden

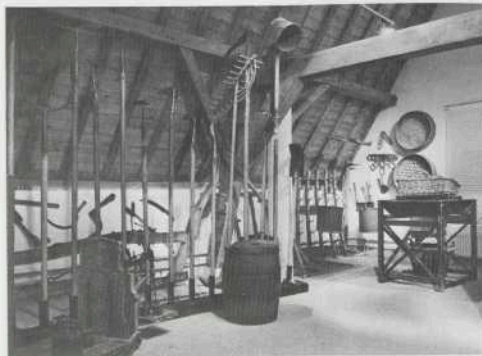
toen een soort club opgericht, 'Historia' geheten, met als doel datgene wat interessant was voor de geschiedenis van Rijnsburg te verzamelen en tentoon te stellen. Toen de club in 1964/65 uit elkaar was gevallen, kwam de collectie in handen van de gemeente, die reeds het beheer had over allerlei archeologische voorwerpen welke bij de opgravingen rond en in het voormalige abdijcomplex te voorschijn waren gekomen.

V: Er was dus een basisverzameling aanwezig. Maar er is natuurlijk méér nodig om een museum overeind te krijgen: geld, een behuizing, mankracht, om maar eens een paar dingen te noemen.

A: Om met het laatste te beginnen. Op 27 september 1977 is het Genootschap Oud Rijnsburg opgericht met als doel, en ik citeer voor de volledigheid de statuten: '...de bevordering van de belangstelling voor en de bestudering van Rijnsburg en alles wat daarmee verband houdt. Zij tracht dit doel te bereiken door eigen werkzaamheden van de leden, door het aankopen en tentoonstellen of

Afb. 1 Museum Oud Rijnsburg is gevestigd in een in oorsprong 18e-eeuws huis aan de Oude Vlietweg.

Afb. 2 Op de zolderverdieping staat onder meer land- en tuinbouw-gereedschap opgesteld.

doen tentoonstellen van voorwerpen en door uitgaven welke op deze geschiedenis betrekking hebben en voorts door alle wettige en geoorloofde middelen. Zij zal tevens streven naar het behoud van Rijnsburgse monumenten en dorpschoon in de meest ruime zin.' De gemeente was op dat moment al bezig plannen te maken om het pand Oude Vlietweg 6 te verbouwen tot Oudheidkamer. Dit was voldoende aanleiding voor het bestuur van het Genootschap de gemeente het verzoek te doen het beheer van de Oudheidkamer te mogen voeren om daarmee een grotere en vooral meer concrete inhoud aan de doelstellingen te geven. Het voorstel viel gelukkig in goede aarde en het werd op 22 februari 1979 door de Rijnsburgse gemeenteraad goedgekeurd.

- V: Ik neem aan dat met de gemeente Rijnsburg een regeling is getroffen met betrekking tot het beheer van het museum.
- A: Ja, inderdaad. De gemeente betaalt de onderhoudskosten van het gebouw, de verlichting, de verwarming en de verzekeringen. Ook krijgen wij jaarlijks een bedrag van f 2500 voor het doen van aankopen. In ruil daarvoor voert het bestuur van het Genootschap het beheer over het museumgebouw en de verzameling en houdt zich met de dagelijkse gang van zaken bezig, organiseert en bekostigt tentoonstellingen, zorgt voor het schoonhouden van het gebouw, etc. Het bestuur heeft tevens de verplichting op zich genomen het museum tweemaal per week voor het publiek open te stellen. Er

bestaat een rouleringssysteem door middel waarvan de bestuursleden en drie andere leden-vrijwilligers het suppoostenwerk verdelen. Wanneer het Genootschap failliet gaat of om andere redenen wordt opgeheven, vervalt de hele collectie aan de gemeente.

- V: Kunt u iets vertellen over de verbouwing en de restauratie van Oude Vlietweg 6?
- A: Oorspronkelijk was het een woonhuis, stammend uit de 18e eeuw. De laatste twee, drie jaar heeft er een juwelier in gezeten. Op 5 november 1978 werden gemeentegelden voor de restauratie beschikbaar gesteld. Zoals gebruikelijk verliep het werk minder vlot dan men zich had voorgesteld. Dat kwam met name door de slechte constructie van het gebouw: de steunmuren bleken rechtstreeks op de plavuizen vloer te staan! En één van de muren stond meer dan 50 cm krom. Het gebouw heeft zijn woonhuiskarakter – althans aan de binnenzijde – geheel verloren. De benedenverdieping bestaat voor het grootste gedeelte uit één expositieruimte. De verdiepingbalklaag, die oorspronkelijk op de kamermuren steunde, werd door een staalconstructie opgevangen. Hieraan werden ook de gevels verankerd. De kapconstructie bleef gehandhaafd en werd bovendien in het zicht gebracht, als gevolg waarvan de ruimte op de eerste verdieping een sfeervol karakter heeft gekregen.
- V: Wanneer werd het museum geopend?
- A: Dat is eigenlijk in twee fasen gegaan. Op 30

Afb. 3 In een aparte ruimte op de zolderverdieping is het meubilair van de voormalige raadszaal van Rijsburg te bezichtigen.

juli 1979 werd het beheer van het gebouw aan het Genootschap Oud Rijsburg overgedragen. Tijdens een korte plechtigheid overhandigde de burgemeester van Rijsburg W.K. de Roos de sleutel aan onze voorzitter, de heer S.F. Buijze, waarna een bezoek werd gebracht aan het reeds gedeeltelijk ingerichte museum. Op 1 oktober vond de officiële opening plaats door de Commissaris van de Koningin van Zuid-Holland, mr M. Vrolijk.

- V: Het museum heeft aan de buitenzijde volledig zijn 18e-eeuwse woonhuiskarakter behouden. Het verrassingseffect was dan ook groot, toen ik – eenmaal binnen – werd geconfronteerd met een modern ingerichte en goed geoutilleerde tentoonstellingsruimte. De kneuterigheid van een Oudheidkamer, die je er verwacht, blijkt geheel afwezig te zijn. Wat voor overwegingen hebben aan deze keuze ten grondslag gelegen?
- A: We hadden het idee dat we met deze moderne opzet beter uit de voeten konden en aan de hoge eisen konden voldoen die het huidige publiek aan een museum stelt.
- V: Aannemende dat het merendeel van de bezoekers uit Rijsburgers bestaat, hadden die niet liever de nostalgische sfeer, die een Oudheidkamer toch altijd uitstraalt, in hun museum gehad?
- A: Het feit dat er uitsluitend positieve reacties zijn geweest van de kant van de bezoekers, is voor mij het bewijs dat we de juiste richting hebben gekozen.
- V: Is de inrichting en opstelling, die er zeer professioneel uitzien, geheel op eigen kracht tot stand gekomen?
- A: Nee. Voor de vormgeving hebben wij de ontwerpstudio Dik Letema Design uit Amsterdam ingehuurd. De inhoudelijke opzet van het archeologische gedeelte, het schrijven van de teksten en de bijschriften zijn verzorgd door professor H.H. van Regteren Altena en de vroegere provinciaal-archeoloog van Zuid-Holland H. Sarfatij, die wij dan ook zeer erkentelijk zijn voor al dit werk.
- V: Het viel mij op dat de archeologische opstelling beneden over de vroegste geschiedenis van Rijsburg en over het abdij-complex geheel anders van opzet is dan de expositie op de eerste verdieping. De archeologische voorwerpen vormen met de tekstborden een duidelijke eenheid. De teksten geven een nadere betekenis aan de voorwerpen en de voorwerpen visualiseren de teksten. Daarnaast spreken beide ook voor zichzelf. Het totaal geeft een samenhangend beeld van die periode. Op de eerste verdieping staan allerlei landbouwwerktuigen opgesteld: een bollensorteermachine, rooitroffels, een houten ploeg, sikkels enzovoort; verder foto's van Oud Rijsburg en curiosa als een veldwachtershelm en een inktstel. Er is weinig tot geen relatie tussen de voorwerpen onderling, zij zijn geen dragers of ondersteuners van een verhaal. Het is een mooie uitstalkast.
- A: De professionele hulp die wij voor het inhoudelijke gedeelte van de archeologische

Afb. 4 Het onderste gedeelte van een van de vitrines op de zolderverdieping met uit Rijsburg afkomstige tegels en aardewerk.

opstelling hadden, hebben wij moeten ontberen voor de andere onderwerpen. De situatie, zoals die nu bestaat, moet u zien als een stadium in de ontwikkeling van dit museum. Ten eerste is het zo dat de verzameling nog niet zodanig is, dat hieruit een samenhangend beeldverhaal opgebouwd kan worden. Door middel van aankopen wordt de collectie uitgebreid en ook de vele schenkingen helpen mee om ons doel te bereiken. Ten tweede, wij wachten liever op de komst van een museumconsulent, die naar wij hopen binnen afzienbare tijd zal worden aangesteld door de Federatie van musea in Zuid-Holland, liever dan dat wij ons nu aan deze materie zouden vertellen.

- V: Wordt er gericht aangekocht? Ik bedoel: richt u uw aandacht op alle verzamelgebieden die essentieel zijn voor het in beeld brengen van de geschiedenis van Rijsburg of bijvoorbeeld alleen op gebieden die slecht in de collectie zijn vertegenwoordigd.
- A: Tot nu toe zijn er voornamelijk oude prenten aangekocht die op een of andere wijze betrekking hebben op Rijsburg, zonder dat

we wat onderwerp betreft selectief te werk zijn gegaan. Ook met schenkingen leggen we ons geen beperkingen op. Alles wordt geaccepteerd, zolang er ruimte is in het depot op de zolder van Gemeentewerken. Op deze wijze wordt het doen van schenkingen zeker gestimuleerd.

Ook al geeft de gemeente een bijdrage van f 2500, het aankoopbudget blijft erg krap. Alleen al om die reden zal er een goed en gericht aankoopbeleid ontwikkeld moeten worden. Maar ook wat dat betreft is het wachten op de komst van de museumconsulent.

- V: Wat voor schenkingen krijgt u zóal?
- A: Er zitten veel dingen tussen die zo gewoon zijn (geweest), dat vrijwel iedereen ze heeft weggegooid. Daar zijn we altijd zeer blij mee. Om een paar voorbeelden te noemen: een trekhondenbewijs, toilettemmers, merklappen, agrarische gereedschappen, bouwfragmenten, een poezie-album van 80 jaar geleden, een koopakte uit 1706; in 1979 kwamen wij in het bezit van een vaandel, bekers en insignes van de Vrijwillige Landstorm. Wat we er precies

mee gaan doen weten we nog niet. Maar dat komt te zijner tijd wel.

V: Hoe worden al deze voorwerpen geregistreerd?

A: Ons documentatiesysteem is afgeleid van het VISDOC en MARDOC systeem, dat voor maritieme musea is ontwikkeld door de Sectie Informatieverzorging van de Nederlandse Museum Vereniging. Elk voorwerp heeft een *registratiekaart* (inventariskaart), waarop gegevens als herkomst, vindplaats, afmetingen, materiaal, datering, algemene toestand etc. ingevuld moeten worden. Het registratienummer is gebaseerd op een doorlopende nummering; de kaarten zijn bijgevolg op nummer opgeborgen. Elk voorwerp wordt in een *categorie* ingedeeld, waarvoor een trefwoordenregister bestaat, en in een *hoofdgroep*, die men eveneens kan kiezen uit een trefwoordenregister. Bijvoorbeeld: Categorie 'Bedrijven', hoofdgroep 'Chemische bedrijven'.

Om verschillende ingangen te krijgen op het systeem, worden *documentatiekaarten* gebruikt. Wil men weten wat er allemaal over bedrijven in de verzameling aanwezig is, dan neemt men de documentatiekaart 'Bedrijven', waarop de registratienummers staan aangegeven van alle voorwerpen die op deze categorie betrekking hebben. Aan de hand van de nummers kunnen de daarbij behorende registratiekaarten gemakkelijk worden opgezocht. Zo is er ook een documentatiekaart met alles wat er van chemische bedrijven aanwezig is. Verder is het mogelijk met dit soort kaarten een ordening op materialen te bewerkstelligen. Belangrijk voor archeologen is ook het gebruik van een documentatiekaart die alles aangeeft wat er aan verschillende voorwerpen op één bepaalde plaats is gevonden.

Het systeem is tamelijk bewerkelijk, maar er staan veel voordelen tegenover, zoals het grote aantal ingangen. In de praktijk stuiten we regelmatig op het probleem onder welke categorie of hoofdgroep een bepaald voorwerp ondergebracht moet worden. Hoe dan ook, op het ogenblik zijn er zo'n 3000 voorwerpen geregistreerd en gedocumenteerd, ongeveer de helft van de hele verzameling.

V: Zijn er ook tentoonstellingsactiviteiten?

A: In 1980 is in het museum een tegel- en een

foto-expositie over Rijnsburg geweest. Vooral de laatste trok veel belangstelling. De tentoonstellingen worden gehouden op de eerste verdieping, waar de vaste opstelling letterlijk aan kant wordt geschoven.

V: Voor hoeveel bezoekers per jaar werkt u?

A: In 1980 waren dat er 1159, van wie 195 leden van het Genootschap Oud Rijnsburg. Daarbij moet wel in aanmerking genomen worden dat het museum maar 5 uur per week geopend is. We streven er uiteraard naar dat aantal te doen stijgen door middel van reclame en andere activiteiten.

V: Zijn er contacten met de scholen hier in de buurt?

A: Een aantal scholen heeft een brief van ons gekregen, waarin gewezen wordt op de mogelijkheid met een klas een bezoek aan het museum te brengen. Ook is er een voorlichtingsavond voor de schoolhoofden geweest. Een vrij klein aantal scholen heeft concreet op ons aanbod gereageerd.

V: Wat zijn de verdere activiteiten van het Genootschap Oud Rijnsburg?

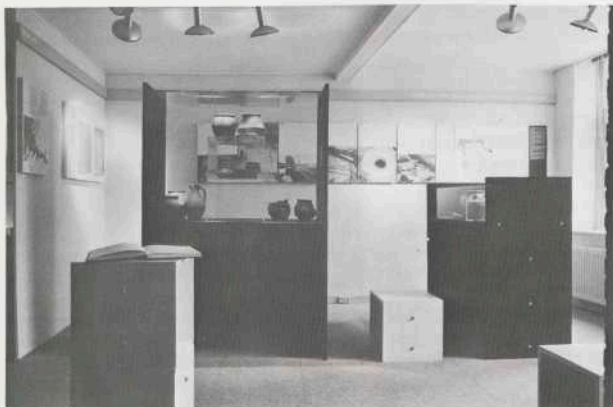
A: Het Genootschap had per 1 september 1981 298 leden, een toename van 234 vergeleken met het aantal dat zich had aangemeld ten tijde van de oprichting in september 1977. Een aantal van hen houdt zich actief bezig in werkgroepen, die meestal uit twee à drie personen bestaan. Er zijn werkgroepen genealogie, krantenknipsels, dorpschoon, terugblik, bibliotheek, bibliografie, oude prenten, archeologie, geologie, excursies, fotografie, exposities, heraldiek, en een werkgroep voor het jaarboekje.

V: Zijn de tastbare resultaten van de werkgroepen ook voor het museumpubliek toegankelijk?

A: De bibliotheek en de recentelijk gemaakte en van oude foto's gereproduceerde foto's zijn in het museum ondergebracht. Het is zeker de bedoeling op den duur ook het materiaal van andere werkgroepen daar onder te brengen en aan het publiek beschikbaar te stellen.

V: Heeft u nog wensen voor de nabije toekomst?

A: Wij hopen dat de gemeente er in zal toestemmen het museum uit te breiden met het eraan gelegen pand Oude Vlietweg 7.

Abt. 5 en 6 De benedenverdieping is geheel gewijd aan de geschiedenis van middeleeuws Rijnsburg.

Met de verbouwing van het huidige museum is al rekening gehouden met de doorbraak. Maar ook in Rijsburg zijn de gouden tijden een beetje voorbij.

Middeleeuws Rijsburg tentoongesteld

Herbert Sarfatij

Op de keper beschouwd is het met de inrichting van het Museum Oud Rijsburg wat vreemd gesteld. Wie het museum bezoekt, treft beneden een grote ruimte aan, die geheel gewijd is aan de middeleeuwen. Boven is een kleinere verdieping, waar enige zaken uit het recente verleden van het dorp getoond worden. Vanwaar deze onevenwichtigheid? Aangezien ik nauw betrokken ben geweest bij de inrichting van de benedenverdieping, wil ik daar graag iets over zeggen. Dat ik de bovenverdieping niet bij mijn verhaal betrek, zal men mij, naar ik hoop, niet kwalijk nemen. Gezien de beneden toegemeten ruimte mag men vermoeden dat Rijsburg een belangrijke middeleeuwse geschiedenis heeft. Dat is ook zo. Maar er is meer. Deze geschiedenis is lang en grondig bestudeerd, zodat heel veel bekend is. Maar bovendien heeft een reeks van opgravingen tal van nieuwe gegevens en interessante vondsten – letterlijk – boven de grond gebracht. Dat begint al met Rijsburg zoals het in de 7e of 8e eeuw na Chr. ontstaan is. Het heette toen *Rothulfuashem* = Rudolfsheim, vermoedelijk naar de stichter Rudolf. Het was een van de zeldzame woonkernen uit die tijd in het mondingsgebied van de Oude Rijn. Een optekening uit de tijd zelf beschrijft het dorpje met zijn boerderijen en landerijen aan weerszijden van een zijtak van de Rijn. Door de opgravingen zijn de plattegronden van de boerderijen en de ligging van het riviertje precies bekend; ook zijn er gelijktijdige vondsten uit de naaste omgeving, o.a. het bekende grafveld van Rijsburg. In het eerste deel van de expositie krijgt men een beeld van deze bewoning. Gebruiksvoorwerpen als potten en sieraden, maar ook resten van een industrietje van glaskralen liggen in de vitrines. Aan de wanden kaarten met het bewoningspatroon in de oude Rijnmond, van de nederzetting, en een paneel met de oude beschrijving. Na het jaar 1000 moet de naam van het dorpje veranderd zijn in Rijsburg. De boerderijen

Afb. 7 Tinnen kandelaar uit de 12e eeuw, opgegraven in de noordvleugel van de abdij in Rijsburg.

verdwenen en het stroompje verlandde. Op dezelfde plek werd in 1133 een abdij gesticht door gravin Petronilla van Holland. Dit werd de deftige Abdij van Rijsburg, bestemd voor adellijke Benedictinessen. Eeuwenlang was zij een toevluchtsoord voor de 'overtollige' jongedochters uit menig Hollands en Zeeuws adelsgeslacht. De steun van de graven van Holland, speciaal uit het Hollandse Huis, was groot. Zij schonken land voor regelmatige inkomsten, zij zorgden voor abdisen en nonnen uit de eigen, grafelijke familie, en enige regerende graven uit de 13e eeuw met hun verwanten kozen de kerk van deze abdij tot hun laatste rustplaats. De tufstenen kerk was ruim gebouwd en vormde bij zijn ontstaan een van de weinige stenen bouwwerken in het 12e-eeuwse Holland. Ermeë verbonden ontstond in de volgende eeuwen een complex van abdijgebouwen, eerst in tufsteen, later ook in baksteen opgetrokken. Tijdens het beleg van Leiden in 1573/74 werd de abdij ontruimd. Snel vervielen de gebouwen tot ruïne. Slechts één toren van de oude abdijkerk heeft de eeuwen weten te doorstaan en vormt nu de eerbiedwaardige tufstenen toren van de dorpskerk.

In de expositie ziet men een grote maquette van de abdij, waarop zij in haar grootste uitbreiding in de 16e eeuw, kort voor het einde, is weergegeven. Behalve het eigenlijke abdijcomplex zijn ook de verschillende bijgebouwen, tuinen en boomgaarden verbeeld. De gegevens zijn afkomstig uit de bestudering van het abdij-archief, dat bewaard is gebleven, en uit de opgravingen die tussen 1949 en 1966 hebben plaats gevonden. De gedetailleerde plattegronden van de voornaamste gebouwen, de opgestelde bouwfragmenten en de getoonde gebruiksvoorwerpen zijn resultaten van deze opgravingen. Een heel bijzondere vondst is een gegoten tinnen kandelaar uit de 12e eeuw, versierd met mens- en dierfiguren.

Ook aan de bewoners en bezoekers van de abdij – zowel de levenden als de doden – wordt aandacht besteed. Er hangen portretten van enige abdisen uit de laatste eeuw van het abdijbestaan en foto's van hun rijk versierde grafstenen. De graven uit het Hollandse Huis zijn vertegenwoordigd in een reeks houtsneden uit de zogenaamde Divisiechroniek. En van de beroemdste begravene, graaf Floris V († 1296), staat er een levensgrote kleurenfoto van het wassen beeld dat onlangs op basis van het opgegraven skelet is gemaakt.

De expositie wordt besloten met een overzicht van de afbeeldingen die in de 17e en 18e eeuw van de ruïnes van de abdij gemaakt zijn. Verschillende kunstenaars kwamen naar Rijsburg om de schilderachtige bouwvallen vast te leggen. Onder hen was Hercules Seghers, die op een prachtige ets de restanten van het hoofdgebouw heeft weergegeven.

Nu is er nog een element, dat ik graag onder de aandacht van de bezoekers van het museum zou brengen. Het museum is namelijk gesitueerd vlak naast het terrein waarop al het getoonde direct betrekking heeft. En op dat terrein is ook het nodige te zien. Tussen de Nederlandse Hervormde kerk en het raadhuis aan de Kerkstraat vindt men een deel van de omtrek van de oude abdijkerk met lage muurtjes aangegeven in het plantsoen. In het monument, op de plaats voor het hoogaltaar in het koor, zijn de destijds opgegraven skeletten van de Hollandse graven en hun familieleden in een nieuwe grafkelder opnieuw bijgezet.

Zo kan men nu op drie manieren het middeleeuwse verleden van Rijsburg leren kennen. Men kan rondwalen door het monument, dat het verleden toont 'op ware grootte'. Men kan in het museum vlakbij de

vondsten uit de opgravingen bekijken. En men kan met behulp van de overzichtelijke wandpanelen die de expositie begeleiden, zich verder verdiepen in de boeiende middeleeuwse geschiedenis van dit dorp. Dat geheel nu, deze drieënheid, vormt naar mijn mening een van de grote aantrekkelijkheden van 'Middeleeuws Rijsburg tentoongesteld.'

Museum Oud Rijsburg. Adres: Oude Vlietweg 6, Rijsburg. Tel: 01718 – 22961

Geopend: vrijdags 19.00 - 21.00 uur; zaterdags 14.00 - 17.00 uur (in de zomermaanden en op feestdagen gelden meer uitgebreide openingstijden).

Groepsbezoeking buiten openingsuren op tijdige afspraak bij het secretariaat, tel: 01718 - 21156.

Oproeren

R. M. Dekker, *Oproeren in Holland gezien door tijdgenoten*. Uitgeverij Van Gorcum en Comp. B.V., Assen 1979. 181 blz. Prijs f 22,50.

Oproeren, of beter gezegd met een minder geladen en meer neutrale aanduiding 'sociale bewegingen' zijn de laatste jaren wél in. Iemand die zich in Nederland met dit soort uitbarstingen bezighoudt, is de samensteller van het hier te bespreken boek, R. M. Dekker. Hij heeft in twee goede artikelen over Hollandse oproeren en de rol van vrouwen erin deze bewegingen op een moderne manier behandeld. Niemand lijkt dan ook beter geschikt om een uitgave te verzorgen, waarin tijdgenoten hun visie op oproeren geven.

Toch heb ik, behalve lof voor dit werk, wel een aantal bedenkingen ertegen. Allereerst moet gezegd worden, dat voor vele nieuw ontdekte of weer in de belangstelling gebrachte groepen in de sociale geschiedenis, vaak duur betaald wordt. Of het nu gaat om arbeiders, vrouwen, milters of oproerlingen, sommige uitgever berekenen de belangstellenden in deze onderwerpen flinke bedragen. Natuurlijk kan dit niet aan de auteur of de samensteller van dit boek geweten worden, maar de verwachtingen over zijn bijdrage worden dan wel hooggespannen.

Het wordt in deze uitgave niet duidelijk waarom juist deze fragmenten gekozen zijn. Misschien dat als kenmerk gegolden heeft dat de ooggetuige-verslagen nooit eerder gepubliceerd mochten zijn. Als dat zo is, wordt verklaard waarom van de vele oproeren in 1748 niets in deze bundel te vinden is. De omslag doet overigens ten onrechte vermoeden, dat het Leidse pachtersoproer met een verslag vertegenwoordigd is. De fragmenten die in de bundel te vinden zijn, vormen bijzonder levendige ooggetuigeverslagen. Hier moet speciaal dat van Craffurd genoemd worden, die over het tabaksoproer van Haarlem van 1690 schrijft. Het verslag van het hongeroproer in Rotterdam uit 1740 is even rijk aan citaten en ook goed leesbaar. Iemand, die zelf actief aan de gebeurtenis deelneemt, beschrijft het oproer in Haarlem in 1750. Ook de vierde beweging, het bekende aansprekersoproer van 1696 in Amsterdam is door goede fragmenten vertegenwoordigd. Alle stukken, acht in totaal, lijken door de vaak zeer directe taal, soms ook door letterlijke citaten, geschikt materiaal voor neerlandici. Maar het is niet duidelijk voor wie het boek verder speciaal

bestemd is. De achterflap vermeldt ook leerlingen op VWO-niveau, maar te denken valt eerder aan studenten en docenten op Pedagogische Academies. Het geeft veel authentiek materiaal, dat met een goede begeleiding zeker vertaald kan worden voor gebruik in de (basis)school. Maar door wie ook de 'doelgroep' gevormd mag worden, er moeten hoge eisen aan de inleiding van het boek, gesteld worden. Daar ontbreekt het echter beslist aan, want de algemene introductie is zeer summier. Als één van de belangrijkste situaties die deze bewegingen veroorzaken, worden hier de politieke omstandigheden genoemd, maar van dit soort oproeren is in de bundel geen voorbeeld te vinden. Een andere factor van groot belang is gelegen in het belastingstelsel, waarvan wel fragmenten gegeven worden, maar niet van de belangrijkste beweging, het pachtersoproer. Waarom het Rotterdamse hongeroproer zo uitzonderlijk is in de Hollandse situatie, komt niet aan de orde. Ook is er weinig informatie gegeven bij de introductie en de begeleiding van de afzonderlijke fragmenten. In het eerste stuk zijn noten opgenomen, maar er is in het boekje geen notenapparaat of verwijfsplaats te vinden. De wel toegevoegde algemene woordenlijst vertoont lacunes: niet iedereen zal weten, wat (op blz. 13) vrijdom, pothuis en commenij betekenen. Ook de naamsverklaring van personen die in de stukken voorkomen, wordt soms niet gegeven, zoals in het Rotterdamse geval. Onvolledig is de lijst als het gaat om de militaire bevelhebbers (blz. 17), de terechtgestelden (blz. 21) en de deelnemende schutters in Haarlem (blz. 155, 159 en 168). Literatuur, die soms over de deelnemers aan de oproeren bestaat, zoals het artikel van Van Manen dat wel genoemd wordt, wordt niet gebruikt. Wie dus meer wil weten over een aantal - vaak niet de meest bekende - oproeren in Holland tijdens de Republiek, vindt veel van zijn gading. Maar degene die over de motieven, de achtergronden en over de deelnemers goed ingelicht wil worden, krijgt niet veel meer dan de soms gekleurde verslagen die de ooggetuigen meedelen.

D. J. Noordam

Montessori-onderwijs

J. S. Calff, *Van pionier tot mammoet. Het Amsterdams Montessorilyceum 1930-1980*. Stichting Montessori 50, Amsterdam 1980. Te bestellen bij de Scholengemeenschap Montessorilyceum Amsterdam, Pieter de Hoochstraat 59, Amsterdam, tel. 020-767855. Prijs: f 25,-.

Wie een montessorikleuter en -lagere school heeft bezocht en daarna aan den lijve het gemis ter plaatse van een dergelijke voortgezette school ondervond, is als vanzelf geïnteresseerd in dit boek. Voor de niet rechtstreeks bij deze Amsterdamse school betrokken lezer is met name het eerste deel waardevol. Daarin wordt duidelijk dat de naam montessorilyceum eigenlijk weinig te maken heeft met Maria Montessori. Zij had immers nauwelijks ideeën over opvoeding van kinderen boven 12 jaar. Toen zij er zich later in de 30er jaren over uitte, was haar oplossing, het 'Erdkinderplan' zo utopisch, dat er in de praktijk niets mee te beginnen was. Het is een grote verdienste van mw. Calff, dat zij op heldere wijze laat zien dat deze school een montessorischool is ondanks Maria Montessori en dankzij de gezamenlijke inspanning van bestuur, docenten, ouders en leerlingen om zelf vorm te geven aan wat Montessori met succes had gepredikt voor lagere scholen. Terecht zegt de schrijfster, dat het beschrijven van het ontstaan en de ontwikkeling van deze school misschien kan bijdragen aan de speurtocht naar de eigen identiteit van het Amsterdams Montessorilyceum. In combinatie met soortgelijke geschiedenissen van andere scholen voor voortgezet montessorionderwijs kan dan weer gewerkt worden aan het vormen van een gemeenschappelijk karakter. In deze Amsterdamse studie hebben de paedagogen nu een eerste bruikbaar handvat om de identiteitsvragen aan te vatten. Daarnaast biedt het boek veel interessante informatie - en in de bijlagen ook documentatie - over een klein maar niet onbelangrijk segment van de Amsterdamse samenleving in de laatste 50 jaren.

J. H. Rombach

Schiedams monumenten

Bouwkundig bezit van de stad Schiedam. Rapport van de inventarisatie van het bouwkundig bezit

van vóór 1940 van Schiedam en Kethel. Uitgave van de Historische Vereniging Schiedam, 1980. Prijs: f 14,90. Behalve in de boekhandel is dit rapport ook verkrijgbaar door het te bestellen bij de Hist. Ver. Schiedam, Vlaardingerdijk 414, Schiedam.

Over monumentenzorg en bescherming van stads- en dorpsgezichten wordt veel gepraat en geschreven. Intussen vallen al jarenlang karakteristieke panden en soms hele straten ten prooi aan de bouw- en 'verdien'-driften van projectontwikkelaars die binnensteden verrijken met duizenden vierkante meters kostbare kantoorruimte en de wijken daaromheen met meestal al even peperdure luxeuze 'residences' met appartementen. Voor zover gemeentebesturen zelf niet de initiatiefnemers zijn, verklaren ze zich meestal machteloos tegenover deze ontwikkelingen door te wijzen op het gebrek aan bruikbaar instrumentarium. Sinds kort is voor de projectontwikkelaars de room eraf. De economische crisis heeft ook hen enigszins tot staan gebracht. Dat betekent echter nog niet dat nu de bedreiging voor steden en dorpen geweken is. Allereerst grijnst overal de kaalslag om toe en voelen de projectontwikkelaars zich voorlopig niet geroepen de door henzelf geslagen gaten op te vullen. Wat erger is, er is ook nauwelijks geld genoeg om wat ons nog aan waardevolle bebouwing rest en een kans op overleven maakt, te restaureren of tenminste te onderhouden. Gemeenten, historische verenigingen en stads- of dorpsbewoners krijgen nu wél een adempauze om zich te wapenen tegen de na de crisis onvermijdelijk terugkerende aanvallen van de bouwers. Juist nu moeten de gemeenten in een zo hoog mogelijk tempo bestemmingsplannen maken en moeten de deskundigen en belangstellenden samen inventariseren wat de moeite en kosten van bescherming waard is. Op die manier kunnen overheid en particulieren elkaar helpen. Dit is kort geleden in Schiedam gebeurd. Uit de Historische Vereniging Schiedam is een werkgroep 'Inventarisatie Project Schiedam' opgestaan om alles in kaart te brengen wat Schiedam nog aan bouwwerken van architectonisch en cultuurhistorisch belang bezit. Het resultaat: ongeveer 1.300 panden en bruggen. In 1976 is de werkgroep begonnen onder de (aanvankelijke) leiding van restauratie-architect De Roy van Zuydewijn en in 1980 lag een rapport op de tafel van het gemeentebestuur - dat deze

onderneming overigens financieel gesteund heeft – van 164 bladzijden, waarin alle waardevolle panden systematisch zijn beschreven en afgebeeld. De werkgroep heeft daarbij vier waarderingscriteria gehanteerd, uiteenlopend van een eenvoudige vermelding tot de kwalificatie 'topstuk voor Schiedam' of 'bovenstedelijke waarde'. Hiervoor werden de Schiedamse panden stuk voor stuk bekeken, waarbij vooral gelet werd op ouderdom, interieur, stijlzuiverheid, authenticiteit, ontsieringen en plaats in de omgeving. Uiteraard was ook veel archief-onderzoek nodig.

De werkgroep stelt zich in haar rapport bescheiden op en hoopt met dit rapport ten minste een basis gelegd te hebben waarop verder gewerkt kan worden. Het rapport dwingt respect af. Een naar verhouding kleine groep mensen die kans ziet naast normale dagelijkse bezigheden, in bijna vijf jaar tijd een middelgrote stad straat voor straat en huis voor huis te inventariseren en fotograferen, moet wel over een bijzondere motivatie beschikken!

Er was overigens een precedent. Van 1974 tot 1976 is, eveneens met begeleiding van ir. De Roy van Zuydewijn, een dergelijke inventarisatie uitgevoerd in Scheveningen. De in dat rapport uitgedeelde vermeldingen en sterren zijn geen waarborg gebleken. Bouwwerken als Seinpost en het Palace-hotel, die waren aangemerkt als 'van nationaal belang', zijn inmiddels gesloopt, evenals andere op ereplaatsen gezette panden. Dat een dergelijke inventarisatie op de korte termijn weinig uithaalt, hebben ook de Schiedamse inventariseratoren gemerkt. Ongeveer 25 panden zijn letterlijk onder hun handen verdwenen! Toch zijn rapporten als dit Schiedamse en destijds het Scheveningse van het allergrootste belang. Ze vormen een instrument voor de goed-willende bestuurders, ze vormen een belangrijk hulpmiddel voor de professionele monumentenzorgers en ze ontnemen de kwaadwillende bestuurders de mogelijkheid zich achter onwetendheid te verschuilen. Bij het vaststellen van bestemmingsplannen zijn ze onmisbaar.

Tenslotte biedt een rapport als het Schiedamse veel (architectuur-)historische informatie in woord en beeld. Voor zover te achterhalen, zijn architecten apart vermeld; gevelstenen zijn beschreven en ook veel andere gegevens over de betreffende panden vinden we overzichtelijk terug. Bovendien zijn alle objecten gefotografeerd. In het

rapport konden slechts afdrukjes op contact-formaat worden opgenomen, maar de Historische Vereniging Schiedam bezit van deze 1.300 objecten een voor iedereen toegankelijke verzameling van foto's op normaal formaat. Het is te hopen dat dit rapport op de lange duur het beoogde nut zal hebben en positief zal werken op de publieke opinie en daarmee op de besluitvorming rond ons architectonische erfgoed. Alleen al daarom verdienen initiatieven als dit niet alleen vrijblijvende lof, maar vooral ook daadwerkelijke steun en navolging.

C. H. Slechte

Christelijk onderwijs

P. Horsman, *Voor Geslacht na Geslacht. Honderd jaar zorg voor christelijk onderwijs in Hendrik Ido Ambacht, 1880-1980*. Dordrecht 1980. 64 blz.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het christelijk onderwijs in Hendrik Ido Ambacht, heeft P. Horsman in opdracht van de Vereniging tot stichting en instandhouding van scholen voor Christelijk Nationaal Onderwijs, dit rijk geïllustreerde boekje geschreven. Hoewel de titel en het onderwerp dit misschien niet doen vermoeden, is het een bijzonder aardig verhaal geworden. Het boekje geeft een goed beeld van ontstaan, groei en bloei van het christelijk onderwijs in een plattelandsgemeente, dat eerst uit eigen middelen, later gesteund door het Rijk, het hoofd boven water weet te houden. Na een eerste moeilijke beginperiode waarin de financiële middelen in schrille tegenstelling staan tot het grote aantal leerlingen en waarin het onderwijzend personeel veel minder salaris krijgt dan de collega's bij het openbaar onderwijs, worden krachtens de nieuwe wet op het lager onderwijs van 1920 openbaar en bijzonder onderwijs financieel gelijkgesteld. Ook dan zijn niet alle problemen uit de weg. De gemeente betoont zich niet altijd even welwillend ten aanzien van het bijzonder onderwijs en in de jaren 30 breekt de crisis uit die ook voor de scholen financiële consequenties heeft.

De auteur weet dit alles zeer onderhoudend te vertellen en laat zich nooit tot een droge opsomming van feiten verleiden. Kortom, een boekje dat voor iedereen die geïnteresseerd is in het onderwijs de moeite waard is, maar natuurlijk

vooral voor diegenen uit Hendrik Ido Ambacht die daar ooit een van de christelijke scholen bezocht hebben.

Marion van Busseel

Ouderkerk

B. de Keijzer en C. C. J. Lans, *De bouw-geschiedenis van het dorp Ouderkerk a/d IJssel. De ontwikkeling van een dijkdorp van het eind van de 15e eeuw tot het eind van de 19e eeuw.* Uitgave van de Zuid-Hollandse Vereniging voor Genealogie 'Ons Voorgeslacht', Rotterdam 1980. 312 + 15 blz. Te bestellen door overmaking van f 54 op giro 55546 t.n.v. de penningmeester van 'Ons Voorgeslacht' te Poortugaal, onder vermelding van 'Ouderkerk'.

De Zuid-Hollandse Vereniging voor Genealogie 'Ons Voorgeslacht', reeds vele jaren door insiders gewaardeerd vanwege de vele bronnenuitgaven in haar tijdschrift, publiceerde in een aantal afleveringen van de 35e jaargang (1980) van haar tijdschrift een soort repertorium op alle huizen van het dorp Ouderkerk a/d IJssel, waarvan het hier te bespreken boek een overdruk vormt. Het betreft hier een vrij uniek project: van alle transportakten van huizen in het dorp Ouderkerk (de serie minuutakten in het rechterlijk archief begint al in 1453!) en van een groot aantal andere archivalia die betrekking hebben op onroerend goed onder Ouderkerk, zijn door de auteurs regesten gemaakt. Deze zijn daarna per perceel op chronologische volgorde gelegd, waarna van ieder perceel de geschiedenis kon worden geschreven. Dat wil zeggen van ieder perceel werd een chronologische lijst van eigenaars gemaakt, waarbij de regesten van de betreffende akten werden afgedrukt. Incidenteel komen ook de namen van huurders en gegevens over het gebruik aan het licht.

Door de vele afsplitsingen en samenvoegingen in de loop der eeuwen is dit nog niet zo eenvoudig als het lijkt, maar men is er duidelijk in geslaagd dit project tot een goed einde te brengen. De gegevens over de periode na de instelling van het kadaster (ca 1830) zijn summier en na de tachtiger jaren van de 19e eeuw stopt de informatie. Er zijn een aantal inleidende hoofdstukken aan het geheel toegevoegd over de ontginning en de bouw-geschiedenis van het dorp en over de kerk, de

school en het predikantshuis. De omvang van het dorp is vrij gering: begin 16e eeuw 18 huizen, langzaam groeiend tot ruim 70 huizen rond 1700, een aantal dat tot het eind van de 19e eeuw (en naar men meedeelt ook tot aan de tweede wereld-oorlog) ongeveer gelijk zal blijven.

Twee goede naamregisters (op voornamen en op familienamen) geven toegang tot de zeer vele genealogische gegevens en zullen het boek voor genealogisch geïnteresseerden in deze streek tot een onmisbaar instrument maken.

Tot zover een beschrijving van het boek en een paar positieve opmerkingen.

Bij een grondiger beschouwing komen echter ook wel een paar gemiste kansen naar boven en gezien de aansporing van de auteurs aan anderen om voor een ander dorp een dergelijke studie op te zetten, is het misschien wel goed om iets nader op de achtergrond van een dergelijk werk in te gaan. Allereerst echter nog een aantal detail-opmerkingen: ik miste een goed kaartje van de gehele gemeente met daarop aangegeven welk deel hier nu wordt behandeld, want alleen de dorps-kom wordt hier beschreven. Het (ook in het bijschrift) ongedateerde kaartje uit de atlas van Kuijper kan slecht hiervoor dienen. De zes detail-kaartjes staan lukraak door het boek verspreid en zouden een stuk duidelijker zijn wanneer ze naast elkaar waren afgedrukt en onderling vergeleken hadden kunnen worden. Op de kaartjes die de situatie in 1833 aangeven, miste ik de achtergevel-rooilijnen. Een heel belangrijk gegeven dat wel op de kadastrale minuutplans voorkomt. Toevoeging van een situatiekaartje ca 1880 had de reeks detailkaartjes ineens een flink stuk belangwekkender gemaakt. De inleidende hoofdstukken zijn slordig geschreven, bevatten voor een deel nodeloze informatie en missen voor een deel ook noodzakelijke informatie. Voorts is het boek slecht gebonden, wat altijd jammer is voor iets dat over 100 jaar nog steeds als naslag-werk zal dienen.

Maar nu wat fundamentele kritiek. Voor wie wordt zoiets nu eigenlijk gemaakt? Ik kan mij drie hoofdgroepen indenken: a. genealogisch geïnteresseerden in deze streek; b. de inwoners van Ouderkerk en c. historisch geïnteresseerden in de streek of verder in het land (waarbij ik ook aan geografen denk) die geïnteresseerd zijn in een bouwgeschiedenis van een geheel dorp, iets dat in de titel wordt gesuggereerd. Bij nadere beschouwing blijkt dan dat eigenlijk geen van deze drie groepen geheel aan zijn trekken komt, terwijl

dat voor de groepen b. en c. zonder al te veel moeite wel had gekund.

Wat de genealogen betreft het volgende: zij hebben in dit boek een prachtige hoeveelheid materiaal, goed toegankelijk via de genoemde naamregisters, maar het betreft uitsluitend transporten van bebouwde percelen en dan nog uitsluitend de bebouwde percelen in de dorpskom. Met een naamindex op *alle* namen van kopers en verkopers uit de transportakten van Ouderkerk was deze groep uiteraard veel meer gediend geweest.

Dan de groepen b. en c. De burgemeester zegt in zijn Woord Vooraf dat hij hoopt dat de bewoners door dit boek interesse krijgen om hun woning te renoveren. Nog afgezien van het feit dat 'renoveren' voor een oude dorpskern een griezelig begrip is, lijkt me de kans dat de bewoners zich door dit boek aangesproken voelen uiterst gering. Het haait in de beschrijving tussen de huidige eigenaar en de laatst genoemde ca 1880 zal voor de meeste bewoners net te groot zijn. Als men niet de moeite had willen nemen om aan de hand van de kadastrale leggers de lijst eigenaren met de laatste 100 jaar aan te vullen, had men toch minstens nog even aan het slot van ieder beschreven huis een aanduiding van het huidige gebruik en de naam van de huidige eigenaar kunnen geven.

Maar afgezien hiervan had men de groepen b. en c. een zeer grote dienst bewezen door het verband te leggen tussen de lijsten eigenaars en het gebouwde zelf. Dit is mijn hoofdbezwaar tegen het boek: nergens wordt het verband gelegd tussen de beschreven huizen en het visueel aanwezige. Zonder veel moeite had men dit d.m.v. een schets van de gevelwanden of een serieje foto's van stukjes straatwand kunnen doen, waarbij dan onder of boven de afbeelding de nummers van de beschreven percelen wonderen van begrip hadden kunnen verrichten. Ik verwijs naar het bekende boek over de Amsterdamse Herengracht, of op kleinere schaal, naar dat over de Haarlemse Oude Gracht. Er zijn in het hier besproken boek incidenteel wel enkele, meest oude foto's opgenomen, maar in de bijschriften wordt zelfs geen poging gedaan om aan te geven welke beschreven percelen nu op de foto te zien zijn. De bouwgeschiedenis zelf had visueel toegankelijk gemaakt kunnen worden d.m.v. een kaartje waarop door arceringen o.i.d. de chronologische volgorde van bebouwing was aangegeven. Het materiaal is ervoor aanwezig.

Argumenten tot subsidiering door de gemeente waren – aldus de burgemeester in zijn Woord Vooraf – dat het boek aantoonde dat de geschiedenis van Ouderkerk tot in zeer vroege tijden teruggaat en dat het dorp 'toch wel' (!) een rol van betekenis heeft gespeeld in de historie van de streek. Het eerste was natuurlijk zonder dit boek ook al bekend en het tweede is gewoon onzin. M.i. is het belang van dit boek dat het aantoonde dat rangschikking van het materiaal op een wijze zoals hier gedaan van groot belang is voor de nederzettingsgeschiedenis van een dorp, maar dat men dan niet moet stoppen met mededeling van dit materiaal, maar nog even de volgende stap moet zetten door het te bewerken en tot in deze tijd te vervolgen.

Als andere onderzoekers dit voorbeeld op die wijze zullen volgen kan dit een vruchtbaar terrein van onderzoek gaan vormen.

A. G. van der Steur

Wieringen

J. T. Bremer, *Wiringherlant, hoofdstukken uit de geschiedenis van het land en het volk van Wieringen*. Uitgeverij Pirola, Schoorl 1979, 1980. 2 dln., 184 en 176 blz. ill. Prijs: f 33,50 per deel.

Over de geschiedenis van het eiland Wieringen is vóór ca 1960 vrij weinig gepubliceerd. In 1962 werden in het 29e Jaarboek van het genootschap Oud West-Friesland een aantal artikelen over Wieringen gebundeld. Ook in vrij recente werken over de Kop van Noord-Holland door H. Schoorl en J. Westenberg wordt met name over de geografische en waterstaatkundige geschiedenis van het eiland veel informatie gegeven. De heer Bremer, die zelf diverse artikelen over Wieringen op zijn naam heeft staan, heeft nu de vele nieuwe gegevens verwerkt in een afzonderlijke publicatie. De archivalische bronnen op Wieringen zelf gevormd en bewaard zijn uiterst schaars voor wat betreft de in het eerste deel behandelde periode, die tot ca 1800 loopt. Het oude dorpsarchief bestaat uit nauwelijks 2 archiefdozen, het oud-rechterlijk archief begint eigenlijk pas goed in de 18e eeuw, terwijl de bewaard gebleven notaris-protocollen eerst in 1801 aanvangen. De auteur heeft zich voor deze periode dan ook terecht geconcentreerd op elders berustend archiefmateriaal, met name van de gewestelijke bestuurs-

organen, dat op de rijksarchieven in Den Haag en Haarlem wordt bewaard.

Zo benutte Bremer de rekeningen van de rentmeesters van Kennemerland en West-Friesland uit de 14e eeuw, berustend in het archief van de Grafelijkheidsrekenkamer, een bepaald niet gemakkelijk te hanteren bron. Voor een beschrijving van Wieringen rond het jaar 1500 leverden gedrukte bronnen als de Enquete van 1494 en de Informatie van 1514 het nodige materiaal. Veel aandacht besteedt de auteur aan de waterstaatkundige geschiedenis, de nimmer aflatende strijd tegen het water. Het hoofdstuk Wieringers ter koopvaardij in de 17e eeuw steunt overwegend op bevrachtingscontracten uit de notariële archieven van Amsterdam, waaruit blijkt dat Wieringer schippers in opdracht van Amsterdamse reders de wereldzeeën bevoeren. In een uitvoerig interview (*Noordhollands Dagblad* 19 okt. 1979) merkt Bremer op, dat hij slechts een deel van het beschikbare materiaal heeft gebruikt en dat zijn boek 'iets fragmentarisch' heeft. Dat is inderdaad wel het geval: het hoofdstuk over de Justitie in de periode 1460-1560 bijvoorbeeld wordt niet meer gevolgd door een exposé over de situatie daarna. Door de gevolgde methode komen bij diverse aspecten de ontwikkelingen op lange termijn zodoende niet uit de verf. De auteur zelf spreekt in zijn Voorwoord bescheiden van 'samengebundelde artikelen'. Opgemerkt moet worden, dat hij in die artikelen de lokale gegevens voortreffelijk plaatst in een ruimer kader en situaties op Wieringen steeds vergelijkt met de toestand elders in Holland. Hij raadpleegde daartoe veel literatuur, ook die welke in recente jaren verscheen. Dat ruime kader is soms wel wat al te ruim, zoals in de eerste hoofdstukken van deel I, over de periode vóór ca 1350, waarin over Wieringen zelf nu eenmaal erg weinig valt te berichten. Deel II betreft de periode vanaf het midden van de 19e eeuw tot de jaren 1930, de afsluiting van de Zuiderzee. Jammer is dat aldus de periode 1800-1850 zonder meer is overgeslagen. De nadruk ligt in dit deel sterk op de sociaal-economische ontwikkeling: de landbouw en veeteelt, de visserij, de wierwinning, de bevolking. De auteur raadpleegde hiertoe vooral secundaire bronnen, waaronder enkele ongepubliceerde rapporten en scripties, en baseert zich in veel mindere mate op primaire bronnen zoals archiefbescheiden. Waar deze laatste categorie wel is benut, ontbreekt in veel gevallen een nadere

bronopgave of is deze minder exact. Ook zal niet elke lezer gelukkig zijn met de soms erg lange citaten (bv. deel I blz. 99, 118-119). Indices op persoonsnamen of op zaken ontbreken, maar daarvan zijn de meeste uitgevers in Nederland zeer afkerig.

Niettemin is *Wiringherlant* een publicatie geworden die duidelijk uitsteekt boven wat gewoonlijk als lokale geschiedschrijving wordt gepresenteerd. Het is goed geschreven, ook voor een ruimer publiek leesbaar zonder oppervlakkig te worden. Voor de moderne lezer onbekende termen of duistere passages uit oude stukken worden kort en duidelijk verklaard. Het aantal drukfouten is gering. Het boek is aantrekkelijk geïllustreerd, vooral dankzij de vele pentekeningen van Theun Mulder.

F. J. M. Otten

Leiden

L. Bijvanck-Quarles van Ufford en J. Happee, *Beeld en Gelijkenis*. Uitgave van de Evangelisch-Lutherse Kerk, Leiden z.j. 80 p. geïll.

In 1618 werd in Leiden – achter de huizen van de Hooglandse Kerkgracht – een Evangelisch-Lutherse schuilkerk gebouwd. De snelle groei van de Lutherse gemeente maakte in 1639 de toevoeging van een galerij boven de uitgang noodzakelijk, tegen de balustrade waarvan in datzelfde en in het daarop volgende jaar negen geschilderde panelen werden aangebracht. In 1660 herhaalde de geschiedenis zich, toen aan de korte zijde tegenover de uitgang een tweede galerij werd gerealiseerd, die met vijf schilderijen van breed formaat werd verrijkt.

In het Nederland van de eerste helft van de 17e eeuw was het in feite ondenkbaar dat voor een protestantse kerk schilderijen werden besteld; alleen bij de Lutherse Kerk was dat wel mogelijk. In Leiden zal dit voorstel zijn gedaan door de buitenlanders in de gemeente – veel Duitsers met Scandinaviërs – die in hun land van herkomst met een dergelijke decoratie geheel vertrouwd waren. Van de negen panelen uit 1639/40 zijn er vier gemerkt door de Leidse meester Joris van Schooten. Van de overige vijf is het niet gelukt een signatuur te vinden of langs andere wegen de makers met zekerheid te identificeren. De vijf schilderijen uit 1660 zijn van de hand van Barent

Fabritius. De eerste serie siert ook nu nog in zijn geheel het kerkinterieur, van de tweede serie zijn drie schilderijen bewaard gebleven, die zich echter elders bevinden en slechts in reproductie in de kerk aanwezig zijn.

In de jaren 1974/76 werd de serie van negen panelen gerestaureerd. Telkens wanneer er weer één op zijn oorspronkelijke plaats was teruggehangen, werd er de zondag daarop over geprekeet. Zo passeerden thema's als Adam en Eva, de aanbidding van de herders, de kruisiging, de hemelvaart en de gelijkenis van de verloren zoon de revue. 'Daarmee kwam tot zijn recht wat de eigenlijke waarde van de schilderijen is: zij zijn *verkondiging*', schrijft de predikant van de Evangelisch-Lutherse gemeente, J. Happee. In *Beeld en Gelijkheid* zijn deze preken opgenomen, evenals die met betrekking tot de drie gereproduceerde schilderijen. Het is een originele gedachte geweest de preken van Happee te combineren met een uitgebreide kunsthistorische beschrijving en interpretatie van de schilderijen door mevrouw L. Bijvanck-Quarles van Ufford. Deze benadering vanuit twee verschillende gezichtspunten geeft soms een verrassend inzicht in de betekenis van deze 17e-eeuwse kunstwerken. Een storend, maar in deze opzet kennelijk moeilijk te vermijden, element is dat de lezer telkens twee keer met een beschrijving van één schilderij wordt geconfronteerd, omdat zowel mevrouw Bijvanck als dominee Happee deze nodig hebben om hun 'verkondiging' aan op te hangen. Zo schrijft de eerste over bijvoorbeeld 'De opstanding': '... de triomferende gestalte van Christus die, behoudens een lendedoek, naakt staat boven het open graf, stralend in lichtglans, een staf met de wapperende overwinningsvaan in de hand.' En de tweede vertelt: 'Op het schilderij zie je in ieder geval nog de donkerheid van de nacht, met als contrast de oprijzende lichte gestalte van Jezus, met de overwinningsvaan in de hand.'

W. M. van der Mast

De Contactcommissie

Omdat de respons op de contactlijst slechts 42 opgaven bedroeg, heeft de contactcommissie besloten, conform de mededeling in het rondschrijven aan de leden in oktober j.l., deze lijst niet aan alle leden van Holland toe te sturen. Om de inzenders niet teleur te stellen, is aan hen de lijst met de 42 namen en onderzoeks-onderwerpen echter wel gestuurd.

Leden van de vereniging die over deze lijst willen beschikken, kunnen deze toegestuurd krijgen, op voorwaarde dat hun verzoek vergezeld gaat van een postzegel voor een retourzending van een gewone drukwelenveloppe. Men kan zich wenden tot D.G. Carasso, Amsterdams Historisch Museum, Nieuwe Zijds Voorburgwal 359, 1012 RM Amsterdam.

Dordrecht

Het museum Mr. Simon van Gijn, Nieuwehaven 29, biedt tot half januari 1982 een kleine expositie van prenten met voorstellingen van 'Optochten in Nederland'. Verreweg de grootste van de getoonde prenten is de voorstelling van de begrafenis van prins Frederik Hendrik in 1647, gedrukt in 1651. Het is een gravure door Pieter Nolpe naar een tekening van Pieter Post. Wanneer alle dertig delen aan elkaar gelegd worden, is de prent iets meer dan 16 m lang. Bijzonder aan het Dordtse exemplaar (de prent als zodanig is toch ook al zeldzaam) zijn de met de hand ingeschilderde kleuren, die buitengewoon fris zijn gebleven. Door de vele wapens, vlaggen en banieren in de heraldisch juiste kleuren is deze begrafenisprent een bijzonder document geworden.

Mededeling van de redactie

'Aanwijzingen voor auteurs' kunnen worden aangevraagd bij de redactie-secretaris, Mevr. H. Suurmond-van Leeuwen, Plantsoen 75, 2311 KK Leiden, telefoon (071) 123766.